

زار و زمان

د. نهریمان عهبدوللا خوشناو

چاپی دووهم

زیادکراو و پوختکراو

زار و زمان

د. نهریمان عهبدوڼا خوشناو

چاپی دووم
زیادکراو و پوختکراو

- * ناوی كىتیب: زار و زمان
 - * نووسینی: د. نەرىمان عەبدوللا خوشناو
 - * تاییست: كۆچەر ئەنەر
 - * دیزاین : سۆران عەبدولرەحمان
 - * چاپ: دووهم ۲۰۱۴
 - * چاپخانه: چاپخانهی هێشی / هەولێر
 - * تیراژ: ۱۰۰۰ دانە
 - * نرخ : ۴۰۰۰ دینار
- لە بەرپۆشەبەرایەتی گشتی كىتیبخانه گشتییهكان ژمارەى سپاردنى (۱۲۰۱) ی سالى ۲۰۱۱ ی پێدراوه.

لە بلاوكراوهكانى ناوه‌ندى ئاوێر

مافی لە چاپدانەوهی پارێزراوه بۆ نووسەر

ناوه رۆك

- پیشه کی..... ۱۱.
- بهشی یه که م: زمان..... ۱۲.
- ۱-۱: پیتاسه ی زمان..... ۱۲.
- ۲-۱: نه رکه کانی زمان..... ۱۷.
- ۱- زانیاری و هه والگه یاندن..... ۱۷.
- ۲- پرسپار کردن..... ۱۸.
- ۳- هه ست ده رپرین..... ۱۸.
- ۴- هه ست وروژاندن..... ۱۹.
- ۵- فه رمارندان..... ۲۰.
- ۶- راپه راندن..... ۲۰.
- ۷- جیخوژشکردن..... ۲۱.
- ۳-۱: گریمانه کانی په یدابوونی زمان..... ۲۲.
- ۱- گریمانه ی یه که م: زمان کرده یه کی خواییه..... ۲۲.
- ۲- گریمانه ی دووه م: ریککه وتن..... ۲۴.
- ۳- گریمانه ی سییه م: غه ریزه ی تاییه تی..... ۲۴.
- ۴- گریمانه ی چواره م: سروشت وده نگه سروشتییه کان..... ۲۵.
- ۵- گریمانه ی پیتجه م: کومه لایه تی..... ۲۶.
- ۶- گریمانه ی شه شه م: بانگو قیژه..... ۲۶.
- ۷- گریمانه ی حه وته م: بزاونتن..... ۲۶.

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

- ۸- گریمانه‌ی هه‌شته‌م: مۆسیقا..... ۲۷
- ۴-۱: تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی زمان..... ۲۸
- ۱- زمان ده‌نگ و واتایه..... ۲۸
- ۲- زمان پێره‌و و یاسایه..... ۲۸
- ۳- زمان له‌خۆوه‌یه..... ۲۹
- ۴- زمان تاییه‌ته‌ به‌ مڕۆڤ..... ۲۹
- ۵- زمان په‌مزه..... ۳۰
- ۶- زمان زیندووه‌ و له‌ گۆراندایه..... ۳۱
- ۵-۱: جۆره‌کانی زمان..... ۳۲
- ۱- زمانی سه‌رچاوه..... ۳۲
- ۲- لقه‌ زمان..... ۳۲
- ۳- زمانی خوشك..... ۳۲
- ۴- زمانی سروشتی..... ۳۳
- ۵- زمانی ده‌ستكرد..... ۳۳
- ۶- زمانی ده‌نگی..... ۳۳
- ۷- زمانی نووسراو..... ۳۳
- ۸- زمانی هیما..... ۳۴
- ۹- زمانی جه‌سته‌یی..... ۳۴
- ۱۰- زمانی منداڵان..... ۳۴
- ۱۱- زمانی هه‌رزه‌کاران..... ۳۴
- ۱۲- زمانی شیوه‌زار..... ۳۵
- ۱۳- زمانی ستاندار..... ۳۵

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

- ۱۴- زمانى په تى..... ۳۵
- ۱۵- زمانى په مه کې..... ۳۵
- ۱۶- زمانى زیندوو..... ۳۶
- ۱۷- زمانى مردوو..... ۳۶
- ۱۸- زمانى نیمچه زیندوو..... ۳۶
- ۱۹- زمانى ناوړه کې..... ۳۶
- ۲۰- زمانى په که م..... ۳۷
- ۲۱- زمانى دوو ه م..... ۳۷
- ۲۲- زمانى بیګانه..... ۳۷
- ۲۳- زمانى فیږبوون..... ۳۷
- ۲۴- زمانى هاو په ش..... ۳۸
- ۲۵- زمانى فهرمى..... ۳۸
- ۲۶- زمانى به ره مهاتوو..... ۳۸
- ۲۷- زمانى ناوړخوږی..... ۳۹
- ۲۸- زمانى جیهانی..... ۳۹
- ۲۹- زمانى جیګره وه..... ۳۹
- ۳۰- زمانى پامال راو..... ۳۹
- ۳۱- زمانى بالاده ست..... ۴۰
- ۳۲- زمانى گشتى..... ۴۰
- ۳۳- زمانى تاییه تى..... ۴۰
- ۳۴- زمانى نمونه یی..... ۴۱
- ۳۵- زمانى وه سفى..... ۴۱

زارو زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

- ۳۶- زمانی خوینراو..... ۴۲
- ۳۷- زمانی پسپوری..... ۴۲
- ۳۸- زمانی گوتن، زمانی ده رپراو..... ۴۲
- ۳۹- زمانی خه لکی (میللی)..... ۴۲
- ۴۰- زمانی دیرین یان کلاسیک..... ۴۳
- ۱- تاکه زمان..... ۴۳
- ۲- زمانی میری هاویه ش..... ۴۳
- ۳- زمانی میری ناوچه یی..... ۴۳
- ۴- زمانی هاندر او..... ۴۴
- ۵- زمانی چاولپوشراو..... ۴۴
- ۶- زمانی قه ده غه کراو..... ۴۴
- ۶-۱: خیزانه زمانه کانی جیهان..... ۴۵
- یه که م: خیزانه زمانی هیندو - ئه وروپی..... ۴۵
- دووه م: خیزانه زمانی سامی..... ۴۶
- سییه م: خیزانه زمانی ئورالی..... ۴۶
- چواره م: خیزانه زمانی چینی تیبتی..... ۴۷
- به شی دووه م: دیالیکت..... ۴۸
- ۲- ۱: چه مک و پیناسه ی دیالیکت..... ۴۸
- ۲- ۲: جوړه کانی دیالیکت..... ۵۳
- ۱- دیالیکتی جوگرافی..... ۵۳
- أ - فاکته ری گوشه گیری جوگرافی..... ۵۴
- ب - فاکته ری گوشه گیری سیاسی..... ۵۴

- ۲- دىيالىكتى كۆمەلەيتى..... ۵۴
- ۳- دىيالىكتى تاكەكەسى..... ۵۵
- ۴- دىيالىكتى پەچەلەكى..... ۵۵
- ۵- دىيالىكتى پىشەيى..... ۵۶
- ۶- دىيالىكتى تەمەنى..... ۵۶
- ۷- دىيالىكتى پەگەزىيى (جىندەر)..... ۵۷
- ۸- دىيالىكتى كاتى..... ۵۷
- ۹- دىيالىكتى لادىيى و دىيالىكتى شارستانى..... ۵۷
- ۱۰- دىيالىكتى پەمەكى..... ۵۸
- ۱۱- دىيالىكتى پەتى..... ۵۸
- ۲ - ۳: جىياوازى نىوان دىيالىكتەكان..... ۵۹
- ۱- جىياوازى دەنگى..... ۵۹
- ۲- جىياوازى رېزىمانى..... ۵۹
- ۳- جىياوازى وشەيى..... ۶۰
- ۲ - ۴: ھۆكارەكانى پەيدابوونى دىيالىكت..... ۶۱
- ۱- ھۆكارى كۆمەلەيتى..... ۶۱
- ۲- ھۆكارى سىياسى..... ۶۱
- ۳- ھۆكارى جوگرافىيى و سىرۇشتى..... ۶۲
- ۴- رادەي پۇشنىرىيى و دواكەوتوويى كۆمەلگە..... ۶۲
- ۵- جىياوازى لەپووي لايەنى دەنگسازىيەو..... ۶۲
- ۶- ھۆكارى ئابوورىيى..... ۶۲
- ۷- ھۆكارى مىللى..... ۶۳

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

- ۸- ھۆکاری که سی و جیاوازی قسه کردن..... ۶۳.....
- ۲- ۵: دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی..... ۶۴.....
- سنوور و نه خشه ی دیالیکته کانی زمانی کوردی..... ۶۹.....
- یه که م: دیالیکتی کرمانجی سه روو (باکوور)..... ۶۹.....
- دوو ه م: دیالیکتی کرمانجی ناوه راست..... ۷۰.....
- سییه م: دیالیکتی کرمانجی باشوور (خوارو)..... ۷۱.....
- ۴- دیالیکتی گۆران..... ۷۱.....
- ۲- ۶: جیاوازی نیوان زمان و دیالیکت..... ۷۳.....
- به شی سییه م: زمانی ستاندارد..... ۷۶.....
- ۳- ۱: پیئاسه ی زمانی ستاندارد..... ۷۶.....
- ۳- ۲: سیفه تی جۆره کانی زمان..... ۸۷.....
- ۳- ۳: لایه نه کانی ستاندارد کردن..... ۹۰.....
- ۳- ۴: ئاسته کانی زمانی ستاندارد..... ۹۲.....
- ۳- ۵: شیوه کانی زمانی ستاندارد..... ۹۴.....
- ۳- ۶: بابه ته تیورییه دیاریکراوه کانی ستاندارد کردن..... ۱۰۴.....
- ۳- ۷: شیوازه کانی ستاندارد کردن زمان..... ۱۰۸.....
- ۱- ستاندارد کردن بیپلان:..... ۱۱۰.....
- ۲- ستاندارد کردن به پلان:..... ۱۱۱.....
- ۳- ۸: قوناغه کانی ستاندارد کردن زمان..... ۱۱۹.....
- ۱- هه لئباردن پیه وریک..... ۱۱۹.....
- ۲- به سیسته مکردنی پیه وره که..... ۱۲۱.....
- ۳- قوناغی پهره پیدان و فراوانبوونی له ئهرکدا:..... ۱۲۳.....

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

- ۴- په سندکردنې له لايه ن کومه لگاوه..... ۱۲۵
- ۵- قوناغې پاراستنې ستاندارد..... ۱۲۷
- به شي چواره م: چەند لايه نيکي پيرماني کرمانجي سه روو..... ۱۲۹
- ۴- ۱: نير و مي..... ۱۲۹
- ۴- ۲: نامرزي دانه پال..... ۱۳۶
- ۴- ۳: ناو..... ۱۳۹
- ۴- ۴: جيناو..... ۱۴۵
- ۴- ۵: ناوه لئاو..... ۱۵۶
- ۴- ۶: کار..... ۱۶۱
- ۴- ۷: ناوه لکار..... ۱۷۰
- ۴- ۸: پيشبه ند (پريپوزيشن)..... ۱۷۲
- ۴- ۹: نامرزي سه رسورپمان و بانگهيشتکردن..... ۱۷۵
- سه رچاوه کان..... ۱۷۶

پیشه کی

نووسین یان ئاماده کردنی هر کتیبیک پیویستی به کۆمه لیک په هه ندى مه عریفیی یان زانستیی هه یه، که به هۆیه وه نووسه ر ناچار ده کات پشتمان پی بیه ستیت، به و واتایه ی نووسین شتیکی نه وه نده ئاسان نییه، وه کو هه ندى له براده ران بیرى لیده که نه وه، به بی ئه وه ی پۆزى کتیبیکیان ده ر کرد بیت، به لکو هر خه ریکی په خنه گرتن له و که سانه ی که کتیب ده نووسن، به نده له ماوه ی رابوردودا توانی به پالپشتی خوی گه وره سی و دوو کتیب به چاپ بگه یه نیت، دیاره ئه م ژماره یه ش که م نییه، که چی هه ندى له براده ران له جیاتی ده ستخوشی کردن، که چی له ملاو و له ولا قسه و قسه لۆک ده که ن، به بی ئه وه ی بتوانن په خنه یه کی زانستیی بگرن، به لکو هه موو قسه کانیان له دوو شت کۆده بیتته وه: یه که میان نووسه کان ساده و ساکارن. دووه میان زۆری ژماره ی کتیب.

به نده هر له سه ره تاوه بریاری ئه وه م داوه که ته نیا خزمه تی زمانه که م بکه م و خۆم به م شتانه خه ریک نه که م، ئه و براده رانه ش ده توانن به هۆی به ره مه کانیان خزمه تیک به زمانه که یان بگه یه نن و ململانیی زانستی من بکه ن، ئه گه ر بتوانن بیکه ن، به لام به دلنیا بییه وه کاتیان بۆ ئه م بواره نییه و نایکه ن.

ئه م کتیبه ی ئه مجاره مان له دوو به شی سه ره کی پیکدیت، زمان و زار، که تییدا هه موو لایه نه کانی زمان و زارمان خستۆته پوو. دیاره ئه م کتیبه وه کو سه ره تاییک بۆ وانه کانی زاره کانی قوناغی یه که م و زاره کانی قوناغی دووه م و زمانه وانی قوناغی چواره م زۆر پیویسته، چونکه زۆرینه ی لایه نه کانی پرۆگرامی ئه م سى وانه یه ی قوناغه کانی زانکۆی گرتۆته وه.

به شی یه که م: زمان

۱۰۱: پیناسه‌ی زمان

کۆزمانه‌وانه‌کان له به‌ران‌به‌ر پیناسه‌ی زمان، ده‌سته‌وه‌ستان ده‌وه‌ستن، پینان وایه که زمان له پیناسه نایه‌ت و خۆیان زیاتر به بیرۆکه‌ی کۆمه‌له‌ی زمان ده‌به‌ستن‌وه، له‌لای ئه‌مان کۆمه‌له‌ی زمان ئه‌و کۆمه‌له‌ خه‌لکه‌یه که هه‌ست ده‌که‌ن به یه‌ک زمان ده‌دوین، به‌م پینیه هۆله‌ندی و ئه‌لمانی ده‌بنه دوو زمانی جیاواز، چونکه له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو لی‌کچوونه له پینکهاتی دوو زمانه‌که‌دا، هیشتا هۆله‌ندییه‌کان وا هه‌ست ده‌که‌ن، که زمانه‌که‌یان له ئه‌لمانی جیاوازه، هه‌روه‌ها ئه‌لمانه‌کانیش خۆیان به جیاواز ده‌زانن، به‌م پینیه هه‌موو دیالیکته‌کانی (چین) به‌بێ جیاوازی یه‌ک زمانن، چونکه خه‌لکی چین وا هه‌ست ده‌که‌ن، که به یه‌ک زمان ده‌دوین، به‌م پینیه هه‌موو دیالیکته‌کانی کوردی به‌بێ گوێدان به جیاوازی له پینکهاته‌ی ده‌نگسازی و وشه‌سازی و پرسته‌سازی و واژه‌دا، هه‌موویان کاتێ به زمانی کوردی داده‌نریت، که ئه‌و خه‌لکه‌ی قسه‌یان پێ ده‌که‌ن (هه‌ست) بکه‌ن به یه‌ک زمان، ئه‌ویش زمانی کوردیه‌ قسه‌ ده‌که‌ن^(۱). به‌مپینیه تا‌کو ئیستا چه‌ندین پیناسه‌ی جیا جیا له‌باره‌ی زمانه‌وه خراونه‌ته‌پوو، به‌جۆرێک هه‌ریه‌ک له‌م پیناسانه له پوانگه‌یه‌کی تایبه‌تییه‌وه له زمانیان کۆلیوه‌ته‌وه، لی‌ره‌دا هه‌ندی‌ک له‌و پیناسانه ده‌خه‌ینه‌پوو:

^۱ - محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌کگرتووی کوردی، ده‌ست‌نوس، نه‌کادیمیای کوردی، ل ۳ - ۴.

فریدیناند دی سۆسیر ده‌لئیت: ((زمان به‌ره‌می کۆمه‌لایه‌تی هاو زمانانه و کۆمه‌له‌ ئاکاریکی زۆر پیویسته، که کۆمه‌ل دایه‌یناوه، بۆ ئه‌وه‌ی له به‌کاره‌ینانیدا یارمه‌تی تاکه‌کانی بدات))^(١).

چۆمسکی ده‌لئیت: ((زمان کۆمه‌له‌ پسته‌یه‌که، پێزمان ده‌ریان ده‌کات))^(٢).
هۆل ده‌لئیت: ((زمان فه‌رمانگه‌یه‌که خۆی و به‌پێوه‌بردنی خۆی له ده‌ست خۆیدا، له پێی فه‌رمانگه‌که‌وه مۆفه‌کان له‌گه‌ڵ یه‌کترا کارده‌که‌ن و له یه‌کترا ده‌گه‌ن))^(٣).
بلۆک و تراگه‌ر ده‌لئین: ((زمان بریتیه‌ له چه‌ند په‌رمزکی له‌خۆوه، که به‌هۆیه‌وه کۆمه‌ل ده‌توانی هه‌ره‌وه‌زی بکات))^(٤).

سایپر ده‌لئیت: ((زمان هۆیه‌کی ناغه‌ریزی تایبه‌ته به‌ مۆفه، بۆ ده‌ربڕینی هه‌ست و ئاره‌زوو به‌کارده‌یت، به‌هۆی په‌رمزی له‌سه‌ر یاسا پۆیشتوووه کارده‌کات و له‌ژێر ده‌سه‌لاتی مۆفدايه))^(٥).

فوناد مه‌رعی ده‌لئیت: ((زمان سیسته‌میکی هیماپی سه‌ربه‌خۆیه، له‌ناو کۆمه‌لدا له‌خۆوه سه‌ره‌له‌ده‌ات و بۆ مه‌به‌ستی له‌یه‌کترا گه‌یشتن له‌ نێوان تاکه‌کانیدا به‌کارده‌یت))^(٦).

محهمه‌د علی خولی ئه‌م پێناسانه‌ی بۆ زمان کردووه^(٧):-

- 1- فریدیناند دی سوسور (١٩٨٨)، علم اللغة العام، ترجمة یونیل یوسف عزیز، الموصل، ص ٢٧.
- 2- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمه)، به‌غدا، ل ٥.
- 3- محهمه‌د مه‌حوی (د) (٢٠٠١)، زمان و زانستی زمان - سه‌ره‌تایه‌ک بۆ زانستی زمان، به‌رگی یه‌که‌م، سلێمانی، ل ١١.
- 4- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٥.
- 5- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٥.
- 6- فؤاد مرعی (٢٠٠٢)، في اللغة و التفكير، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق، ص ٧.
- 7- محمد علی الخولي (د) (٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، عمان - اردن، ص ١٢.

((زمان سیستمی په یوه نډیکردنه له نټوان دوو لا)).

((زمان سیستمیکه بڼه ټالوگورپکردنی هه ست و بیره کان له نټوان خه لکدا به کار دیت)).

((زمان هڅاریکه بڼه گوزار شتکردن له پټویستی و بڅوون و راستنیه کان له نټو خه لکدا)).

((زمان سیستمیکه له خووه یه بڼه په مزه کانی دهنګ و، بڼه ټالوگورپکردنی بیرو هه سته کان له نټوان نه نډامانی کومه لیکي زمانه وانی هاوچهن به کار دیت)).

مارتنیت ده لیت: ((زمان هڅیکه بڼه له یه کترګه یشتن، ده کریت به چهن دانه یه کی ورده وه (مؤرفیم)، که هر یه که یان خاوه نی وانا و فورمن)).^(۱)

کارول ده لیت: ((زمان کومه له په مزیکي دهنګی له خووه یه، که ده توانی بڼه گه یشتن و پز لکردنی شت و پروداوه کانی ده ورویه به کار بیت)).^(۲)

ټولمان ده لیت: ((سیستمیکه هیمای دهنګیه، له بیري که سی کومه ل ټومارکراوه)).^(۳)

هنری سویت ده لیت: ((زمان هڅیکه بڼه ده برپینی بیر له پیکه ی دهنګ، که له وشه پیکدیت)).^(۴)

نه حمده مه تلوب ده لیت: ((زمان نه و دهنګانه یه، که هه موونه ته وه یه ک بڼه پیداو یستیه کانی ده ری ده بریت)).^(۵)

^۱ - محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، هه مان سرچاوه، ل ۵.

^۲ - هه مان سرچاوه، ل ۵.

^۳ - ستیفن اولمان (۱۹۸۶)، دور الكلمة فی اللغة، ت. کمال محمد بشیر، مکتبه شباب، بغداد، ص ۳۳.

^۴ - حاتم صالح الضامن (۱۹۸۹)، علم اللغة، طبعه الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بیت الحکمة، بغداد، ص ۱۳۲.

ئەرستو دەلئىت: ((زمان ئاويىنەى پاستەقىنەى عەقلە))^(۱).
 محەمەد شەفىق غورىال دەلئىت: ((زمان دياردەيەكى كۆمەلايەتییە و ھۆكاریكە لە
 گرنگترین ھۆکارەکانی تیکەلبوونی نیوان مرقۇفەکان))^(۲).
 محەمەد محەمەد یونس عەلى دەلئىت: ((زمان سیستەمیکە لە نیشانە، لەخۆوہ
 لەسەرى پیککەوتووین، توانای دابەشکردنی ھەيە، تاکەکەس وەك ئامرازیک بۆ
 دەرپرینی مەبەستەکانی و بۆ پەيوەندیکردن بە کەسانی دیکەوہ لە پیکەى ئاخاوتن
 و نووسین بەکاریدینئیت))^(۳).
 لەپوانگەى کۆزمانەوانییەوہ: ((زمان کۆمەلە شیوہزاریکى جیاوازە، ھەریەکەیان بۆ
 باریکى تایبەتى دەست دەدات))^(۴).
 - زمان ئاخاوتنى مرقۇفە، بە دەرپرین یان نووسین^(۵).
 دیتقید لويس دەلئىت: ((زمان بریتیيە لە تیکەلاوکردنی پستە و واتا لە چوارچێوہیەکی
 بیکۆتايدا))^(۶).

¹ - احمد مطلوب (د) (۱۹۸۹)، معجم النقد العربي القديم، بغداد، ص ۲۱۶.
² - التهامي الراحي (د) (۱۹۸۶)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد، ص ۴۵.
³ - محمد شفيق غريال (د) (۱۹۸۰)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ۲، دار النهضة، لبنان، ص ۱۵۷.
⁴ - محەمەد محەمەد یونس عەلى (د) (۲۰۱۰)، دەروازەيەك بۆ زمانەوانى، و: نەريمان عەبدوللە
 خۇشناو، لە بلاوکراوہکانى کتیبخانەى ئاویژ، چاپخانەى پۆژەلەت، ھەولێر، ل ۲۸.
⁵ - محمد معروف فتاح، ھەمان سەرچاوہ، ل ۵.
⁶ - الموسوعة العربية العالمية (۱۹۹۹)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر والتوزيع،
 الرياض، ص ۱۲۲.
⁷ - نعم تشومسكى (۱۹۹۳)، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة: محمد فتیح،
 الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة، ص ۷۸.

جومعه سهید یوسف ده لایت: ((زمان سیستمه میکی دهنگی درکینراوه، پرسیای تاییهت به خوی ههیه، که ئاسته جیاجیاکانی (دهنگسازي، وشه سازي، پسته سازي) به پړوه دهبات، به شیوهیهکی په کگرتوو و به تین کارده کات، بۆیه زمان سیستمی سیستمه کانه))^(۱).

که واته زمان کۆمه له شیوازیکی جیاوازه، ههریه که یان بۆ باریکی تاییهتی دهست ده دات، بۆ نمونه باری پیشوازی کردن و باری به پړوه بردن و باری به پیکردنی میوان، له لایه کی ترهوه زمان به پتی په گهز و چین و توپژی کۆمه لایه تی و ته مه ن و نپوهنده کان ده گۆرپیت، لیره شدا بۆنه و گروپه کۆمه لایه تییه که و ته مه ن، جۆری زمانه که ده سه پینتی، به واتای ئه وهی گروپی کۆمه له که جۆری یه که فهره نگیه کان ده سه پینتی، به واتای ئه وهی که لتور و شوپنه وار و ژینگه ی خه لکه که، جۆری زمانه که دیاریده کات^(۲).

که واته زمان ته نها که رهسته یه ک نییه بۆ ناردن، وهرگرتن و لیتینگه یشتنی په یامی نپوان مروفه کان، به لکو دیسان زمان که رهسته ی ناسین و ناساندنی تاک و کویه بۆ ههر شوپن و ده میک، له ده ورپه ری ئیمه دا هه زاران زمان و دیالکت ههیه، که گوزارشت له جۆره ها بۆچوونی هزری، کۆمه لایه تی، چینایه تی، په گه زی، وپژیه ی، شیوازی ژیان... ده که ن، زمان دیارده یه کی که لتوریه، بۆیه گه لیک په یوه سته به بونیادی کۆمه لایه تی و به هاکانی سیستمی کۆمه لکا^(۳).

¹- جمعة سيد يوسف (١٩٩٠)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت، ص ٥٧.

²- محمد معروف فتاح (١٩٨٥)، هيماكاري و زمانه واني، گ. كاروان، ژ (٢٨)، ل ١٠٧.

³- غازي علي خورشيد (٢٠١١)، زمان و زمانى ستاندارد بۆ كورد، به شى يه كه م. پ. ئاسق، ژ. (١٥٢٨)، سيشه ممه ٢٠١١/٧/٩، ل ١٤.

۲.۱: نهرکه کانی زمان

مه به ست له نهرکه کانی زمان، نه و کارانه ن که مړوځ به هوی زمانه وه له کومه لدا جیبه جییان دهکات، نه م کارانه ش هینده زور و ئالوز و وردن، هه روا به ئاسانی جیانا کرینه وه، و هه ر چه نديکیش هه ولې بدریت، نه وه که لین دهکه ویتته دابه شکر دنه کانیانه وه، به لام له گهل نه وه شدا زور له زمانناسان هوت نه رک ده ست نیشاندنه که ن: ^(۱)

۱- زانیاری و هه والگه یاندن:

به نه رکیکي سه ره کی زمان داده نریت، که به هویه وه قسه که زانیاری ده رپاره ی ده ورو به ری خوی بلا وده کاته وه.

هه والگه یاندنیش په یوه ندي به لایه نی زانین و هوشه وه هه ی و قسه که سه رچاوه ی زانینه، چونکه قسه که زانیاری به گوینگر ده که یه نیت. له م جوړه دا قسه که ده یه وی بوون و نه بوونی یان پاستی و ناپاستی دیارده کان پیشان بدات. له هه مان کاتیشدا پسته کانی هه والگه یاندن مه رج نییه هه ر پاست بیت، به لکو ده شی هه له بیت، چونکه لیږه دا نه رکي قسه که ته نیا که یاندنی زانیارییه. نیشانه ی پسته ی هه والگه یاندنیش (.)، که له کوتایی پسته که داده نریت. وه کو:

- هه نگوین شیرینه.

^۱ - بۆ زیاتر زانیاری سه یری نه م سه رچاوانه بکه: ۱- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانه وانی، چاپخانه ی (دار الحکمة)، به غدا. ب - نه و په حمانی حاجی مارف (۲۰۰۴)، فه رهنگی زاراوه ی زمانناسی، سلیمانی.

- پاستی خوځه .

۲- پرسپارکردن:

مه به ست له پرسپارکردن ده ست خستنی زانیارییه ، به واتای شه وی به هوی پرسپارکردنه وه قسه که ده توانی که لیتی یان چنه که لیتیک له زانیاری خوی به رانبر دیارده یه ک یان دیارده کان پر بکاته وه ، لیره دا قسه که زانیاری ته وای له باره ی شتی که وه نییه ، به لگو له پیگه ی پرسپاره وه ده گاته زانیارییه کان، واته له پرسپارکردن گویگر سه رچاوه ی زانینه ، له مه دا پرسپارکردن پیچه وانه ی هه والگه یاننده ، چونکه له پسته ی هه والگه یاننده قسه که زانیاری ده گه یه نی و بلارده کاته وه و سه رچاوه ی زانیارییه ، که چی له پرسپارکردن گویگر سه رچاوه ی زانینه .

له پرسپارکردن نیشانه ی پرسپار (؟) له کوتایی پسته دا داده نریت و زور جارن جینای پرسپاریش له پسته که دا ده بینرین ، وه کو :

- که ی ده چین بق زانکر؟

- ئایا نه مرق ده وام هه یه؟

۳- هه ست ده برپین:

به و پستانه ده و نریت که قسه که هه ست و ئاره زوی خوی به رانبر ده و روبه ی درده بریت، نه م هه ست ده برپینه ش یان بق حاله تی خوشیه یان بق حاله تی ناخوشی .

ساده ترین جوړی هه ست ده برپینیش له و گوتنه دا درده که وی که سه رسوپمانی تیدایه ، و له پسته ی سه رسوپمانیدا نیشانه ی سه رسوپمانی (!) له پسته دا ده بینریت .

پسته ی سه رسوپمانی به دوو شیواز به کار دیت:

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

شیوازی یه که م : بۆ حاله تی خویشیه ، که له م جوړه دا قسه کهر ههستی خویشی خوی به رانبر ده و روبه ری دهرده بریت، بویه له مجوره دا وشه کانی (هه ربزی، ئافه رین، ئوخه ی،) به کار دیت، وهک:

ئوخه ی! له م بابته پرگارمان بوو.

ئافه رین! به یه که م دهرچوو.

شیوازی دووهم: پرسته ی سهرسورمانی که بۆ حاله تی ناخویشی به کار دیت، له م جوړه دا قسه کهر ههستی ناخویشی خوی به رانبر به ده و روبه ر دهرده بریت. له م حاله ته شدا وشه سهرسورمانه کانی (ناخ، ئوف، په کو، ئای،) به کار دی، وهک:

ناخ! له م منداله.

ئوف! له کچی ئەم زه مانه.

٤- ههست وروژاندن:

مه بهست له ههست وروژاندن نه وه یه که که سیك یا خود قسه کهر ههستی که سیك یان چه ند که سیك بوروژینیت و ههست و ئاره زوویه کی تایبه تی له لایان درست بکات، یا دلایان خوشبکات یا رایانپه رینیت.

ئه م به کارهینانه ی زمان له نوکته گێرانه وه و پرپیاگه نده و تراژیدیا زۆرتر دهرده که وئ، ههروه ها له وتاری به پرسیکی سیاسی کاتیك سیاسه تمه داریک له وتاریکی سیاسیدا هانی خه لک ده دات و ههستیان بۆ مه سه له یه کی نه ته وه یی ده و وروژینیت یان پیاوانی ئایینی له وتاریکی ئایینیدا ههستی خه لک ده و وروژین و هانیان ده دن بۆ ئه وه ی له کاری خراپه دوورکه ونه وه و له کاری چاکه کاری نزیکبهنه وه یان دوو دلدار کاتی له پرۆسه ی خو شه ویستیدان، یه کیکیان ههستی ئه ویتریان ده و وروژینیت، وهک:

- ئەوھى نوپۇز نەكات ناچىتە بەھەشت.

كەواتە ھەست دەرپرېن و ھەست وروژاندن پىچەوانەى يەكترن، چونكە لە ھەست دەرپرېندا قسەكەر ھەستى خۆى دەردەپرېت، بەلام لە ھەست وروژاندندا قسەكەر دەبىتە ھۆكارىك بۆ وروژاندنى ھەستى گوڭگر، بەواتايەى لە ھەست وروژاندندا قسەكەر بە دواى خالىكدا دەگەپرېت، بۆ ئەوھى ھەستى گوڭگر بوروژىنىت.

۵- فەرماندان:

مەبەست لە فەرماندان ئەوھى، كە كەسى يەكەم واتە قسەكەر، داوا لە كەسى دووھم واتە گوڭگر دەكات كارىك ئەنجامبەدات يان ئەنجامنەدات، بەواتايەى قسەكەر داوايە ئاراستەى گوڭگر دەكات، لە بەرانبەردا گوڭگر داوايەكەى جىبەجىدەكات. وەكو:

- نانەكە بخۆ.

- پەنجەرە دامەخە.

واتە لىرەدا قسەر برپاردەرى كارەكەيە و دەيەوى كارىك بە گوڭگر جىبەجىى بكات، بۆيە لىرەدا گوڭگر بە دواى پاستى و دروستى پستەكە يان قسەكە ناگەپرېت، بەلكو تەنيا لەسەريەتى كارەكە جىبەجىى بكات.

۶- پاپەپاندن:

مەبەست لە پاپەپاندن ئەوھى كە قسەكەر خۆى بە ئەنجامدانى كارەكە ھەلدەستى، واتە لىرەدا پاپەپاندن پىچەوانەى فەرماندانە، چونكە لە فەرمانداندا قسەكەر داواى لە گوڭگر دەكات كارىك بكات، كەچى لىرەدا قسەكەر خۆى بە كارەكە ھەلدەستى و ئەنجامى دەدات، وەكو:

- سوپىند دەخۆم كە پاستى بلىم.

- بەلەين دەدەم ئەم كارە بكەم.

۷- جېخۆشكردن:

ئەم ئەركە لە و ئەركانە يە كە زۆر بلۆه و لە ھەموو ئەركەكانى تر سادە و ساكارترە، كە ئەركى كۆمەلە يە تىشى پى دەوترى. ئەم ئەركە زياتر لە وگوتنانەدا دەردەكەوى كە پۆزانە بەسەر زارى ھەموو كەسىكە وە يە بۆ مەبەستى ئاگاداربوون لە بار و سەربردەى يەكتر و يەكدى دوانندن و پېزگرتن.....، كە ئەمەش بۆ مەبەستى خۆ بردنە پېشەو و شوپىن خۆشكردن و خۆچەسپانندن لە ناو كۆمەلگەى مرقافايە تيدا بە كاردىت، وەك سلاوكردن و خواحافىزى و چاك و چۆنى و پرسىنەو و لە خۆشى و ناخۆشى..... وەك:

چۆنى؟

چاكى؟

باشى؟

شەوياش؟

سوپاس.

شەويكى شاد.

خوات لەگەل.

دەبى ئەو ھەش پوونبەكە يەنە وە كە كاتىك دوو كەس سلاو لە يەكتر دەكەن و وشەى (چۆنى) و (چاكى) بە كاردەھيىن، ئەو ئەمچۆرە پەيوەندىيە دەچىتە نىو پەيوەندى كۆمەلە يەتە، چونكە ئەم سلاوكردنە ئەو دەگە يەنەت، كە يەكترى دەناسن يان دۆست و ھاورپى يەكترن، بە واتايەى ئەم سلاوكردنەى قسەكەر لە گوڭر، ئەو ناگە يەنەت كە گوڭر باسى لايەنى تەندروستى خۆى بۆ بكات يان پاپۆرتى پزىشكى بۆ بخويىنەتەو، بەلكو تەنيا پەيوەندى نزيكى نيوان قسەكەر و گوڭر دەگە يەنەت.

۲.۱ : گريمانەكانى پەيدا بوونى زمان

لە و كاتەى كە زمان پەيدا بوو و تا بە ئەمۇ دەگات، گومانى تیدا نىيە كە بە چەندىن قۇناغى جياجىادا تىپە پىو، لەم بارەشەو زمانەوانان و شارەزايان خۇيان بە گىروگرفت و سەرە تاكانى پەيدا بوونى زمان تەرخانكردوو. بە ھۆيەو كۆمەلى گريمانە ھاتۆتە كايەو و ھەريە كە ھەلەدەدات سەرەتاي پەيدا بوونى زمان بۆ گريمانەكەى خۆى كىش بكات. لىرەدا بە كورتى ھەندى لە گريمانەكانى پەيدا بوونى زمان دەخەينە پوو:

۱. گريمانەى يەكەم: زمان كەردە يەكى خوايىە

ئەم گريمانە پىي وايە، كە زمانى ئادەمىزاد بەخشىنىكى خوايىە، واتە زمان لەلايەن خواو ھاتۆتە خواو ھەو و خەلگى فيرى ئاخاوتن و ناوى شتەكان كەردوو، ھەر بۆيەشە زۆر لە شارەزايان و زمانەوانان لەسەر ئەو باو ھەرەن كە زمان لەلايەن خواو بە مەوۇ بەخشراو، ھەر ھەكو فەيلە سوڤى يۆنانى (ھىراكليت) و لىكۆلەرى زمانى ەرەبى (ئىبن فارس) لە كىتبى (ئەلخەسائس) و (لامى) لە كىتبى (ھونەرى قسە) و دۆبونالد لە كىتبى (تەشرىعى كۆن) لىكۆلەرى زمانى ەرەبى (ئىبن فارس) لە كىتبى (ئەلخەسائس)، و (لامى) لە كىتبى (ھونەرى ئاخاوتن) و دۆبونالد لە كىتبى (تەشرىعى كۆن) ئامارەيان بۆ كەردوو^(۱). ھەمىسان كىتبە ئايىنىيە پىرۆزەكانى (تەورات، ئىنجىل، قورئان) ئەم پاستىيە دووپات دەكەنەو لە بەخشىنى زمان ھەكو كەردە يەكى خوايى.

موسلمانەكان بەگشتى بۆ سەلماندى قسەكانيان پەنا بۆ قورئانى پىرۆز دەبەن، ھەر ھەكو خواى گەورە دەفەرموويىت ((وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...)) - سورەتى

^۱ - على عبد الواحد وافي (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰، ص ۹۷ - ۹۸.

به‌قهره، ئایه‌تی ٣١، واته (خودا هه‌موو ناویکی فیتری ئاده‌م کردووه) - قورئانی پیرۆز، وه‌گێڤدراوی مامۆستا هه‌ژار..

لێره‌دا هه‌ندی له‌ شاره‌زایان ئه‌م ئایه‌ته به‌ جوړیکی تر لیکده‌ده‌نه‌وه و ده‌لێن: خوای گه‌وره ئاده‌می فیتری زمانه‌کان کردووه.

هه‌روه‌ها ئیبن جونه‌یی له‌ کتیی (ئه‌لخه‌سایس) ئاماژه به‌ پاستی ئه‌م گریمانه کردووه، هه‌روه‌ها هه‌ندیکی تر پشتیان به‌ شتی تر به‌ستووه و ده‌لێن: خوای گه‌وره کاتی گشت ئاژه‌له‌کانی کێلگه و بالنده‌کانی ئاسمانی له‌ قور د‌روست کرد، له‌ دوا ییدا خستیه به‌رده‌م ئاده‌مه‌وه، داخۆ چۆن ناویان ده‌بات، هه‌ر بۆیه ئاده‌م ناوی بۆ هه‌موو ئاژه‌له‌کان و بالنده‌کان و ئاده‌میزاده‌کان داناو. واته (ئاده‌م) یه‌که‌مین که‌سه که‌ فیتری زمان بووه، له‌باره‌ی ئه‌و زمانه‌ی (ئاده‌م) فیتری بووه، دوو بۆچوون هه‌یه، یه‌که‌کیان ده‌لێت فیتری زمانی (عیبری) بووه، که‌ زمانی جووله‌که‌یه، به‌لام هه‌ندیکی دیکه‌ ده‌لێن زمانی عه‌ره‌بییه، چونکه‌ زمانی دوا یی زمانی عه‌ره‌بییه، ئه‌وانه‌ی ئه‌م بۆچوونه‌یان هه‌یه، ئه‌مانه‌ن: عه‌بدوللای کوپی عه‌بباس و ئه‌نه‌سی کوپی مالیک له‌ هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ر (د. خ) و له‌ ناو شاره‌زایان و شوێنکه‌وتووانی (ئهبو شه‌هابی زوه‌ری) و (ئیبن مه‌نزور و ئیبن فارس) دان به‌ پاستی ئه‌م گریمانه و بۆچوونه‌ داده‌نێن.^(١)

شاره‌زایانی عه‌ره‌بیش به‌ هێنانه‌وه‌ی فه‌رمووده‌یه‌کی لاواز، گوایه‌ فه‌رمووده‌ی پیغه‌مبه‌ره (د. خ)، ده‌لێن زمانی عه‌ره‌بی زمانی خه‌لکی به‌هه‌شته، فه‌رمووده‌که‌ش به‌مشێوه‌یه: ((أحب العرب لثلاث : لأنى عربى و القرآن عربى و كلام أهل الجنة عربى)). واته: من (مه‌به‌ستی پیغه‌مبه‌ره) له‌به‌ر سێ شت عه‌ره‌بم خۆشه‌دوێت: چونکه‌ من عه‌ریم و قورئان عه‌ره‌بییه و قسه‌ی خه‌لکی به‌هه‌شتیش عه‌ره‌بییه)). دیاره ئه‌م فه‌رمووده‌یه له‌ و پیاویه‌تانه‌یه، که‌ هیچ بنه‌مایه‌کیان نییه، هه‌روه‌کو پێشه‌وا ی

¹ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٩٨ - ١٠٠.

فەرموودە ناسەکان جەختیان لەسەر کردۆتەو و بە زمانى پێغه مېەر (د.خ)
هەلبەستراون.^(١)

کەچى ھەندىكى تر پێيان وايە زمانى عىبرى ، زمانى يەكەمى مەزەبى واته
زمانى جولەكەكانە، لەبەرئەوێ يەكەمى پێغه مېەر جەزەتى ئادەم بوو و بۆ
ئەوان ھاتوو.

٢- گريمانەى دووھەم: پێككەوتن

ئەم گريمانە باوەرى وايە كە زمان كەردەى مەزەبى، بە واتايەى مەزەبى دا پێناو،
بە مەشەو تەكەكانى نۆو كۆمەڵ لەسەر وشە و زاراوەكان پێككەوتن كە بۆ چ مەبەست و
حالتەك بەكارى بھێتن، واتە لەسەر ئەو پێككەوتن كە بە (بەرد) بڵێن (بەرد) و بە (دار)
بڵێن (دار) و..... ھتد. لە ھەمانكاتىدا ھەر زمانىك شىوازى پێككەوتنەكەى لە
ديارى كەردنى وشە و زاراوەكە لەگەڵ زمانىكى تر جيايە.

ئەوانەى ئەم گريمانەيان دانائە و باوەريان پێى ھەيە، بریتىن لە فەيلەسوفى یۆنانى
(دیموكرات) و فەيلەسوفەكانى ئینگلیزى (ئادەم سىمىت) و (رېد) و (دوگالد
ستېورات).

٣- گريمانەى سێھەم: غەریزەى تايبەتى

ئەم گريمانە پەيدا بوونى زمان دەگەرێت بۆ ئەو غەریزەى تايبەتى، كە لە
بنچینەدا ھەموو ئادەمیزادێك ھەيەتى، بۆ نموونە لەكاتى سروشتى ھەلچوونى
ئادەمیزاددا ھەك (تێكچوونى دەموچا، وەستانى پرچى سەر، پێكەنین،
گریان،..... ھتد)، كە وا لە تەكەكەس دەكات بە ھەندى جولانەو ھەلسى و
ھەندى دەنگى تايبەتى دەربەرێ، ئەمەش لە ھەر حالەتێك كە ھەلچوون پووبەت،

١- عومەر مەلا محەمەد ئەمین، كوردستان لە بەردەم پیلاندا، ل ٢٤ - ٢٥.

وهك: (تورپهیی، ترس، دلتهنگی،.....)، ئەم دەرپرینانهش له هه موو كه سێكدا ههیه، هەر له بهر ئەمه شه وشه و پێگه ی دەرپرینی وشه لای ئاده میزاد یه كه مجار وهكو یهك بووه، هەر ئەمه شه وایكردووه خهك له یه كتری بگهن. ئەوانه ی له سهر ئەم گریمانه دەرپۆن و باوهریان پیتی ههیه، بریتین له (ماكس مۆلهری زانای ئەلمانی) و (پێنان) ی زانای فهره نسی.

٤- گریمانه ی چاره م: سروشت و دهنگه سروشتیه كان

هه ندی له شاره زایان پێیان وایه كه زمانی ئاده میزاد له دهنگه كانی سروشت په یدابوو،^(١) واته (دهنگه كانی ئازهل)، ئەو دهنگانه ی به هۆی لێدان و بپرین و شكانه وه په یداده بن، وهكو دهنگی هاژه ی پوو بار و بروسك و هه ور..... هتد). هه ریهك له مانه كاریه گه ریه کی زۆری هه بووه له سهر مرۆف، به هۆیه وه توانیوه ییه تی فیری زمان بێت. ئەوانه ی له سهر ئەو باوه رپه ن كه زمانی مرۆف له دهنگه كانی سروشته وه په یدابوو یی، له وانه (ئەفلاتۆن) و (وتنی) و (ئبین جونه ی) و (داروین) ئەمایان دووپات كردۆته وه. (داروین) له كتیبی (نه ژادی بنه چه كان) ده لێت: "زمانی مرۆف و هاواری گیانه وه ر ته نیا له پله جیاوازن. زمانی مرۆف وهك مرۆف خۆی به شیوه یه کی زۆر به راییه وه هاتوه، به ره به ره په ره ی سه ندووه و پێویستییه كانی وای لێكردووه قسه بكات". دیاره ئەم گریمانه یه كه موکووپ ی زۆره، له وانه ئەگه ر مرۆف له سه ره تاوه به هاژه ی پوو بار یان هه ر جۆره دهنگێکی تر فیری زمان بووبێت، ئە ی چۆن گیانداره كان فیری هه مان زمانی مرۆف نه بوونه، هه روه ها وهكو ده زانین دهنگی سروشتی له هه ر کوێ جیهان بێت، هه مووی یهك جۆره دهنگه، ئە ی بۆ مرۆفه كان فیری زمانی جیاواز بوونه؟ بۆچی هه موویان به یهك جۆره زمان و یهك شیواز قسه ناكهن.

^١ - سه لام ناوخۆش و نه ریمان خوشناو و ئیدریس عه بدوللا، كوردۆلۆجی، چاپخانه ی پۆژه لات، هه ولیئیر، ٢٠١١، ٤٨ ل.

۵- گریمانه ی پینجه م: کومه لایه تی

لایه نگرانی هم گریمانه باوه پریان وایه که زمان دیارده یه کی کومه لایه تیبه، واته زمان تاییه ته به کومهل و کومه لگه،^(۱) له هه مان کاتیشدا نه وهش پوون ده که نه وه که هیچ مروڤ و کومهل و کومه لگه یی که نییه بی زمان بی، واته تا مروڤ تیکهل به کومهل نه بی، نه وا ناتوانی فیری زمان بیت، نه مهش نه وه ده گه یه نیت که زمانی مروڤ شتیکی وه رگره و ناچیتته حاله تی بوماوه یی. له م باره شه وه زمانه وانان بق سله ماندنی قسه کانیا ن چه ندین تاقیکردنه وه ی واقعییان نه نجامداوه و بویان ده رکه وتووه که نه گه ر مروڤ تیکهل به کومه لگه نه بی، نه وا ناتوانی به هیچ شیوه یه ک قسه بکات و فیری زمان بیت.

۶- گریمانه ی شه شه م: بانگو قیزه

هم گریمانه یه پشت به وه ده به ستیت، که زمان په یوه سته به مروڤ و له سه ر بنه مای بانگو قیزه وه په یدابووه.^(ب) نه وانیه باوه پریان به م گریمانه هیه، له وانه زانای نه لمانی (شتاین تال)، لایه نگرانی هم گریمانه یه له و باوه په دان که زمان له و ده نگانه وه په یدابووه، که مروڤ بق خوشی و ناخوشی و نازار و په سستی به کاریه یتاوه.

۷- گریمانه ی هه وه م: بزاون

هم گریمانه یه له سه ر بنه مای جووله وه هاتوته ئاراهه، نه ویش جووله کانی وه ک (سه رله قانندن، چاوتروکانندن، لیوقوچانندن...) هاتوته کایه وه.^(۲)

۱ - نهریمان خوشناو، نهرک و گریمانه کانی زمان، ل ۱۶.

۲ - محمد معروف فتاح، زمانه وانیه، چاپخانه ی (دار الحکمة)، ۱۹۹۰، ل ۱۰.

۳ - هه مان سه رچاوه، ل ۱۰-۱۱.

نډوانه ی باوه پریان به م گریمانه هه یه، له وانه زانای ئه لمانی (قونت) و زانای پووسی (مار)، لایه نگرانی ئه م گریمانه یه له و باوه پره دان که له یه کترگه یشتن له ناو مروځ له بنه پرتدا له م جوړه بزاوتنه وه بووه که له دوايیدا گؤړاوه به زمانی ئاسایی.

۸- گریمانه ی هه شته م: مؤسیقا

نډه م گریمانه یه وای داده نیټ که زمان له گؤرانیه وه هاتووه، یاخود هه ردووکیان (زمان و مؤسیقا) سه ر به یه ک بنچینه ن.^(۱)

نډوانه ی باوه پریان به م گریمانه هه یه، له وانه (یسپرسن) و کؤمه لئ له پؤناکبیران، لایه نگرانی ئه م گریمانه یه له و باوه پره دان که زمان له گه شه کردنیدا به چه ند قؤناغیکدا تیپه پړوه، به جوړیک له قؤناغیکدا زمان بریتی بووه له وشه ی دریژ، هه ر بویه له م قؤناغه دا زمانی مروځ ئاوازاو تر بووه به به راورد له گه ل زمانی ئه مړوکه.

¹ - محمد معروف فتاح، زمانه واتی، ل ۱۲.

۱-۱: تاييه تمه ندييه کاني زمان

۱- زمان دهنگ و واتايه

زمان له دوو ناستدا کار دهکات، نه م دوو ناسته ش بریتین له دهنگ و واتا، ناستی دهنگ که دروستکردنی دهنگه کان دهگریته وه، و ناستی واتاش که لیکدانی دهنگه کان دهگریته وه، به هوی وه دهنگه کان دهکات به مۆرفیم و مۆرفیمه کان دهکات به وشه و وشه کان دهکات به گری و گریه کان دهکات به پرسته و پرسته کان دهکات به ناخاوتن. به هوی نه م دوو ناسته ش مړوځ ده توانیت به هوی چهند دهنگیکه وه ژماره یه کی یه کجار زور مۆرفیم وشه و گری و پرسته دروست بکات. به و واتايه ی مړوځ به هوی نه م دهنگانه وه همیشه وشه و گری و پرسته ی نوی دروست بکات. مړوځ کانی قسه دهکات، سوود له وه وایه و دهگریته که له سییه کانه وه دیته دهر وه و دهگاته به قورگ و دهنگه ژتیه کان و دهنگ دروست دهکات.

۲- زمان پیړه و یاسایه:

له زماندا نه گه ر پیړه و یاسا و دهستور نه بیت، نه وه کرده ی تیگه یشتن زور زه حمت ده بوو، هر بویه له هه موو ناسته کانی زماندا دهستور و یاسا هیه، واته زمان بریتی نییه له کومه له دهنگیک یان وشه یه که له خووه پیزکراین، به لکو به پیچه وانه وه خاوه نی یاسا و پړسایه، بۆنموونه یاساکانی دهنگ له هه موو زمانیکدا سیسته میکی پړکوپیکي هیه بۆ لیکدانی بزوی و نه بزوینه کان، چونکه نه گه ر نه و یاسایه نه بیت، نه وه زمانه که شیوه ی دروستکردنی وشه و مۆرفیمی تیگه ده چیت. نه م پیړه وه ی باسی لیوه ده کهین، نه وه له گه ل له دایکبوونی مړوځ له دایکده بیت

۳- زمان له خړوهیه:

په یوه نندییه کی دیار و ئاشکرا له نیوان هیما زمانیه کان و واکانیا نډا نییه، واته
 ئه و تاییه تمه نندییه ی زمان ئه وه درده خات، که هیچ په یوه نندییه کی سروشتی نییه
 له نیوان وشه و ئه و شته ی که هیما ی بۆ ده کات، هرچه نډه له وشه سروشتیه کاند
 هندی لیکچوون به دی ده کریت، به لام ئه م وشانه گرنگیان له زماندا پینا دریت،
 چونکه له کومه ئیکه وه بۆ کومه ئیکه دی ده گورین و ژماره شیان له چاو ژماره ی تری
 وشه ی زمانه که دا که من. واته په یوه نندی نیوان هیما و هیما بۆکراو په یوه نندییه کی
 له خړوهیه، بۆ نمونه وشه ی (مار) له نووسین و گوگردندا هیچ په یوه نندییه کی به
 شیوه ی مار وه نییه.

۴- زمان تاییه ته به مړوځ:

له تیروانین و بۆچوونه کانی زمانناسان ئه وه پوونکراو ته وه، که زمان
 په یوه سته به مړوځ، واته په یوه وی گه یانندن له گیانله به ران و زینده وه وی تردا
 تاییه تییه کانی زمانی مړوځی تیدا نییه و به زمان دانانرین، ته نانه ت زمانی
 (تووتی) یش ناکریت وه کو زمانیکه زیندوو و گه شه سهندوو سهیر بکریت، چونکه ئه م
 زمانه جۆریکه له لاسایکردنه وه ی مړوځ.

بۆیه لیږدها گه ره که هندی لایه نی جیاوازی نیوان زمانی مړوځ و زمانی گیانله به ران
 بخه ینه پوو:

۱- زمانی مړوځ دیارده یه کی کومه لایه تییه، چونکه مړوځ له نیو کومه ل و کومه لگه دا
 فیږی زمان ده بیټ، به و واتیایه ی مړوځ له ریگه ی فیږی بونه وه فیږی زمان ده بیټ،
 که چی زمانی گیانله به ران بۆ ماوه ییه، به و واتیایه ی پیوستی به کرده ی فیږیوون
 نییه.

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

ب - زمانی مړوځ هميشه له گډړان و گه شه سه نندايه، که چي زمانی گيانله به ران له پله يه کي چه سپاو و نه گډړدان، به لکو ته نيا سنوور يکي ديار يکړاو و ته سک ده گريته وه.

ج - زمانی مړوځ توانای نه وهی هه يه نه ک هر له و شتانه بدو يت، که له ئیستا و شو ينيکي ديار يکړاو پووده دهن، به لکو ده توانيت باسی پووداو يک بکات که هه زاران سال پيش ئیستا پوويدا يت، يا خود باسی پووداو يک بکات که له داهاتودا پووده دات، سه رباری نه وهش زمانی مړوځ درک به شته شاراو و غه يبييه کانيش دهکات، به وهی مړوځ ده توانيت باسی به هه شت و دوزه خ و فريشته و جنو که بکات، هر چي زمانی گيانله به رانه نه وه زور کاتي و سنووداره، چونکه هر ده توانيت گوزار شت له ئیستا و نه و شو يته بکات، بونموونه کاتيک پشيله که له بهر پييه کانت ده مياو يني، مانای نه وه يه که ئیستا نه ک دو يني برسييه تي يان تي نوويه تي، يا خود به هه مان شيوه سه گيش که ده چه پيت، مانای نه وه يه که برسييه تي يان تي نوويه تي يان تر سيک له نارادايه.

د - مړوځ هميشه ده توانيت بؤ هه موو په وش و حاله ت و پووداو يک وشه ی نو ي دابه يني ت و به کاری به يني ت، چونکه داهيتانی وشه ی نو ي و پسته ی نو ي و بيري نو ي يه کي که له توانسته کانی مړوځ، به لام نه م توانسته لای گيانله به ران نيه.

۵- زمان په مزه:

زمان له کوډ و په مزو و نامراز پيکديت بؤ گه يان دنی زانياری به مه به ستي هاوکاري کړدن، واته زمان جوړيکه له چالاکی کومه لايه تي.

په مزيش مه به ستمان له و هيما يانه يه که بؤ دهنگ دانراون، نه و دهنگانه له خو يانه وه هيما ن، نه م هيما يانه ش که به ران بهر هر دهنگيک له دهنگه کانی زمان دانراون، له زمان يکه وه بؤ زمان يکي تر ده گډړديت، له هه مان کاتي شدا هيچ يه ک له و

زار و زمان _____ د. نەرىمان خۇشناو

دەنگانە واتاي خۇيان نىيە، بەلكو كۆمەل لەسەرى پىككەوتوون و كۆمەلگە واتايان پىدە بەخشىت.

پەمىزىش چەند جۆرىكى ھەيە:

ا. پەمىزى وئەيى: لىرەدا پەيوەندى نىوان دەنگ و واتاكە ھەيە، وەكو دەست بىردىن بۆ دەم، واتاي ئەو دەگەيە نىت، كە مەبەستى برسىيەتییە.

ب. پەمىزى ھۆيى: لىرەدا ھۆيەك ھەيە كە پەيوەستە بە پەمىزەكەو، وەكو زەردەلگە پانى مەو، ھۆكارىكە ياخود پەمىزى ھۆيە و پەيوەستە بە نەخۆشى يان ترس.

ج. پەمىزى لەخۆو: ئەمبۆرە پەمىزە ھىچ پەيوەندىيەك لە نىوان دەنگ و واتاكە نىيە، واتە ئەمبۆرەيان زياتر دەچىتە نىو بواری زمانەوانىيەو، بۆنموونە (بلىسە ياخود مەشخەل) واتاي خويئەندەواری دەگەيە نىت.

۶- زمان زىندوو و لە گۆرپاندایە:

زمان ھەمىشە لە گۆرپاندایە، بەپادەيەك كە لە ماوہى چەند سالىكدا ھىچ لە زمانە بنەپەتەكە نامىنئیتەو. زمانى مەو ھەمىشە لە گۆرپان و گەشەسەندندایە، ھەر لەو كاتەى كە زمان پەيدا بوو، تاكو بە ئەمۆ دەگات، زمان بە چەندىن قۇناغى جياجىادا پۆشستروو و تىپەپىو، ئەم قۇناغانەش گۆرپانىكى بنچىنەبيان لە زمانى مەو ھەمىشە، بەجۆرىك لە سەرەتادا لەسەر پووى زەمىنەنیا يەك زمان ھەبوو، بەلام دواتر بەگۆرپەرى پۆزگار پەرەى سەندوو و بووتە چەندىن زمان، ھەر زمانىكىش چەندىن زار و بنزارى جياجيا بەخۆو دەگرىت.

۵-۱: جۆره‌كانى زمان

زمان گەلى جۆرى ھەيە، لێرەدا ھەندى لە گرنگترین جۆره‌كانى زمان دەخەينە پوو، كە پەيوەندى بە باسەكەمانەو ھەيە^(۱):

۱- زمانى سەرچاوە:

ئەو زمانەيە، كە چەندەھا زمانى دى لێكەوتۆتەو، زمانەكانى پورتوگالى و ئىسپانى و ڤەرەنسى و ئىتالى لە زمانى لاتىنيەو سەرچاوەى گرتووە، زمانى سانسكريتیش ھەردوو زمانى ئۆردو و ھىندى دروست كړدووە.

۲- لقە زمان:

ئەو زمانەيە، كە لە زمانى سەرچاوەو پەيدا بوو، بۆ نموونە زمانى ڤەرەنسى كە لقە زمانى لاتىنيە، زمانى ئەلمانى لە ئەلمانى پۆژئاواييەو دەرکەوتووە، زمانى سویدیش لقە زمانى جەرمانى باكوور، زمانى پووسیش لقە زمانى سلاڤى پۆژەلاتییە.

۳- زمانى خوشك:

ئەو زمانەيە، كە لە پەچەلەكدا لەگەڵ زمانىكى دى يەك دەگریتەو، بۆ نموونە زمانى دانىماركى لەگەڵ زمانى نەروىجيدا خوشكى يەكدين، چونكە ھەردووکیان سەر بە ئەلمانى باكوورن. زمانى ئىتالىش خوشكى زمانى ڤەرەنسىيە، چونكە ھەردووکیان لە لاتىنيەو پەيدا بوون، ھەرەھا زمانى پۆلەندى خوشكى بوھيمىيە، چونكە ھەردووکیان دەچنەو سەر سلاڤى پۆژئاوا.

^۱ - زۆربەى جۆره‌كانى زمان لەم سەرچاوە وەرگىراو: محمد على الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغوية، دار الفلاح للنشر والتوزيع، ص ۲۵ - ۳۴.

۴- زمانی سروشتی:

ئو زمانه‌یه، که به‌بی ده‌ستی‌وه‌ردانی مه‌رامداری مروژ دروست بووه، واته له‌خوړا دروست‌بووه، ئەم وه‌سفەش له‌سەر سەرجه‌م زمانه‌کانی جیهان پراکتیزه ده‌بیټ، چ ئو زمانانه‌ی که له‌پیش‌وودا سەریان هه‌ل‌داوه و چ ئو زمانانه‌ی که ئیستا بل‌اوبوونه ته‌وه.

۵- زمانی ده‌ستکرد:

ئو زمانه ناسروشتیه به مه‌به‌ستی ئاسانکردنی فیکرکردنی زمانیک له‌پښگه‌ی هه‌لب‌ژاردنی چەند وشه و چەند پیکهاته‌یه‌کی گرن‌گه‌وه دروست ده‌بیټ، له‌وانه‌شه دروستکردنی ئو زمانه له‌پښگه‌ی هه‌لب‌ژاردنی وشه‌کانی چەند زمانیک به‌مه‌به‌ستی داهینانی زمانیکی دی به‌ره‌مبه‌یتریت، ئه‌ویش به مه‌به‌ستی دروستکردنی زمانیک، که ببیته زمانیکی جیهانی ئاسان، وه‌کو زمانی (ئیسپرانتو).

۶- زمانی ده‌نگی:

ئو زمانه‌یه، که ماناکان له‌ پښگه‌ی ده‌نگه‌کانی ئا‌خافتنه‌وه په‌یدا ده‌بن، پاشان وشه و پرسته‌کان دروست ده‌بن و به‌شیوه‌ی شه‌پۆلی ده‌نگی بۆ بیسه‌ره‌کان ده‌گوازی‌نه‌وه و گوینگر گوینی ل ده‌بیټ و لیتی تیده‌گات، وه‌ک ئو زمانه‌ی که له کاسیت و پادیق و ته‌له‌فۆنه‌وه به‌ر گوی ده‌که‌ویټ.

۷- زمانی نووسراو:

ئو زمانه‌یه، که ماناکان له‌پښگه‌ی ئو پیتانه‌وه ده‌گوازی‌ته‌وه، که وشه و پرسته دروست ده‌کات، که ده‌یان‌نووسین، پاشان له‌سەر شیوه‌ی شه‌پۆلی پووناکی بۆ چاوه‌کان هه‌واله‌ ده‌بن، ئیتر خوینەر ده‌یی‌نیټ و لیتی تیده‌گات، وه‌کو ئو زمانه‌ی که له په‌رتووک‌ه‌کان و پوژنامه‌کاندا ده‌یان‌خوینینه‌وه.

۸- زمانى هېما:

هه ندىك زمان هه ن كه نه گويمان ليدنه بېت و نه وه كو پيتيش له سهر كاغه ز ده يان بېنين، چونكه وه كو هېما به هوى په نجه يان هه ر نامرازكي تره وه بېت نه نجام دهرېت، وه كو نه و هېما يانه ي كه كه پولاله كان نه نجامى ددهن، هه روه ها هېما كانى پېگاو بان، كه هېچ دركاوېكبان نېيه، نه نها هه ر نامازهن، به لام له گه ل نه وه شدا مانايه كى تاييه ت دهبه خشن، كه شوفير و پېواره كان لى تېده گهن.

۹- زمانى جه سته ي:

نه و زمانه يه كه له گه ل زمانه دهنگيه كه دايه، كاتيك قسه ده كه ين، چاو و په نجه و ده ست و سهر و گهر دمنان دمجولتېنه وه، بېگومان هه موو پېكه وه ناجولتېنه وه، به لام جارنا جارېك ده ستېك يان چاوېك يان په نجه يه ك يان سهرېك يان باسكېك ده جولتېنه وه و هه ر جولتېه ك مانايه ك دهبه خشى يان قسه يه ك هه لده وشي نېتېنه وه يان په تى ده كاته وه يان جه ختى له سهر ده كاته وه.

۱۰- زمانى مندالان:

زمانېكه ژماره ي وشه كانى و فرېزه كانى كه من و پرسته كانى زور كورتن، هه روه ها زمانېكه فونه تيكى تاييه تى له ناخاوتندا هه يه. زورجار مندال دهنگه كان هه لاهه گېر ده كات و، پيتى (س) به (ش) و (ر) به (ل) دهركي نېت، هه روه ها زمانى مندال پېوانه ي به سهر زاله وهك له زور حاله تدا دهرده كه وېت.

۱۱- زمانى هه رزه كاران:

نه و زمانه يه، كه گه وره كان قسه ي پېده كهن و له گه ل زمانى مندالان جياوازي هه يه، چونكه زمانى هه رزه كاران وشه كانى چپرتر و پرسته كانى درېژتر و پېكه اته كانى فراوانترن و له دركاندنېشدا پاسترن.

۱۲- زمانی شیوه زلر:

زمانی شیوه زار ئه و زمانه یه، که شیوه زار یکی تاییه تی پیده ناسریت، له ریگه ی قسه پیکه رانییه وه پیده ناسریت، جاری واش هه یه زمانه وانیک ده توانیت له شیوه زاری که سیکه وه ناو نیشانی ولاته که ی و بگره شه قام و باله خانه که ی، که تیا شیدا ده ژی بدوزیتته وه، مه به ست له م قسه یه ئه وه یه زمانی که سیک ده لاله ت ده کاته سهر شیوه زاره جوگرافییه که ی و ئاسته پۆشن بیریه که ی.

۱۳- زمانی ستاندلر:

زمانی ناشیوه زار ئه و زمانه یه، مروّف به شیوه یه ک قسه ی پیده کات، ده لاله ت ناکاته سهر شیوه زار یکی تاییه ت، به به کاره یتانی ئه م زمانه شوینی جوگرافی ئه و که سه نازانریت، زورجاریش ئه م شیوازه له بهرکاره یتانی زمانی په تیدا بهرجه سته ده بیت.

۱۴- زمانی په تی:

زمانی ئه دهب و زانسته، که زیاتر بقو فیترکردن به کارده هیتریت و، له وتنه وه ی وانه کانی زانکو و قوتابخانه کاند قسه ی پئ ده کریت، زمانیکه ئه م زمانه وشه ی ساده و بازایی و نه شیوا ی تیدا نییه، جگه له مانه ش ئه م زمانه سیسته میکی تاییه تی خو ی هه یه له درکندن و، په چاوی بنه ما پیزمانییه کان ده کات و خو ی له گوزارشته کانی په مه کی و درکندنه بازایییه کان ده پاریزیت.

۱۵- زمانی په مه کی:

ئه و زمانه ساده یه یه له مامه له نافه رمییه کاند به کارده هیتریت، ئه م زمانه له نیوان دۆست و براده ران و له نیوان ئه ندامانی خیزاند به کارده هیتریت، جگه له وه ی ئه م زمانه زمانی پرسته ی کورت و وشه کارتی کراوه کانه، ههروه ها زمانی پیکهاته ساده و ساکاره کانه و ده لاله ت ده کاته سهر شیوه زاری جوگرافی قسه که ره که و، له یه ک زمانیشدا چهند شیوه زار یکی په مه کی به کارده هیتریت.

۱۶- زمانى زىندوو:

ئەو زمانەيە، كە لە ژيانى پۇژانەدا بەكاردەھيئەتت، جا زمانىك بۇ ئەوئەي زىندوو بىت، بەس نىيە تەنيا لە بۇئە ئايىنى و زانستىيەكاندا بەكاربەيئەتت، بەلكو پىويستە لە ژيانى پۇژانەشدا خەلكى بەكارى بەيئەن.

۱۷- زمانى مردوو:

ئەو زمانەيە، كە پىشتەر بەكاردەھيئەتت، بەلام لەگەل نەمانى ئەوانەي كە قسەي پىدەكەن، ئەويش نەماو و لەناوچوو، يان لەپووي تىۋرىيەو لەوانەيە ئەو زمانە ھەر مابى، بەبى ئەوئەي لە نووسىن و خويئندا بەكاربەيئەتت، وەكو زمانى ساسانى و زمانى قوتى، زانايانىش ئەم زمانانەيان لەپىگەي نەخش و نووسىنە مېژوويەكان و شوئەوار و پەرتووكە دىرىنەكانەو زانيو.

۱۸- زمانى نىمچە زىندوو:

ئەو زمانەيە، كە لە ژيانى پۇژانەي خەلكىدا بەكارناھيئەتت، بەلكو تەنھا لە بۇئە ئايىنى و زانستىيەكاندا بەكاردەھيئەتت، زمانى نىمچە زىندوو لەگەل زمانى زىندوو جىاوازي ھەيە، چونكە لە ئاخافتنى پۇژانەدا بەكارناھيئەتت، لەگەل زمانى لەناوچوشدا لەو پوو جىاوازي ھەيە، كە ئەم زمانە تاكو ئىستا ھەر ماو، واتە ئاستىكى ناوئەندى وەرگرتوو، لەبەر ئەو ھۆيە ناوى لىتراو زمانى نىمچە زىندوو.

۱۹- زمانى ناوھەكى:

ئەو زمانەيە، كە بەبى دىركاندن و بەبى شەپۇلى دەنگى بە كارى دەھيئەتت، واتە لەناو دەروونى خۆي و لەكاتى بىرگەندەو دا مامەلە بە وشەكانى دەكات، زمانىكە كەس ناتوانىت گويى لى بگريئ و بەھىچ پىوھريكى دەنگى بىپىۋيئەت و، بە زمانى (گويى لى نەبوو) ش ناوئەبىت.

۲۰- زمانی یه کهم:

ئەو زمانە یە، کە منداڵ لە دایک و باوکی یەو وەریدەگرێت پێش ئەو ی بچیتە قوتابخانە.

۲۱- زمانی دووهم:

ئەو زمانە یە، کە منداڵ پاش فیژیوونی زمانی یه کهم فیژی دەبێت، سەرچاوەی فیژیوونی ئەم زمانەش یا مال یاخود قوتابخانە یاخود کۆمەلگایە، ئەم زمانە منداڵ فیژی دەبێت، پاشان بۆی دەر دەکەوێت کە لە دەرەوێش بەکار دەهێنرێت، بۆ نموونە مۆفیکی چینی، زمانە کە ی لە سەرەتاوە هەر چینی یە، بەلام گەر کۆچ بکات بۆ ئەمەریکا و فیژی زمانی ئینگلیزی ببێت، ئەو زمانی دووهمی بۆ پەیدا دەبێت کە ئینگلیزی یە کە یە، چونکە ئەم زمانی دووهمە لە ژبانی پۆژانەیدا بەکار دەهێنرێت.

۲۲- زمانی بێگانه:

ئەو زمانە یە کە مۆژگە لە زمانە کە ی خۆی، ئەویش فیژی دەبێت، واتە هەر زمانێک زمانی دایک نەبێت یان زمانی قسە کەری ولاتە کە نەبێت.

۲۳- زمانی فیژیوون:

ئەو زمانە لە حالە تێکدا پوودە دات، کە لە ولاتێکدا زمانی فیژیوون لە گەڵ زمانی یه کهمی خەلکە کە جیاوازیی، ئەمەش زۆر جار لە ژێر کاریگەریی داگیرکردندا دروست دەبێت، هەروەک لە جەزائیر لە سەردەمی ئیستیعماری فەرەنسی پوویدا. ئەوکاتە زمانی فیژیوون زمانی فەرەنسی بوو، کە چۆی جەزائیر ولاتێکە زمانی یه کهمی خەلکە کە ی عەرەبی بوو، لەوانەش ئەم حالەتە لە لای میللەتێک پوودات، کە فەرەزمان بێت، ئەوکاتە دەولەت پەنا دەبات بەریه کخستنی زمانی فیژکردن، بۆ ئەو ی لە ولاتدا زمانێک بکاتە زمانی بالادەست، هەروەک زمانی پووسی لە یه کییتی سۆفیەتی پێشوو وابوو.

۲۴- زمانی هاویه ش:

ئو زمانه یه که هموو یان زۆریه ی زۆری ولاتیک ده یزان، که فره گهل و فره زمان بن، ئەم زمانه ش بۆ له یه ککه یشتنی نیتوان گهلانی یهک ولات به کار ده هینریت، بۆ نمونه له ولاته یه کگرتووه کانی ئەمه ریکا چهنده ها که مینه هەن، که زمانی تایبه تی خویان هیه، به لام زمانه هاویه شه که یان زمانی ئینگلیزییه، له یه کیتی سوڤیه تیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هەن، به لام زمانی پووسی زمانی هاویه شیانە، له ولاته عهره بییه کانیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هەن، به لام زمانه هاویه شه که یان زمانی عهره بییه.

۲۵- زمانی فره می:

ئو زمانه یه که حکومت له نامه ناردن و به لگه نامه و تۆمار نامه و مامه له ی نپو داموده زگا کانی حکومت و بوا ری خویندن کاری پیده کات، ئەم زمانه ش له گهل زمانی باوی ولاته که یه کده گریت هوه، به لام ئەو زمانه زمانی که مینه یهک بیت که خاوه ن ده سه لاته، یان ئەو زمانه زۆر گرنگ بیت یان زمانه که ته نیا تایبه ت بی به مامه له فره مییه کان و، په یوه ندی به زمانی به کار هینراوی گهل هوه نه بیت.

۲۶- زمانی به ره مهاتوو:

ئو زمانه یه که له دوو زمان یان زیاتر پیکدیت، هه ندیک پیتی ده لئین زمانی (دوو په گ). ده کری ئیستا زمانی ئینگلیزی تازه به زمانیکی به ره مهاتوو هه ژمار بکه یین، چونکه زمانیکه له ئینگلیزی ناوه ند و له زمانی فره نسپییه وه به ره مهاتوو ه. هه روه ها زمانی (نوردی) به ره مهاتوو ه، ئەویش له بهر ئەو پێژه زۆره ی وشه هیندی و فارسی و عهره بیانه ی که له ناویدا هەن.

۲۷. زماني ناوځويي:

ئو زمانه يه که تايبه ته به يه ک ميللهت، ئو زمانه له دهره وهی ولات زمانیکي نه ناسراوه، وهکو زماني نه لباني و زماني پښماني.

۲۸. زماني جيهاني:

ئو زمانه يه که له جيهاندا زور به ريلاو، ئم زمانه زور به کارده هينريت و له چند ولاتيکدا وهکو زماني يه که ميان زماني دووهم يان زماني بيگانه به کارده هينريت، زمانیکه له بواره زانستيه کان و هردوو بوازي بازرگاني و سياسه تدا زور به کارده هينريت. ئم شتهش له سر چند زمانیک پراکتيزه دهيت، هرچه نده له ئاسته کانيندا جوړيک له جياوازي هيه، وهکو زماني ئينگليزي و فهرنسي و ئلماني و پووسي و عره بي.

۲۹. زماني جيگروه:

ئو زمانه يه که جيگاي زمانیکي دی دهگريت و ورده ورده له بازنه ي به کارهيناني ئو ولاته دهریده کات، ئم وده سفهش له سر زماني ئينگليزیدا پراکتيزه دهيت، چونکه زماني ئينگليزي له ئهمه ريکاي باکوور جيی زماني هيندييه سووره کاني گرته وه.

۳۰. زماني پاملراو:

ئو زمانه يه که به رانبر به زماني جيگروه هره سي هيناوه، که زماني ئو ميلله ته يه که به رانبر ميلله تيکي دی به هيز له پووه کاني ژياړي يا سهربازي يا ئابووري يا پوښنيري هره سي هيناوه، وهک زمانه کاني هيندييه سووره کاني ئهمه ريکا، چونکه ئم زمانانه پاملراوه و زماني ئينگليزي جيی گرته وه.

۳۱- زمانی بالادهست:

ئو زمانه یه که له زمانه کانی دی بهر بللوتره له ولاتیکی فره زمانیدا، ئه م زمانه له گه ل زمانی جیگره وه جیاوازه له و پوه وه که زمانی جیگره وه زمانه کانی دی لاده بات و جتی زمانه لبراهه که ده گریته وه، به لام زمانی بالادهست له ولتدا به سهر ئه وانی تردا سهر ده که ویت، به لام زمانه کانی دی هر ده میتن، بۆ نمونه زمانی فارسی له نیران له هه موویان بالادهستتره، هه رچه نده له نیراندا زمانی تریش هه ن که زمانی که مینه کائن، وه کو زمانه کانی عه ره بی، کوردی، تورکی، ... هتد.

۳۲- زمانی گشتی:

ئو زمانه یه هه موو خه لک له ولتدا به کاری ده میتن، تاییه ت نییه به خاوه ن پیشه یه کی دیاریکراویان بواریک له بواره کانی مه عریفه.

۳۳- زمانی تاییه تی:

ئو زمانه یه بۆ بواریکی زانستی تاییه ت به کار ده میتن، بۆ نمونه زاراوه کانی زمانه وانی له ئه ندازیاری جیاوازه، زاراوه کانی زانستی پزیشکی له زانستی په روه رده جیاوازن، هه روه ها زاراوه کانی ده روونزانی له زانستی فیه جیاوازی هه یه، زاراوه کانی زانستی کشتوکال له زانسته کانی بازرگانیدا جیاوازه، زاراوه کانی زانستی کیمیا له پوه کزانی جودایه، ئیتر به م شیوه یه هه ر زانستیک زاراوه ی تاییه ت به خۆی هه یه، که که م و زۆر له گه ل زاراوه کانی دیدا جیاوازی هه یه، ئه م زاراوانه ش به زمانیکی تاییه ت هه ژمار ده کرین، که که سیک شاره زایی له و بواره یاخود ئه و زانسته دا نه بی، ئه و ده رکی واتاکه ی ناکات، بۆ نمونه گه ر پزیشکیک په رتوکیکی له زانستی ئه ندازیاریدا به رچاوکه وت، ئه وه له زاراوه کانی ئه و زانسته تیناگات، هه روه ها گه ر ئه ندازیاریک په رتوکیک له بواره کانی زمانه وانی بخوینیت، ئه و تووشی حاله تیکی سهخت و دژوار ده بی.

۳۴- زمانی نمونه یی:

ئو زمانه یه، که هر به و شیوه یی که ده خویندریت، ئاواش دهنووسریت و هر به و شیوه یی دهنووسریت وه که ده خویندریت، زمانه کان له م بواره دا له گه یشتن به ترۆپکی نمونه یی جوراوجۆرن، بۆ نمونه زمانی ئینگلیزی زمانیکی نمونه یی نییه، چونکه زۆرجار پیت به پیچه وانه ی نووسین ده خویندریت وه، له بهرته وه ی هیچ جوره گونجانیك له نیوان دهنگ و پیته کانیدا نییه، بۆ نمونه پیتی (S) دهنووسین، به لام وه کو پیتیکی دی ده خویندریت وه، له وانه شه پیته که (C) به (S) یان (k) بخویندریت وه، جاری واش هه یه که پیته که دهنووسریت، به لام ناخویندریت وه، ده توانین به زمانی کوردی و عهره بی بلّین زمانی نمونه یی، چونکه یه ک پیت ئاماژه بۆ دهنگیك دهکات و وه کو خوشی دهنووسریت وه و هر دهنگیکیش به پیتیك ئاماژه ی بۆ دهکریت.

۳۵- زمانی وهسفی:

ئو زمانه یه که له وهسفکردنی زمانیکی دیدا به کاری دههینین، بۆ نمونه زمانی عهره بی یان زمانی کوردی بۆ وهسفکردنی زمانی ئینگلیزی به کاردیت، کاتیك ده مانه وی ئینگلیزی فیرین، له م حاله ته دا زمانی عهره بی یان زمانی کوردی ده بیته زمانیکی وهسفاکار و زمانی ئینگلیزیش ده بیته زمانی خوینراو. زمانناسان به گشتی په نا ده به نه بهر ته م حاله ته، ئه ویش له کاتیكدا که ده یانه وی زمانی پهرتوکه که دوو زمان بیت، ئه وان زمانی خوینهر بۆ وهسفکردنی زمانیکی دی به کاردههینن، گهر زانایه کی ئه مه ریکی خوینهر یکی ئه مه ریکی فیر بکات، ئه وا زمانی ئینگلیزی به کاردههینیت بۆ وهسفکردنی هر زمانیك، بۆ نمونه زمانی عهره بی یان زمانی کوردی.

۳۶- زمانی خوینراو:

ئو زمانه‌یه که بۆ خویندنه‌وه و لیکدانه‌وه به‌کارده‌هینریت و دهره‌نجامی خویندنی زمانه‌که به زمانیکه دی بدرکیندریت، به‌نمونه زمانه‌که زمانی عه‌ره‌بی یان کوردی بیت، به‌لام به زمانی ئه‌لمانی یان فه‌ره‌نسی وه‌سف بکریت، یان ئه‌م حاله‌ته به‌پیچه‌وانه‌وه بیت.

۳۷- زمانی پسپوری:

ئاماره بۆ جوراوجوری زمان ده‌کات، که په‌یوه‌سته به به‌کاره‌ینانی له‌ کێلگه‌ی تایبه‌تیدا، وه‌ک پیشه‌یی یان ته‌کنۆلۆژی یان بازراگانی و زانست و پزشکی و ئه‌ندازه و کیمیا و فیزیا... هتد. بۆ نمونه ئه‌ندازیارێک یان پزشکیک ئه‌و دهربرین و گوتنه‌ به‌کارده‌هین، که تایبه‌ته به‌ بواره‌که‌ی یان کاره‌که‌ی^(۱).

۳۸- زمانی گوتن، زمانی دهربراو:

زمانی گوتن په‌کێکه له‌ هۆکاره‌کانی په‌یوه‌ندی زمانی له‌گه‌ڵ زمانی نووسراو، به‌وه لێک جیا ده‌بیته‌وه، که دووباره‌کردنه‌وه‌ی تیدا پووده‌دات، به‌تایبه‌تی بوونی هه‌ندی وشه و هه‌ندی دهربرین و وه‌ستان و دوودلی و خلیسکان... هتد. هه‌روه‌ها جیاوازی له‌ وشه و پۆنان و پرێمانیدا هه‌یه، زمانه‌وانه‌کان بایه‌خیکێ زۆریان به‌ زمانی گوتن داوه له‌ شیکردنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌کانی زماندا^(۲).

۳۹- زمانی خه‌لکی (میلی):

ئو شێره‌یه که له‌ دهره‌وه‌ی پۆنه و شوینه په‌سمیه‌کاندا به‌کارده‌ی، وه‌ک (مال و بازار و شاهه‌نگ)، بۆ میژوه و سه‌ره‌خۆش نییه، واته ئاخێوه‌ره‌کانی به‌ زمانیکه‌

¹- یوسف شه‌ریف سه‌عید(د) (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، ل ۲۴۴.

²- سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۴۴.

زارو زمان د. نه ريمان خوشناو

سهرېه خو و جياوازی له زمانې په کگرتو وياں ستاندارد وياں دیرینه که داده نین، به لام زمانیکې زیندوه^(۱).

۴۰- زمانې دیرین وياں کلاسیک:

نو زمانه یه، که میژوویه کی پر له شانازیانه ی هه یه و داستان و نه فسانه له باره ی بنه چه یانه وه له نارادایه، به پیچه وانه ی هندی زمانې تره وه، که ده ستکردن و بی میژوویه کی دریژن^(۲).

له پوانگه ی کوزمانه وانییه وه دابه شکردنیکې نوی بۆ جوړه کانی زمان هه یه، که به پئی پایه و پله ی کومه لایه تی و پروکاری خه لکی و میرییه، که به م شیوه یه ی خواره وه یه^(۳).

۱- تاکه زمان:

نو زمانه یه که ته نیا خو ی زمانې میری و نیشتمانییه له ولاتدا.

۲- زمانې میری هاویه ش:

به زمانه ده گوتريت که شانبه شانی زمانې میری و نیشتمانی به کار دیت.

۳- زمانې میری ناوچه یی:

نو زمانه یه که له ناوچه یه کدا پله ی زمانې میری و نیشتمانی هه یی وياں به نه رکې نه وه لېستې.

^۱- محمد معروف فتاح(د) (۲۰۰۸)، زمانې ستانده رد و زمانې په کگرتووی کوردی، ده ستنوس، نه کادیمیای کوردی، ل ۴.

^۲- هه مان سه رچاوه، ل ۴.

^۳- محمد معروف فتاح(د) (۱۹۸۶)، سنوور و بنه ما و نه رکه کانی کوزمانه وانی، گ. پوښنیری نوی، ژ (۱۱۲)، ل ۱۲۵.

۴- زماني هاندرلو:

ئو زمانه يه که هرچه نده پله ي زماني ميرى و نيشتماني ناوچه يي نيه، به لام ده زگاگاني راگه يانندن که لکى ليوه رده گرن و له ديدار و چاوپيکه وتن و هه ندى به رنامه ي راديو و تله فيزيونيدا به کارى دئين.

۵- زماني چاوليپوشرلو:

ئو زمانه يه که ده زگاگاني ميرى نه هاني به کارهيتاني ده دهن و نه له پيگه شيدا ده وهستن، به لکو چاوى ليده پوشن و هه قيان به سه ريه وه نه ماوه.

۶- زماني قه ده غه کرلو:

ئو زمانه يه که ميرى داني پي دانه ناوه، حه زناکات به کاربيت و هه ولى نه وهش ده دات نه هيتلى قسه ي پي بکري به تاييه تي له شوينه گشتيه کاندا.

۶.۱: خېزانە زمانەکانى جيهان

زمانناسان، زمانەکانى جيهانيان بەسەر چوار خېزانە زمان دابەش کردووه، که بهم شیوهیهى خوارهووهیه: ^(۱)

یه که م: خېزانە زمانى هیندۆ - ئەوروپى

ئەم خېزانە لە کۆمەڵێكى گەرە پێكدیت، که لە پەگەز و بنچینه دا لە یەكتریهووه نزیکن و ئەو گەلانی دەگرێتەووه که بهم زمانانە دەدوین و دەکەوێت ناو پراستی ئاسیا هەتا ئەوپەڕى کەنارى پۆژناوای ئەوروپاوه.

أ - کۆمەڵى پۆژەلانی: بە هیندۆ - ئارى ناسراوه، بەهۆیهووه زمانەکانى میتانى و سانسکریتی و ماد و ئەخمینی دەگرێتەووه، که ئەویش بەسەر دوو لوق دابەش دەکریت:

- ۱- کۆمەڵى هیندى: که لە زمانەکانى (بنجانی، کۆجراتى، بەهارى، بەنگالى، هیندى پۆژناوایى، هیندى پۆژەلانى، باراکراتى، راجاسانى) پێكدیت.
- ۲- کۆمەڵى ئیرانى: که لە زمانەکانى (فارسی کۆن، فارسی نوێ، کوردی، ئەفغانى، بلووجى، ئۆزەتى) پێكدیت.

ب - کۆمەڵى پۆژناوایى: ئەم کۆمەڵەیه پێكدیت لە:

- ۱- زمانە جەرەمەنییهکان: (ئەلمانى، ئینگلیزى، دانیمارکى، هۆلەندى، زمانە ئەسکەندەنافیهى کان).

^۱ - بۆ زیاتر زانیارى بپوانە ئەم سەرچاوهیهى خوارهووه:

زبیر بیلال، میژووی زمانى کوردی، وەرگیرانی لە عەرەبییهووه یوسف پەتوف عەلى، چاپخانهى (دار الحرية للطباعة). بەغدا، ۱۹۸۴.

زارو زمان _____ د نهريمان خوشناو

- ۲- زمانه سلافييه كان: (پووسى، پۆلەندى، چيكي، سلوفاكى، يوگسلافى).
- ۳- زمانى لاتينييه كان يان رومانىيه كان: (ئىتالى، فهره نسى، ئيسپانى، پورتوگالى).
- ۴- زمانى يونانى: (ئهرمەنى، ئهلبانى).
- ۵- زمانى كهلتى: (ئيرلەندى)

دووه م: خيزانه زمانى سامى - حامى

ئەم خيزانه، زمانى ئەو نەتەوانە دەگرېتەو، كه له ولاتى ميزوپوتاميا و دوورگەى عەرەبى و ژورووى ئەفرىقىدا دانىشتوون. زانايان زاراوهى (سامى)يان له ناوى (سام كوپى نوح)هوه وهگرېتووه، كه له (تەورات)يشدا هەر ئەو نەتەوانە دراونه تە پال ئەم ناوه، كه بەم زمانه دواون. ئەم خيزانه زمانەش لەم كۆمەلە زمانانەى خوارهوه پىكدىت:

۱- كۆمەلەى باشوورپيه كان: گرنگترينيان: عەرەبى كۆنى خواروو و شېوه دېرينه له ناوچووه كانى وهكو (سەبەئى، حىبرى، قىبانى، سموودى)، عەرەبى نوێى باكوور و زمانى حەبەشى دەگرېتەو.

۲- كۆمەلەى باكوورپيه كان: برىتييه له ئارامى كۆن و سريانى و سابئە.

۳- كۆمەلەى پۆژئاواىى يا كه نعانى، كه برىتين له فينيقى و عىبرى.

۴- كۆمەلەى پۆژەلاتى: برىتييه له ئەكهدى، بابلى، ئاشوورى.

سېيه م: خيزانه زمانى ئۆرالى

ئەم خيزانه زمانه، دوو كۆمەلە دەگرېتەخۆ:

۱- ئۆرالى: كه زمانى فنلندى و ئەستۆنى و مەجەرى دەگرېتەو.

۲- ئەلتىكى: كه زمانى توركى، مەگۆلى، تەنوگوسى و مەناتشۆ دەگرېتەو.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوش‌ناو

چوارهم: خیزانه زمانی چینی تیبتی

نهم خیزانه زمانه، زمانه‌کانی (چینی، تایله‌ندی، بورمایي، تیبتی) ده‌گریته‌وه.

به‌شی دووهم: دیالیکت

۱-۲: چه‌مک و پیناسه‌ی دیالیکت

زاراوه‌ی دیالیکت بۆ یه‌که‌مجار له‌لایه‌ن یۆنانییه‌کانه‌وه له شیوه‌ی (Dialektos) به‌کارهاتووه، بۆ جیاکردنه‌وه‌ی زمانی نووسین له زمانی چینه‌کانی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگه به‌کارهێنراوه، به‌ زمانی په‌سمی و نه‌ده‌بیان وتوووه (Dialektos) و، زاراوه‌ی (Patois) یان بۆ زمانی چینه‌کانی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگه به‌کارهێناوه^(۱).

ئه‌م زاراوه‌یه له سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌م له سه‌رده‌می پاپه‌رین (پینساس) بۆ گفتوگۆکردن له باره‌ی سامانی ئه‌ده‌بی ناوچه‌یییه‌وه به‌کارهاتووه، به‌هۆیه‌وه له‌م سه‌رده‌مه‌دا وشیاڕیی ناوچه‌یی گه‌ش‌ه‌ی کرد و هه‌ڵدان بۆ جیاوازی کردن له نێوان (زمان و دیالیکت) به‌ بلأوی ئیشی له‌سه‌ر کرا^(۲).

له زمانی کوردیشدا جگه له زاراوه‌ی دیالیکت، ئه‌وا زاراوه‌کانی (زار، شیوه‌زار، شیوه) به‌کارده‌هێنریت، له زمانی ئینگلیزیش زاراوه‌ی (Dialect) و له زمانی عه‌ره‌بیش زاراوه‌ی (له‌هجه) و له زمانی فارسیش زاراوه‌ی (گویش) به‌کارده‌هێنریت.

زمانیکی جیگیر و له‌قالب‌دراو و بۆ گۆرانکاری نییه، هه‌موو زمانه‌کانی جیهان دیالیکت و شیوه‌زاری جیا جیا ده‌گرنه‌ خۆ. کاتیکیش زمانی به‌کارهێنراوی کۆمه‌لێک

^۱ - عه‌بدولمه‌ناف په‌مه‌زان ئه‌حمه‌د (۲۰۰۹)، ئه‌تله‌سی زمانی - هه‌ریمی کوردستانی عێراق وه‌ک نمونه، نامه‌ی ماسه‌نر، ل ۱۰، شه‌یش وه‌ریگرتوووه له ^ Dialectology, J. K. Chambers and Peter Trudgill, p. 3.

^۲ - به‌کر عومه‌ر عه‌لی (د) و شێرکو حه‌مه ئه‌مین (۲۰۰۷)، زار و شیوه‌زار، چاپی دووهم، چاپخانه‌ی چوارچرا، سلێمانی، ل ۷.

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوښناو

له کومه لیکي تر له نيو چوارچيوه ی هه مان زمان جياوازیی ناشکرای هه بیټ، نه وه نه و جياوازییه پټی دهوتریت دیالیکت.^(۱)

هه روه ها بؤ دیاریکردنی دیالیکته کانی زمانیک ته نیا پیوهره زمانه وانیه کان بپارده رنن له سه ر ناسنامه ی نه و دیالیکته، به لکو په یوه نډیه نه تنیکی و کلتووری و کومه لایه تی و میژوویه کان بپاری یه کلاکه روه ده ده ن.^(۲)

زمانناسان له باره ی پیناسه کردنی دیالیکت، هه ریه که یان به پټی پوانگه و بؤچوونی تاییه تییه وه پیناسه یان کردوه، به و اقایه ی له کومه لای پوانگه ی جؤراوجؤره وه له دیالیکت کؤلدراره ته وه و پیناسه ی بؤ کراوه، له وانه (کومه لایه تی، ئابووری، دهروونی، سیاسي، میژوویی، زمانه وانی، ... هتد). بویه ئیمه ش لیږده ها هه ولده ده ن هه نډی له پیناسه کانی دیالیکت بخه ی نه روو:

کامیل حه سه ن به سیر له کتیبی (زمانی نه ته وایه تی کوردی) دا، به مشیوه یه پیناسه ی دیالیکتی کردوه: ((شیوه ی لیډوان و قسه کردنی کومه له خه لگیکه له نه ته وه یه کدا و نه م شیوه لیډوان و قسه کردنه ش هه رچه نده، چه ند تاییه تییه کی ده نگسازي و وشه سازي و پرسته سازي خوی هه یه، به لام له هه مان کاتدا به شیکه له زمانی نه ته وه یی نه و خه لکه و په یدابوونی دیارده یه کی سروشتیه))^(۳).

¹- غازی عه لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فهرمی بؤ کوردستان. ده زگای چاپ و په خشى سه رده م، سلیمان، ل ۲۴.

²- سواد په سول (۲۰۱۲)، هه ورامی له هجه یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۲۸.

³- کامل حسن بصیر (د) (۱۹۸۴)، زمانی نه ته وایه تی کوردی، چاپخانه ی کوږی زانیاری عیراق، به غدا. ل ۱۵.

یوسف شه‌ریف سه‌عید له کتیبی (زمانه‌وانی) دا، به‌مجوره پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت شیوه‌یه‌که له شیوه‌یه‌کانی زمانی ناوچه‌یی یان کومه‌لایه‌تی یان کاتی، که پیکه‌ین و دانه‌کانی پړوان و پړزمانی تایبه‌تی هه‌یه))^(۱).

به‌کر عومره‌ی و شیرکو حه‌مه ئه‌مین له کتیبی (زار و شیوه‌زار) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتیان کردووه: ((دیالیکت بواریکی ته‌سکتر و پانتایه‌کی سنوورداری نه‌ندامانی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه ده‌گریته‌وه، که به‌زمانه گشتیه‌که قسه ده‌که‌ن))^(۲).

حهمه‌د مه‌عروف فه‌تاج له کتیبی (زمانه‌وانی) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت به‌و شیوه‌ زمانه ده‌وتری، که کومه‌له که‌سیک له شونینکا به‌کاری دینن و هاو‌زمانه‌کانیشیان تیان ده‌گه‌ن))^(۳)، هه‌روه‌ها (حهمه‌د مه‌عروف) له شونینکی تر‌دا به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((شیوه‌یه‌کی زمانه، که به‌نده به‌ ناوچه‌یه‌که‌وه، به‌هوی واژه و پیکه‌اته‌ی پړزمانی ده‌ناسریته‌وه و گۆکردنیک‌ی جیاوازی‌شی هه‌یه، هه‌ر زمانیک قسه‌پیکه‌رانی زۆرییت دیالیکت په‌یدا ده‌ییت، به‌تایبه‌تی که هۆکاری جوگرافی بیته به‌رده‌م و خه‌لکه‌که له یه‌کتر جیا‌بکاته‌وه))^(۴).

که‌مال میراوده‌لی له کتیبی (فه‌ره‌نگی پړزمانی کوردی) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت شیوه‌یه‌کی دیار و جیا‌کراوه‌ی قسه‌کردن و ئاخاوتنه، له چوارچپوه‌ی یه‌ک زماندا، که قسه‌که‌رانی ناوچه‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه، یاخود کاتی

^۱ - یوسف شه‌ریف سه‌عید(د) (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، ل ۲۴۷.

^۲ - به‌کر عومره‌ی(د) (۲۰۰۷)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۳.

^۳ - محمد معروف فتاح(د) (۱۹۹۰)، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمة)، به‌غدا، ل ۱۰۵.

^۴ - محمد معروف فتاح(د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌ک‌گرتووی کوردی، ده‌ست‌نوس، نه‌کادیمیای کوردی، ل ۴ - ۵.

چینیکی تاییه‌تی به‌شیوه‌یه‌کی وا ده‌دوین که زۆر سیم و خاسیتی جیاکه‌ره‌وه‌ی له
چینه‌کانی دی هه‌یه))^(۱).

په‌فیک شوانی له‌کتیپی (چه‌ند باب‌ه‌تیکی زمان و پیزمانی کوردی) دا، به‌مشیه‌یه
پیناسه‌ی دیالیکتی کردوه: ((دیالیکت بریتییه له‌شیوه‌ی جیاوازی قسه‌کردن، له
مروفتیکه‌وه بۆ مروفتیکی تر))^(۲).

ئه‌حمه‌د ئه‌سه‌د نادری له‌باره‌ی دیالیکته‌وه ده‌لێت: ((دیالیکت کۆمه‌له
تایبه‌تمه‌ندییه‌کی زمانیه‌، سه‌ر به‌ژینگه‌یه‌کی تاییه‌ته وه‌موو تاکه‌کانی ئه‌و
ژینگه‌یه له‌و تاییه‌تمه‌ندیانه‌دا به‌شدان))^(۳).

مه‌مه‌د حوسێن عه‌بدولعه‌زیز به‌مشیه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی خستۆته‌پوو: ((دیالیکت
شیوه‌یه‌کی زمانی تاییه‌ته، که‌ تاکه‌که‌سیک به‌کاری دینێت، به‌مه‌ش تاکه‌که‌سه‌که له
کۆمه‌لگه‌یه‌کی زمانیدا تاییه‌تمه‌ندی خۆی ده‌بێت))^(۴).

ئێنسکلۆپیدیای زمانناسی کامبریج به‌مشیه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردوه: ((شیوه
ئاخاوتنێکی سه‌ر به‌ زمانیکه که‌ ئه‌و زمانه له‌لایه‌ن کۆمه‌لێک خه‌لکه‌وه قسه‌ی پێ-

^۱ - که‌مال مه‌یراوده‌لی (د) (۲۰۰۷)، فه‌ره‌ه‌نگی پیزمانی کوردی، له‌بلاوکراوه‌کانی مه‌له‌ب‌ه‌ندی
کوردۆلۆجی، سلێمانی، ل ۴۵.

^۲ - په‌فیک شوانی (د) (۲۰۰۱)، چه‌ند باب‌ه‌تیکی زمان و پیزمانی کوردی، ده‌زگای چاپ و
بلاوکردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر، ل ۶۶.

^۳ - احمد اسعد النادری (د) (۲۰۰۵)، فقه‌ اللغة - مناھله و مسائله، المكتبة العربیة، بیروت - لبنان.
ص ۱۴.

^۴ - محمد حسین عبدالعزیز (د) (۱۹۸۳)، مدخل الى علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر، ص

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشنواو

ده کړی، کومه لیک پوهناری زمانیی و مه عریفیی هاو به شی له گه ل نه و کومه له خه لکه هه یه))^(۱).

که واته له م پیناسانه ی پیشوودا دهرده که ویت، که: دیالیکت شیوه ی جیاوازی ناخاوتنه له چوارچیه ی یه ک زماندا، که ده بیتنه تاییه تمه ندییه ک و به هیوه ناخیوه ره کانی ناوچه جیاوازو کانی تاکه زمانیک له یه کتر جیاوه کړیته وه.

¹— سوداد ره سول (۲۰۱۲)، هورامی له هجه یه یان زمان؟ ، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۵.

۲-۲: جوړه کانی دیالیکت

ده کړی جوړه کانی دیالیکت به سره ئه مانه ی خواره وده دا دابه ش بکه یین^(۱):-

۱- دیالیکتی جوگراف:

بلاوېوونه وهی خه لکی له چوارچېوه یه کی جوگرافی فراواندا، ده بیته هوی دروستېوونی که لینی فراوان له نیوان دیالیکته جوړاو جوړه کاند، هرچه ند ماوهی نیوان قسه که رانی یه ک زمان زیاد بکات، ئه و ژماره ی دیالیکته کانی ئه و زمانه زیاتر ده بیته، له هه مان کاتیشدا جیاوازی نیوان ئه م دیالیکتانه پتر ده بیته، جا ئه و دیالیکتانه ی که له مودای شوینه وه سره ره لده دن، دیالیکتی جوگرافی یان هریمی ناوده بریت. واته هر ناوچه یه که له گه ل ناوچه یه کی تر، شیوازی ناخاوتنی جیا یه، به جوړیک هندی وشه و زارواو له ناوچه یه کی دیاریکراو به کاردی، به بی ئه وهی له ناوچه کانی تر به کاریت^(۲). هه روه ها ئه م دیالیکته به دیالیکتی (خوچی) ش ناوده بریت، وه کو کوکنی (Cockney) له لهنده ن^(۳).

هه روه ها کاریگه ری هه ریمیک له سر زماندا له هاوسنوروی ئه و هه ریمه له گه ل هه ریمیک دیکه په یدا ده بیته، بۆ نمونه دانیشتونانی (عیراق) له گه ل زمانی فارسی و تورکیدا هاوسنورن، ئه ویش له بهر هوکاری جوگرافی، به رانبه ر به مه ش دانیشتونانی ولایتیکی وه (مه غریب) له گه ل ئه م دوو زمانه دا هاوسنور نین، به لام له گه ل زمانی

^۱ - محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن، ص ۱۶۳ - ۱۶۸.

^۲ - سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو و ئیدریس عه بدوللا (۲۰۱۰)، کوردؤلوجی، چاپی شه شه م، چاپخانه ی پوژمه لات، هه ولیر، ل ۷۲.

^۳ - يوسف شه ريف سه عید (د) (۲۰۱۱)، ل ۲۴۸.

فەرهەنسى و ئىسپانى ھاوسنوورن، لە بەرئەو ھاوسنووربوونى زمانەكان بۆ ھەر ھەريمىك يەكئىكە لە فاكترە سەرھەككەكانى جياوازى ديالىكت لە زماندا.

ئەو فاكترەرانەى كە دەبنە ھۆى سەرھەلدانى ديالىكتى جوگرافى، ئەمانەن:

أ - فاكترەى گۆشەگىرى جوگرافى: ئەگەر لەمپەرىكى جوگرافى لەنئوان دوو ھەريمدا دروست بوو، كە بە ھەمان زمان قسە دەكەن، ئەو ئەو لەمپەرە جوگرافىيە گۆشەگىرىيەكى پێژەيى دروست دەكات، كە پەيوەندىيە مۆيىيەكان كە مەتر دەكاتەو ەيان ھەر ناھيەلەيت، كە ئەمەش دەبەيتە ھۆكارى دروستبوونى ديالىكتى جوگرافى، ەو كە دەريا و بيايان و چياكان، كە لەمپەرى جوگرافىن.

ب - فاكترەى گۆشەگىرى سياسى: ئەگەر سنوورى سياسى لەنئوان دوو ھەريمدا دروست بوو، كە يەك زمانيان ھەيە، يان جۆلەى دانىشتوانى ئەو ھەريمە سنووردار كرا، ئەم ھالەتەش ماوہەيەكى زۆرى خاياند، ئەو ە جياوازى لە نئوان ديالىكتەكان دروست دەبەيت. ئەو ەى راستى بېت ديالىكتى جوگرافى لە زمانە جۆراوجۆرەكان دروست دەبەيت، ھەرچەندە پووبەرى ئەو ولاتەش بچووك بېت، بۆ نمونە ھەر ولاتىكى ەرەبى ديالىكتىكى تايبەت بە خوئى ھەيە، ەو كە ديالىكتى عىراقى، سوورى، مىسرى، فەلەستىنى، تونسى، بگرە لە ھەر شارىكى سەرەكى ولاتىكدا يەك ديالىكت ھەيە، كە لەوانى تر جياى دەكاتەو، بەجۆرىك دەتوانرەيت بە ھۆى ئەو ديالىكتەو ولاتى يان شارى قسەكەرەكە بزانرەيت.

۲- ديالىكتى كۆمەلەيەتى:

چەندە ھا جياوازى لەنئوان خەلگىدا لەپووى كۆمەلەيەتى و ئابوورى و پۆشنەرييەو ھەن، فاكترەى ئابوورى و ئاستى پۆشنەيرى تاك كاريگەرى لەسەر ديالىكتەكەى ھەيە، لەبەر ئەو زۆر بە ئاسانى دەتوانى قسەكەرى خويىندەوار و فاكترەى نەخويىندەوار لەكاتى قسەكردندا لەيەكدى جيا بەيەو، ديالىكتى ھەلگىرى

بېروانامه ی زانکو له گڼ نه خوینده واردا جياوازی هه یه، دیا لیکتی نوخه له گڼ مړوڅی
 ئاسایی ژور جیا یه، دیا لیکتی ئاستی پوښنبری و کومه لایه تی، خاوه نه که ی جیا
 ده کاته وه. واته ئه م جوړه دیا لیکنه په یوه ندی به ئاستی پوښنبری و خویندن و
 لایه نی نه ته وه ییه وه هه یه، که واته به گویره ی به رزی ئاستی پوښنبری که سیک له گڼ
 که سانی تر جیاوازی له نیوان ئاخوتنیان ده بیت^(۱).

۳- دیا لیکتی تاکه که سی:

ئه گڼر دوو که س سهر به هه ریمیکښ، بگره له گڼر په کیڼکا بژین، یان دوو برا و له یه ک
 مالدا ژیان ببه نه سهر و یه ک ئاستی خوینده وارییان هه بیت، ئه و چنده ها جیاوازی
 له شیوه ی قسه کردنیاندا هه یه، هه ریه که یان به شیوه یه کی تاییه ت قسه ده که ن، که
 له وی دی جودای ده کاته وه، ئه م دیا لیکنه تاییه ته، مړوڅ له برادر و خزم و دراوسی
 و برادران جودا ده کاته وه. که واته ژماره ی دیا لیکتی تاکه که سی به قه د ژماره ی
 قسه که رانه.

۴- دیا لیکتی په چه له کی:

ئه گڼر له شوینیکدا که مینه یه ک هه بیت، ئه و ئه و که مینه یه دیا لیکتی بالاده سته که
 به شیوه یه کی تاییه ت به کار ده هینیت، ئه م دیا لیکنه تاییه ت ش له تیکه لکیش کردنی
 زمانی که مینه و زمانی ژورینه وه په یدا بووه، ئه م تیکه لکیش بوونه دیا لیکتی کی تازه
 دروست ده کات. به نمونه په شپږسته کانی ئه مریکا دیا لیکتی کی تاییه ت به خو یان
 هه یه، که به (دیا لیکتی په شپږسته کانی) یان (شینگلیرزه په شپږسته کانی) ناوده بریت،
 هیندییه کان له ئه مریکا به شیوه یه ک قسه ده که ن، که ده کری ناوی بنین (شینگلیری
 هیندی)، تورکه کان له ئه لمانیا به زمانیکی ئه لمانی تاییه ت قسه ده که ن، که له گڼ

^۱ - سه لام ناوڅوڅ و نهریمان خوشناو، هه مان سهرچاوه، ل ۷۱.

نه لمانی نه لمانییه کان جیاوازی هیه و ده توانین به دیالیکته که یان بلّین (نه لمانی تورکی).

۵- دیالیکتی پیشه یی:

هر پیشه یه ک زاروه ی تاییه تی خوی هیه، هر پیشه یه ک دیالیکتی تاییه ت به خوی هیه، نه ندازیاره کان زاروه ی و به کار ده یئن، که له زاروه کانی پزیشکیدا به کار نه یئریت، نه و زاروا نه تاییه ت به زاروه ی نه ندازیارین و په یوه نندیان به بواری تری وه ک کشتوکال و یاسا و ژمیر یارییه وه نییه، چونکه له وانه یه زورجار که سیك نازانی له ده وروپشتیدا چی ده وتریّت (ته نانه ت به زمانی زگماکی خویشی قسه کان ده وتریّت)، نه ویش له بهر دیالیکتی پیشه ییه، وه ک نه وه ی زورجار پزیشکه کان له بهر انبه رت قسه یه ک ده کن، له وانه یه قسه که سه باره ت به توش بیت، به لام نازانی نه وان چ ده لّین، که زمانی پیشه یی پزیشکی به کار ده یئن. واته هر پیشه یه ک خاوه نی شیوازی ئاخاوتنی خویه تی، که به هوییه وه له گه ل ئاخاوتنی پیشه کانی دی جیا ده کرینه وه، بۆ نمونه: ((پزیشک، فیتەر، نه ندازیار، ماموستا، کریکار، ... هتد)). هریه که یان کومه لّی وشه و زاروا به کار ده یئن، که تاییه ته به ئاخاوتنی خویانه وه، بۆ نمونه گهر ئاخاوتنی پیشه یی زپرینگری وهرگرین، ده بینین وشه کانی (عیار، مسقال، حبه، سه نت، ... هتد) به کار ده یئریت، له هه مان کاتیشدا گهر پیشه یی ماموستایی وهرگرین، ده بینین ده یه ها وشه ی تر به رچاومان ده که ویت و به کار دیت، که جیا یه له گه ل پیشه کانی تر، وه کو (ته باشیر، په حله، ماجیک ... هتد).^(۱)

^۱ - سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۱.

٦- ديا ليکتی ته مهنی:

ثاڼا منډالۍ ته مهن سئۍ سال له پووی پړزمان و سیسته مه کانی چوڼ قسه دهکات، چوڼ مامه له له گهل زمان دهکات؟ له بهر ته وهی شیوهی ناخاوتنی منډال جیاوازه له گهل گه وران، منډال له قوناغی منډالیدا به و شیوهیه که گه وره دهیانه وئ، منډال له کپړکپډایه له گهل زماندا له پووی دهنگ و وشه و پړزمانه وه، نه و له هه ولداندايه بؤ لاساییکردنه وهی جووله به بیرکړدنه وه، به شیوهیه که ده رهنجام دیا لیکتیکی تاییه تی بؤ دروست ده بیټ، که له گهل دیا لیکتی گه وره کاندای جیاوازییه کی بؤ دروست ده بیټ.

٧- دیا لیکتی په گه زیی (جینده ر):

قسه کړدنۍ پیاو له قسه کړدنۍ ثا فرهت جیاوازه، ده ربړپنی ثا فره تان له گهل ده ربړپنی پیاوان جیاوازی هیه، چ له پووی شیواز و چ له پووی جووله کانی لکاو به زمانه وه، هه روه ما له پووی پلهی دهنگی له به کارهیتانی هه ندیک وشه، له به کارهیتانی دهنگی سه رسوپمان یان گوزارشه کانی سه رسوپمان، نه م ورده کاری و جیاوازیانه وا ده که ن که دیا لیکتیک بؤ پیاوان و دیا لیکتیک بؤ ژنان له سه رتاپای زمانه کاندای دروست ببی، واته پیاوان به زمانیک قسه ده که ن جیاوازه له هی ثا فره تان.

٨- دیا لیکتی کاتی:

گه ر بهوانینه زمانیک و له میژووی هه زار ساله ی نه و زمانه بکولینه وه، له پووی لوچیکیه وه و پېشبینی ده کړیت نه و زمانه به چه ند دیا لیکتیکی جوړاو جوړ قسه ی پیکراوه، له وانه شه هه ندیک له و دیا لیکتانه نیستا نه مابۍ، که هه ندیک له و دیا لیکتانه تاکو نیستا ماون و قسه یان پئ ده کړیت، نه وانه دیا لیکتی زیندوون، به لام سه باره ت به دیا لیکته له ناوچووه کان سه خته که باس بکړین، چونکه دهنگه کانیا ن

تۆمارنه كراون، كه چى زمانه وانى ميژوويى باس له و مه سه له يه دهكات و هه ولده دات
ئو ديايكتانه دهست نيشان بكات.

٩- ديايكتى لادىيى و ديايكتى شارستانى:

له هه ره ريميكدا چنده ها شار و لادى هه ن، له زۆر حاله تيشدا ديايكتى شار له
ديايكتى لادى جياوازتره، هه ر ولايتك له و بواره دا ده توانيت ديايكتى گوندان و
شارنشين له يه ك ناوچه ي جوگرافيدا جيا بكاته وه، ئه مه ش بۆ دوو هۆكار
ده گه رپته وه: يه كه ميان، ئه وه يه كه دانىشتوانى شار زياتر له گه ل خه لكى دى تيكه ل
ده بن و له گونده كان زياتر تيكه ليان هه يه، چونكه شار سه نته رى گونده كانه،
به مشيوه يه شار ده بيته كه ناليتكى گه يشتنى ژماره يه كى زۆرى خه لكى، كه خاوه ن
پۆشنبيريى و شيوه زارگه ليتكى چپن، دوو هه ميش، به گشتى شارنشينه كان ئاستى
پۆشنبيريان به رزتره، ئه م دوو هۆكاره ده بنه هۆى پوودانى جياوازي له نتيوان
ديايكتى لادىيى و ديايكتى شار.

١٠- ديايكتى رهمه كى:

هه موو زمانىك ديايكتى رهمه كى هه يه، رهمه كى ديايكتىكى ديارىكراوه، كه خه لك
پۇژانه قسه ي پيده كه ن، ئه م ديايكته زمانى ئاخافتنه له بازار و له مالد و، زمانىكى
نافه رميه و له كورته پسته و وشه ي به كار هينراو و پيكهاته ساده كان دروست بووه
و به رانبه ره كه شى زمانى په تيبه. واته به و قسه و ئاخاوتنه ده وتريت، كه له سه ر
شه قام و كۆلانه كان و گازينۆ و بازار و چايه خانه كان به كارديت، ئه مجۆره يان له
ئاخاوتندا شيوه يه كى رهمه كى پيوه دياره، به واتايه كى تر ئه مجۆره يان له هه موو
جۆره كانى ترى ديايكت نزمتره.^(١)

^١ - سه رچاوه ي پيشوو، ل ٧٢.

۱۱- دىيالىكتى پەتى:

دىيالىكتى پەتى زمانى ئەدەب و زانستە، زمانى فېركردن و وانە و تنە وەى زانكۇكانە. ئەم جۆرە دىيالىكتە قسە و ئاخافتنى پەمەكى و بازاپىي و پىروپوچى تىدا نىيە و، وردەكارىيەكى زۆرى تىدايە لەپووى ھەلباردنى وشە و پەسەنايەتى پىزمانى. لەزۆر زماندا كەلنەكانى نىوان پەمەكى و پەتى زۆرن و لە ھەندى زمانى دىشدا كەلنەكان كەمن. واتە بەو دىيالىكتە دەوترى كە دەبىتە شىوہىەكى فەرمى، بەھۆيەو نووسىن و خويىندن بەمجۆرە دىيالىكتە دەبىت، ھەر بۆيەشە ھەندى جار بەم دىيالىكتە دەوترى دىيالىكتى فەرمى.^(۱)

۲-۲: جىياوازى نىوان دىيالىكتەكان

لە نىو دىيالىكتەكانى يەك زماندا، چەندەھا جىياوازى لەچەندەھا بوارى جۆراوجۆردا ھەن، كە ئەمانەن^(۲):

۱- جىياوازى دەنگى:

دىيالىكتەكان جىياوازييان لە بوارى دەنگدا ھەيە، ئەوہى زانراوہ كە دەنگەكان لە زماندا بۆ دوو بەش پۆلن دەكرىت: دەنگى چەسپاو كە لە زمانىكەوہ بۆ زمانىكى دى ناگۆردىن، وەكو (م، ب، س) لە زمانى عەرەبىدا، دەنگى گۆپاو كە لە زمانىكەوہ بۆ زمانىكى دى گۆپانكارىيان بەسەردا دىت، وەكو (ق، ث، ج، ذ) لە زمانى عەرەبىدا، بۆ نموونە (ق) لە زمانى عەرەبىدا لەوانەيە بە (ق) يان (گ) يان (ء) بىركىنرىت. دەنگى (ث) بە (ث) يان (ت) يان (س) بىركىنرىت، يان (ج) لەوانەيە وەك (ج) يان (گ) بەكارىيەنرىت، يان (د) لەوانەيە بە (ذ) يان وەكو (ز) بىركىنرىت.

^۱ - سەرچاوەى پيشوو، ل ۷۲.

^۲ - محمد على الخولي (د)، مدخل الى علم اللغة، ص ۱۶۶ - ۱۶۸.

ههروه‌ها هه‌موو (ك) يكي پيش (ي) به دهنگي (چ) ده‌خویندریتته‌وه، هه‌روه‌ها له کرمانجی ژووووش، له زۆر حاله‌تدا (و) ده‌بی به (ف). وه‌کو: چاو— چاڤ

۲- جیاوازی پێزمانی:

له‌وانه‌یه دیالێکته‌کانی سه‌ر به یه‌ك زمان له‌ بوا‌ری پێزمانیشدا جیاوازی، ئه‌م جیاوازیانه له‌ نێوان دیالێکته‌ په‌مه‌کییه‌کانی یه‌ك زماندا هه‌ر له‌ زیادبو‌ندان، هه‌روه‌ك زۆر به‌ پوونی جیاوازی له‌ نێوان دیالێکته‌ په‌مه‌کی و دیالێکته‌ په‌تی له‌ زمانی کوردیدا ده‌رده‌که‌وێت. ته‌نانه‌ت جیاوازی پێزمانیش له‌ نێوان کرمانجی سه‌روو و کرمانجی ناوه‌پستدا هه‌یه، وه‌کو جێناوه‌ که‌سییه‌کان له‌ کرمانجی سه‌روو دوو کۆمه‌له‌یه، که‌چی له‌ کرمانجی ناوه‌پستدا یه‌ك کۆمه‌له‌یه، و جێناوی لکاویش له‌ کرمانجی سه‌روو یه‌ك کۆمه‌له‌یه، که‌چی له‌ کرمانجی ناوه‌پاستدا چوار کۆمه‌له‌یه^(۱).

۳- جیاوازی وشه‌یی:

هه‌ندێك دیالێکته‌ هه‌ن که‌ وشه‌گه‌لێك به‌کارده‌هێنن له‌ شێوه‌زاره‌کانی دیدا به‌کارناهێنرێت، بۆ نمونه له‌ کوردی په‌تیدا ده‌لێین (پۆیشت)، به‌لام له‌ په‌مه‌کیدا دو‌ترئ (پۆیی)، له‌ کوردی په‌تیدا ده‌لێین (له‌کوئ)، به‌لام له‌ په‌مه‌کیدا ده‌لێین (له‌کێنده‌ر). هه‌روه‌ها له‌ په‌تیدا ده‌لێین (ئه‌وه)، به‌لام له‌ په‌مه‌کیدا ده‌لێین (ئوه‌یه‌) و له‌ په‌تیدا ده‌لێین (ئه‌وانه‌)، به‌لام له‌ په‌مه‌کیدا ده‌لێین (ئوانه‌یه‌)، به‌مجۆره هه‌زاره‌ها نمونه هه‌ن که‌ ده‌لاله‌ت ده‌کهنه سه‌ر جیاوازییه‌کانی وشه له‌ نێوان دیالێکته‌کانی یه‌ك زماندا.

¹ - نهریمان عه‌بدوللا خوشناو (۲۰۱۰)، پێزمانی کوردی - به‌شه‌کانی ئاخاوێن، چاپی دووهم، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولێر، ل ۳۶ - ۳۷.

۲- ۴: ھۆكۈمەت كۈمەلىنى پەيدا بولۇش دىئالېكتى

بېگومان كۈمەلى ھۆكۈمەت، كە دەپنە ھۆى دروست بولۇش دىئالېكتى و پەرەسەندى
لە نىۋە زماندا، لېرەدا باسى ھەندى لە ھۆكۈمەت دەكەين^(۱):

۱- ھۆكۈمەت كۈمەلىنى:

ئەمە پەيدا بولۇش بە نەرىت و خوۋرەۋىشتى نار كۈمەلىگە و دابەش بولۇش چىنەكانى
كۈمەلىگە ھەيە، لە بەرئەۋەى دانىشتوانى ناۋچەكان لە پوۋى نەرىت و خوۋرەۋىشت و
دەستورە كۈمەلى تەيىبەكان و ئەندازەى پۇشنىبىرى و بىر كۈمەلى جىاۋازن، ئەم
جىاۋازىيە دەپنە ھۆى جىاۋونەۋەى دىئالېكتەكە.

۲- ھۆكۈمەت سىياسى:

دوۋلايەن دەگرىتەۋە:

أ - مىللەتلىك خاۋەنى ھۆكۈمەتلىكى ناۋەندى نەپىت، بەلكو لە قۇناغىكى گۈاستنەۋەدا
بىت.

ب - ھۆكۈمەتلى ناۋەندى بولۇش ھەيە، بەلام لە بەر فراۋانى سىنورى دەسەلاتەكەى،
ناتوانىت دەسەلاتى بەسەر ھەموو ناۋچەكاندا بىسەپىنىت، بۇيە دەسەلاتى ناۋەند
لاۋاز دەپنە، واتە فراۋان بولۇش دەۋلەت و زۆربولۇش ناۋچەكانى و جىاۋازى گەلەكانى
ژىر دەسەلاتەكەى، دەپنە ھۆى لاۋاز بولۇش دەسەلاتى دەۋلەتەكە بەسەر ناۋچەكانى
تريەۋە، ئەم ھۆيەش دەپنە پارچە بولۇش، دابەش بولۇش ۋلات بەسەر ھەرىم و ۋىلايەت

^۱ - بۇ ئەم بابەتە بىرۋانە: أ - عەبدولواحد ئەلۋافى (د) (۲۰۰۷)، زانستى زمان، و: د. ئىبراھىم عەزىز
ئىبراھىم، لە بىلگۈرەۋەكانى ۋەزارەتى پۇشنىبىرى، چاپخانى پۇشنىبىرى، ھەۋلىز، ل ۱۹۵ - ۱۹۶.
ب - بەكر عومەر عەلى (د) و شىركۆ ھەمە ئەمىن (۲۰۰۷)، زار و شىۋەزار، چاپخانى چوارچرا،
سلىمانى، ل ۸ - ۹.

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

و ئيمارات و ولاټى بچو وکتر دابهش ده بېټ، ئەمەش بەهۆيه وه وا ده کات که هەر شوين و ناوچه يه ک بېټه خاوهنى شيوه ئاخاوتننېکى تايهت.

۳- هۆکارى جوگرافىيى و سروشتىي مه لکه و تووى ناوچه که:

ئەمەش له دانىشتوانى ناوچه جياوازه کانداه بېنرېت، که له ژيړ بارى ئاو و ههوا و پووبار و دهريا و شاخ و چيا و لايهنى ترى سروشتى و لاتداه، دواچار ئەم جياوازى سروشتيه و ده کات جياوازى شيوازى زمانىش دروست بېټ.

۴- پادهى پۆشنېرى و دولکه و تووى کۆمه لکه:

وا ده بېټ شوينى له چاو شوينىکى ترى و لاته که له پووى لايهنى پۆشنېرى و خويندنه وه جياوازي، که ئەم جياوازيهش ده بېټه هۆى جياوازي بېرکدنه وه و ئاخاوتنى يه کترى.

۵- جياوازى له پووى لايهنى دهنگسازيه وه:

واته له پووى فۆنيمه وه جياوازيان ده بى، ئەم جياوازيهش له پووى ژمارهى فۆنيمه کانه وه نيه، به لکو له پووى گۆرپىنى فۆنيمه کانه وه ده بېټ، بۆ نمونه له کرمانجى ناوه راستى زمانى کوردیدا وشهى (نووسى) به کار دى، به لام له کرمانجى سهرووى زمانى کوردیدا (نقىسى) به کار دى.

۶- هۆکارى ئابوورى:

به هۆى جياوازى چالاكى و نيش و کار و پيشهى جياجياى خه لک له ناو کۆمه لدا، وه کو شه وهى هەر جوړه چين و تويز و تاقم و کۆمه له خه لکىکى هاوکار و هاوپيشه، دىالېکتىکى تايه تيان بۆ دروست ده بېټ، که هەر پيشه يه ک وشه و زاراوه و ده برپىنى تايهت به خۆى هه يه و دىالېکتى بچووک پهيدا ده کەن^(۱).

¹ - ره فېق شوانى (د)، هه مان سه رچاوه، ل ۷۰.

۷. هژگاری میلی:

له ناو دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاند ا درده که ویت، وهک جیاوازی له نیوان خه لکه که، له پووی تیره و تایه فه و هۆزه وه، که هه ریه که سه ر به جۆره تیره یه که و، جیاوازی نیوان خه لکی ناوچه که ده بیته هوی په یدابوونی دیالکتک له ناو زماندا^(۱).

۸. هژگاری که سی و جیاوازی قسه کردن:

تاییه تی و که سایه تی مړوڤ وا ده کات، که هه لسوکه وتی مړوڤیک جیاواز ده بیته له هه لسوکه وتی مړوڤیکی تر، ئەم تاییه تییه له قسه کردنیشدا درده که ویت، ئەمه له ژبانی پۆژانه بۆمان درکه وتوه، که دهنګ و شیواز و قسه کردنی که سیک، له دهنګ و دربرپین و شیواز و ئاخاوتنی که سیک تر جیاوازه و ئەم جیاوازییه له که سیکه وه بۆ که سیک تر ده گریت^(۲).

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۶۸.

^۲- هه مان سه رچاوه، ل ۶۸.

۲- ۵: دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی

دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی لای شاره‌زا و پسپوړانی کورد و غه‌یره کورد له کۆنه‌وه تا کو به ئەمڕۆ ده‌گات، به‌چەندین شیواز و جۆری جیا جیاوه دابه‌ش کراوه، بۆیه لێره دا هه‌ندی له‌و دابه‌شکردنانه ده‌خه‌ینه‌پوو:

شهره‌فخانی به‌دلیسی له‌ کتیبی (شهره‌فنامه)^(۱) دا، به‌مشپوه‌یه‌ی خواره‌وه دیالیکته کانی زمانی کوردی دابه‌شکردووه:

۱- کرمانج

۲- لوپ

۳- که‌لهوچ

۴- گۆران

محەمەد مەردۆخی له‌ کتیبی (میژووی کورد و کوردستان)^(۲) دا، دیالیکته کانی زمانی کوردی به‌مشپوه‌یه‌ی دابه‌شکردووه:

۱- کرمانج

۲- گۆران

۳- لوپ

۴- که‌لهوچ

محەمەد ئەمین زەکی له‌ کتیبی (خلاصه تاریخ الكرد و کردستان من اقدم العصور التاريخیه حتی الان)^(۳) دا، دیالیکته کانی زمانی کوردی به‌مشپوه‌یه‌ی دابه‌شکردووه:

¹- میر شهره‌فخانی بدلیسی (۲۰۰۶)، شهره‌فنامه - میژووی ماله‌ میرانی کوردستان، و: ماموستا مه‌زار، چاپی سێیه‌م، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس، هه‌ولێر، ل ۲۱.

²- محەمەد مەردۆخی (۱۹۹۱)، میژووی کورد و کوردستان، عه‌بدولکه‌ریم محەمەد سه‌عید، چاپی به‌که‌م، چاپخانه‌ی (اسعد)، به‌غدا، ل ۸۴.

۱- کرمانجی پۆژمەلات

۲- کرمانجی پۆژناوا

۳- کرمانجی باشووری پۆژناوا

شیخ محەمەدی خاڵ لە فەرەه‌نگی (خاڵ)^(۱) دا، بەم شیۆه‌یه‌ی خوارەووە
دیالێکتەکانی زمانی دابەشکردووە:

۱- زازا

۲- کرمانجی دەستە چەپ (شمالیی): (بۆقانی، بادینی، هەکاری، بایەزیدی،
شەمدینانی).

۳- کرمانجی دەستە راست: (سۆرانی، بابانی، موکریان، ئەردەلانی، کەلهوپی، گۆران).
۴- لوپی (بەختیاری، لەکی، فەیلی).

توفیق وەه‌بی، بەمشێۆه‌یه‌ی دیالێکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە^(۲):

۱- کرمانجی

أ- کرمانجی ژووروو: (بۆقانی، ناشیتایی، هەکاری، بادینانی، بایەزیدی).

ب- کرمانجی خواروو: (موکری، مەهابادی، سۆرانی، سوله‌یمانی، سنه‌یی).

۲- لووپی: (بەختیاری، لەکی، فەیلی، کەلهوپی، مامەسه‌نی).

۳- گۆران: (باجەلانی، کاکه‌یی، زەنگه‌نه، هەورامی).

۴- زازا.

^۱- محمد امین زکی (۱۹۶۱)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد علی عونی، الجزء الاول الطبعة الثانية، بغداد، ص ۳۱۶.

^۲- محمەدی خاڵ (۱۳۶۷) (۱۹۸۸)، فەرەه‌نگی خاڵ، جزمی یەکه‌م، کتابفرۆشی محمەدی سه‌قزی، چاپ اول، ل ۲۶.

^۳- زبیر بلال اسماعیل (۱۹۸۴)، مێژووی زمانی کوردی، و: یوسف ره‌ئوف عه‌لی، چاپخانه‌ی (دار الحریه‌ للطباعة)، به‌غدا، ل ۱۱۵ - ۱۱۶.

فوتاد ھەمە خورشید لە کتیبی (زمانی کوردی - دابەشبوونی جوگرافیای دیالیکتەکانی)^(۱) بەمشێوەیە دیالیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱- کرمانجی باکوور: (بایەزیدی، ھەکاری، بۆتانی، شەمەدینانی، بادینانی، دیالیکتە پۆژناو).

۲- کرمانجی ناوەراست: (موکری، سۆرانی، ئێردەلانی، سلێمانی، گەرمیانی).

۳- کرمانجی باشوور: (لوی پەسەن، بەختیار، مامەسەنی، کۆمگلۆ، ئەک، کەلھۆ).

۴- گۆران: (گۆرانی پەسەن، ھەورامانی، باجەلانی، زازا).

زوبێر بیلال لە کتیبی (مێژووی زمانی کوردی)^(۲) دا، بەمشێوەیە دیالیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱- کۆمەڵی ژووروو (کرمانجی)

۲- کۆمەڵی خواروو (سۆرانی)

جەمال نەبەز لە کتیبی (زمانی یەکگرتووی کوردی)^(۳) دا، بەمشێوەیە دیالیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱ - دوو شێوە بنچینەییەکە:

۱- کرمانجی ژووروو: (بۆتانی، جزیرەیی، ھەکاری، بادینانی، ئاشیتەیی، بایەزیدی).

۲- کرمانجی نیوەراست: (سلێمانی، سنەیی، ئێردەلانی، گەرمیانی، ھەولێر،

کەرکوک، سۆرانی، موکری، شارباژێری، پشەدری).

^۱ - فوتاد ھەمە خورشید (۱۹۸۵)، زمانی کوردی - دابەشبوونی جوگرافیای دیالیکتەکانی، و: ھەمە کەریم ھورامی، چاپخانەی (افاق العربیة)، بەغدا، ل ۴۰.

^۲ - زیبەر بیلال اسماعیل (۱۹۸۴)، مێژووی زمانی کوردی، ل ۱۱۶ - ۱۱۷.

^۳ - جەمال نەبەز (۱۹۷۶)، زمانی یەکگرتووی کوردی، یەکیتمێ نەتەوایی خۆبەدکارانی کورد لە ئەوروپا بۆ کۆتەوێ، بامبێرگ - ئەلمانیا، پۆژناو، ل ۲۲ - ۲۳.

ب - دوو شیوه لاتنه نیشته که:

۱- کرمانجی خواروو: (ژړوو): (فه یلی، کرماشانی، له کی، که لهوپی، خانه قینی، لوپی).

۲- کومه له شیوه ی گورانی - زازایی (گوران، زازایی، هورامانی).

عیزه دین مسته فا په سوول له کتیبه کانی (سهرنجی له زمانی نه ده بیی یه کگرتوی کوردی)^(۱) و (بۆ زمان) دا^(۲)، زمانی کوردی به مشیوه یه دابه شکردوه:

۱- لوپی.

۲- کرمانجی ژوو: (بۆتانی، هکاری، بادینانی، بایه زیدی، ناشیتایی).

۳- گوران: (هورامی).

۴- کرمانجی خواروو: (سۆرانی، سلیمانی، موکری، گهرمیان).

تاهیر صادق له کتیبی (پینووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی)^(۳)، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوه یه خستۆته پروو:

۱- زازا

۲- لوپی (بهختیاری، له کی، فه یلی، پۆږیه یانی).

۳- کرمانجی:

ا- کرمانجی سهروو: (بۆتانی، بادینانی، هکاری، بایه زیدی، شه مدینانی).

ب - کرمانجی خواروو: (سۆرانی، موکریان، نه رده لانی، که لهوپی، گورانی).

^۱ - عزیزه دین مسته فا په سوول (د) (۱۹۷۱)، سهرنجی له زمانی نه ده بیی یه کگرتوی کوردی. چاپی یه که م، چاپخانه ی (سلمان الاعظمی). به غدا، ل ۱۴ - ۱۹.

^۲ - عزیزه دین مسته فا په سوول (د) (۲۰۰۵)، بۆ زمان، به پۆږیه به ریټی گشتی چاپ و بلاوکرده وه، چاپخانه ی شقان، سلیمانی، ل ۹۶ - ۱۰۱.

^۳ - طاهر صادق (۱۹۶۹). پینووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی، چاپی یه که م، چاپخانه ی شمال، که رکوک، ل ۹۲.

که مال فوئاد له وتاری (زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئەدهبی و نووسینیان)^(۱) دا، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشێوه‌یه خستۆته‌پوو:

۱- کرمانجی سه‌روو

۲- کرمانجی خواروو

۳- کوردی باشوور

۴- گۆران و زازا

محەمەد ئەمین هه‌ورامانی له کتییی (زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورد)^(۲)، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشێوه‌یه دابه‌شکردوه:

۱- شێوه‌ی کرمانجی سه‌روو یا ژوووو (بۆتانی، هه‌کاری، دیاریه‌کری، بادینانی، ماردین، ... هتد).

۲- شێوه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست: (سۆرانی، موکریان، سلێمانی، که‌رکوکی).

۳- شێوه‌ی کرمانجی خواروو: (هه‌ورامان، لوپی، باجه‌لانی، زازای).

وه‌کو ده‌رده‌که‌وێت ئەم دابه‌شکردنانه زۆربه‌یان له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی دانه‌نراون، هه‌روه‌ها لیکۆله‌ران زیاتر له‌ ناویکیان بۆ دیالیکته‌کان به‌کارهێناوه و به‌ ته‌واوه‌تی سنووری جوگرافی دیالیکته‌کانیان دیاری نه‌کردوه، به‌لام له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا دابه‌شکره‌کانی توفیق وه‌ه‌بی و فوئاد حه‌مه‌ خورشید له‌ پووی زانستییه‌وه‌ نزیکن و ده‌کرێت پشتیان پێبه‌ستری.

^۱ - که مال فوئاد (د) (۱۹۷۱)، زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئەدهبی و نووسینیان، گ. زانیاری، ژ (۴)، به‌غدا، ل ۲۲ - ۲۴.

^۲ - محەمەد ئەمین هه‌ورامانی (۱۹۸۱)، زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورد، چاپی یه‌که‌م، به‌غدا، ل ۶۸ - ۷۰.

سنوور و نه خشي دياييكته كاني زمانى كوردى

په كهه: دياييكتى كرمانجى سهروو (باكوور)

ئهم دياييكته له ههموو دياييكته كاني ترى زمانى كوردى فراوانتره و زووتره، چونكه كورده كاني كوردستاني توركي (پاريزگانى بايه زيدى، وان، جوله ميگر، سيمرت، مووش، ماردین، دياربه كر، خه رپوت، نه ديابان، غازيان ته په، به شه كاني خوړه لاتی پاريزگای مه رعش و سيواس و به شه كاني باشوورى پاريزگای نه رزه روم و قارس)، ههموو بهم دياييكته ده دوین، هه روه ها كورده كاني باشوورى خوړناوای نه رمه نستان، پووسيا و باكوورى سوريا و دانيشتوانى پاريزگای دهوك و قهزاكاني زيبار و ئاميدى و شيخان و سنجار و ئاكري له كوردستاني عيراق و كورده كاني ئورميه و سه لماس و ناوچه كاني ترى شكاك بهم دياييكته ده دوین.

ئهم دياييكته لقه دياييكته كاني به مشيوه يهى خواره وهن:

- ۱- بايه زيدى: ده كه ونه باكوورو باكوورى خوړه لاتی زه رياچهى وان.
- ۲- هه كارى: ده كه ونه باشوور و باشوورى خوړناوای زه رياچهى وان.
- ۳- بۆتانى: ده كه ونه ده وروبه رى دۆلى بۆتان و شارى سيمرت و نه رتوش و جزيره و دياربه كر (ئامه د).
- ۴- شه مدينانى: گۆشه كهى باشوورى خوړه لاتی توركي و خوړه لاتی زينى ئوورو و ناوچه كاني نزيك بهم زينه يه له ئيران.
- ۵- بادينانى: پاريزگای دهوك و قهزاكاني ئاميدى و زيبار و سنجار و شيخان و ئاكري ده گريته خو.
- ۶- به شه شيوه زارى خوړناو: خه رپوت و ئورفه و عه فرين و مه رعش و قاميشلو و حه له ب ده گريته وه.

۷- شکاک: کورده کانی سه لماس و خوئی و ئورمیه ده گریتته وه.

دووهم: دیالیکتی کرمانجی ناوهراست

ئەم دیالیکته پینچ شیوهزاری ناوچهیی ده گریتته خو:

۱- موکری: مەلبەندەکانی شنۆ، نەغەدە، مەراغە، میاندواو، شاهین دژ، سەقز، بۆکان، بانە و سەردەشت دە گریتته وه.

۲- سۆرانی: قەزای زێباری لێ دەرچێ، هەموو پارێزگای هەولێر دە گریتته وه، شاری هەولێر ناوچه رگەیی ئەم شیوهزارەیه.

۳- ئەرەلانی: مەلبەندەکانی سنە، بیجار، کەنگەوەر، پەوانسەر، باکووری ناوچه کانی جوانپۆلە کوردستانی ئێران، لە کوردستانی عێراقیش قەزای قەلادزی (پشدر) دە گریتته وه. شاری سنە ناوچه رگەیی ئەم شیوهزارەیه.

۴- سلیمانی: شاری سلیمانی ناوچه رگەییەتی، هەموو پارێزگاکی جگە لە قەزای قەلادزی (پشدر) نەبێت دە گریتته وه، هەروەها هەندێ ناوچهی قەزای خانەقینیش دە گریتته وه.

۵- گەرمیان: ئەم شیوهزارە، جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ سلیمانی نییه، لەگەڵ ئەوەشدا بەشیوهزاریک دادەنرێت، بەهۆیەوه هەموو ناوچه کانی کفری و قەرەتەپە و کەرکوک و دووخورماتوو و شوان لە کوردستانی عێراق دە گریتته وه.

سپیه م: دیالیکتی کرمانجی باشوور (خواروو)

ئهم دیالیکته چهند شیوه زاریک دهگریته وه:

۱- له کی: ئهم شیوه زاره، کورده کانی (پیش کۆ) لورستانی پی دهوین، تیره کانیسی بریتین له (خواجه وهند، عهبدولمالیکی، ناداوهند، شۆجا، کاتاوهند، دهلقان، سهلسه له، پیران وهند).

۲- بهختیاری: بهختیاری دوو بهشن، (هفت لنگ)، واتا (هوت هۆن)، که له ناوچه کانی ئاوه لیژی پوواری گارۆندا دهژین. (چارلنگ)، واتا (چار هۆن)، له ناوچه ی نیوان پوواری گارۆن و پوواری زالکیدا نیشته جین.

۳- مامه سه نی: ناوی ئهم شیوه زاره له (مهمه ده سه نی) باپیره گه وه مامه سه نیانه وه وه رگیراوه، که بریتین له (به کشی، جاوی، پوسته می) (خان عه لی خان، تیمام قو لی خان) دهگریته وه.

۴- کۆهگلۆ: ئهم لقه له باشووری ناوچه کانی بهختیاریه وه و له دهووبه ری کۆی دنیا و چاوه کانی پوواری چه راهیه وه دهست پی دهکات تا پامهورموز و به هبه هان و کره بیرون، دوو کۆمه له ن:

أ - کۆمه له ی پشتی کۆ

ب - کۆمه له ی ژیرکۆ

۵- دیالیکتی گۆران

ئهم دیالیکته له باکووری پینگه ی نیوان قه سری شیرین - کرمانشاه دهست پی دهکات، به ره و شاخه کانی هه ورامان، هه روه ها له سه رچاوه کانی سیراوه نه وه به ره و خۆره لات دانیپۆشیوه تا کرمانشان. ئهم دیالیکته پیک دیت له:

۱- گۆرانی په سه ن: که دانیش توانی ناوچه کانی (کړند، زه هاو، جوانړو) له کوردستانی ئیران قسه ی پی ده که ن، هه روه ها له کوردستانی عیراق، هه ندی کاکه یی داقوق و تیره ی زه نگه نه ی نزیك کفری و قادرکه رهم و سیامه نسوری سه ر به ناوچه ی له یلان قسه ی پی ده که ن.

۲- هه ورامان: دانیش توهانه کانی شاخه کانی هه ورامان و پاوه و پلنگان ده گریته وه، هه ورامیش دوو به شن، به شی لهوئیان له خوړئاوای پیزه شاخه کانی هه ورامان، واته ده که ویته کوردستانی عیراق، به شی دووه میان، هه ورامانی (ته خت) که ده که ویته خوړه لاتى شاخه کانی هه ورامان، واته ده که ویته کوردستانی ئیران.

۳- باجه لانی: ئەم شیوه زاره پهرش و بللون، هه ندیکیان له باکووری خوړه لاتى شارى مووسل نیشته جین، که پییان دهوتری (شه به ک)، به شیکیشیان له زه هاو و له باکووری لوړستان و نزیك خانه قین و قوره توهوئین و شیخان.

۴- زازا: ئەم لقه دیالیکته ناوچه که ی ده که ویته کوردستانی باکوور، که که وتوته ناوچه ی نیوان نه رزه رۆم - موش - خه رپووت و نه رزنجان ده گریته وه، که واته ئەمانه ده که ونه ناوچه ی ده رسیمه وه.

۶.۲ : جىاوازی نىۋان زمان و دىالىكت

كۆزمانەوانەكان تاكو ئىستا نەگە يىشتوونە تە بىر يارىكى پەھا و پىرەرىكى راست و دروست لە بارەى سنوورى جياکردنە وەى نىۋان زمان و دىالىكت، بەجۆرىك ھەندى لە كۆزمانەوانەكان سى بنەمايان بۇ جياکردنە وەكە دەست نیشان كىردووە، ئەوانىش برىتىن لە (بنەماى لە يەكتر گە يىشتن، بنەماى قە بارە، بنەماى ناودار)^(۱)، بەلام ھەر سى بنەماكە لە كەموكوپى بەدەر نىيە، ھەندىكى تر جياوازیيەكان لە چەند پروانگە يەكى ترەو ە سەير دەكەن، لەوانە (بەستاندەر بون، جوگرافى، كۆمەلايەتى، بەكارھىنان، مېژووى، سىمانتىكى و لىكتىگە يىشتن)^(۲)، بەلام ئەمەشيان سنوورىكى تەواوى جياکردنە وەى نىۋان زمان و دىالىكت ناكىشىت.

كەواتە جياوازیيەكانى نىۋان زمان و دىالىكت پىژەين، بە واتايەكى دى سنوورىكى پەھا و سەداسەدى جياكەرە وەى نىۋان زمان و دىالىكت لە ئارادا نىيە، بۆيە جياوازیيەكانيان لەم خالانەى خوارەو ە دەست نیشان بكەين^(۳):

۱- زمان لايەنىكى گىشتى و سنوورىكى جوگرافى فراوان دەگرىتەو ە، بەھۆيەو ە بەھەموو لايەكى ولاتدا پەلدەكىشى، تارادەيەكيش ھەموو دىالىكتەكان كۆدەكاتەو ە، بەلام دىالىكت ناوچەيەكى سنوورى جوگرافى ديارىكراو دەگرىتەو ە، واتە لايەنىكى تاييەتبيە.

¹ - قەيس كاكىل توفيق (د) (۲۰۰۷)، ئاسايشى نەتەوىى و پىلانى زمان، لە بىلوكراو ەكانى دەزگای

تويژىنەو ە و بىلوكردنە وەى موكرىيانى، چاپخانەى دەزگای ئاراس، ھەولېر، ل ۶۲ - ۶۴.

² - عەبدولمەناف پەمەزان ئەحمەد (۲۰۰۹)، ئەتلەسى زمانى - ھەرىمى كوردستان عىراق وەك نمونە، نامەى ماستەر، بەشى كوردى كۆلىزى زمانى زانكۆى سەلاحەدىن، ل ۳۰ - ۳۳.

³ - سەلام ناوخۆش و نەرىمان خۇشناو (۲۰۰۹)، كوردۆلۆجى، ل ۷۴ - ۷۵.

۲- زمان کۆی هه موو ئه و جیاوازییانه دهگریته وه، که له نێوان دیالیکتهکانی زمانه که دا هه ن، به لām دیالیکت له سه ر بنه مای ئه و جیاوازییانه دروست ده بێت، که له ناو زماندا هه یه، بۆیه جیاوازییه کی زۆریان له سه ر ئه م پێککه و تنه هه یه.

۳- زمان په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر نه گه یشتن، به لām دیالیکت په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر گه یشتن، واته ئه گه ر قسه که رانی دوو دیالیکت له یه کتر گه یشتن، ئه و ئه و دوو دیالیکته، زمانیک پێکده هێنن، به لām ئه گه ر قسه که رانی دیالیکته کان له یه کتر نه گه یشتن، ئه و هه ریه که له مانه به ره و ئاراسته یه کی زمانی سه ره به خۆ ده پۆن.^(۱)

۴- به شیوه یه کی گشتی زمان بۆ ئه م جۆرانه دابهش ده کړیت: (زمانی نووسراو، زمانی بینراو، زمانی جه سه ته، زمانی رهنگ، زمانی پوو خسار، زمانی دهق، زمانی شیعریی، زمانی ئاخاوتن، زمانی یه که م، زمانی دووهم، زمانی سه رچاوه، ... هتد)، به لām دیالیکت ئه م جۆره دابهشکردنانه ی نییه، به لکو دیالیکت ئه م جۆرانه دهگریته وه: (دیالیکتی په تی، دیالیکتی ستاندارد، دیالیکتی جوگرافی، دیالیکتی فه رمی، دیالیکتی په مه کی، دیالیکتی کۆمه لایه تی، دیالیکتی پێشه یی، ... هتد).

۵- زمان به پێی په گه زی ئه ندامانی کۆمه ل ناگۆپیت، به لām دیالیکت به پێی په گه ز و جوگرافیا و دابهشبوونی چینهکانی کۆمه لگه دابهش ده بێ.

۶- زمان له لایه ن تیکرای دانیشته وانه وه به کار ده هێنریت، به لām دیالیکت له لایه ن به شیکێ دیاریکراوی دانیشته وانه وه به کار ده هێنریت.^(۲)

¹ - ریا عومەر ئه مین (۱۹۸۵)، چه ن زمان، پ. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۲۳/ ۱/ ۱۹۸۵، ل ۴.

² - غازێ عه لی خورشید (۲۰۱۰)، زمان و زمانی ستاندارد بۆ کورد، به شی یه که م، پ. ئاسۆ، ژ (۱۵۲۸)، سێشه مه مه ۹/ ۷/ ۲۰۱۱، ل ۱۴.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوشناو

۷- زمان پښتووسی ستاندارد و پښمانی هه‌یه و له فیږگه و دامه‌زراوه‌کان و میدیاکان... هتد به‌کار دیت، به‌لام دیالیکت مه‌رج نییه له فیږگه و دامه‌زراوه‌کاندا به‌کار بیت^(۱).

۸- زمان به‌ره‌میکی ده‌ستکرد و پلان بؤ داپښراوه، به‌لام دیالیکت به‌ره‌میکی سروشتی ناوچه‌یه‌کی دیاریکراوه^(۲).

۹- هه‌ندیکی دی پښکهای زمانیی وه‌ک جیاوازی پښمان ده‌که‌ن به‌پتوهر، واته‌ نه‌گه‌ر پښکهایه زمانیه‌که له‌یه‌ک نزیك بوو یان وه‌ک یه‌ک بوو، نه‌وه‌ دوو دیالیکتی زمانیه‌که، نه‌گه‌ر له‌یه‌ک دوور بوون، نه‌وه‌ دوو زمانن.^(۳)

¹- غازی عه‌لی خورشید(۲۰۱۲)، زمانی فهرمی بؤ کوردستان، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سهرده‌م، سلیمان، ل ۲۹.

²- هه‌مان سهرچاوه، ل ۲۹.

³- سوداد په‌سول(۲۰۱۲)، هه‌ورامی له‌هجه‌یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۰.

به‌شی سییه م زمانی ستاندارد

۳-۱: پیناسه‌ی زمانی ستاندارد

پیش نه‌وه‌ی پیناسه‌ی زمانی ستاندارد بکه‌ین، پتویسته چند زاراو‌یه‌کی وهك (زمانی نه‌ده‌بی، زمانی نه‌ده‌بی یه‌گرتوو، زمانی نیشتمانی، زمانی فهرمی (کارگیزی)، زمانی نه‌ته‌وه، زمانی هاوبه‌ش، هتد) له یه‌کتر جیا بکه‌ینه‌وه، چونکه زور جار تیکه‌لی یه‌کتر ده‌کرتن یا خود به هاوواتای یه‌کتر داده‌نرتن، له‌به‌رنه‌وه‌ی نه‌مه‌ه‌موو کاتیک و له‌ه‌موو شوینیکدا راست نییه.

زمانی نه‌ده‌بی، نه‌و شیوه زمانه‌یه، که پتی ده‌نوسریت یا خود نه‌ده‌بی پینده‌نوسریت‌وه، به‌لام له یه‌کیک له دیالیکته‌کان یان یه‌کیک له شیوه‌زاره‌کانی دیالیکتیک و له پوویه‌ریکی دیاریکراوی جوگرافیای زمانه‌که‌دا په‌چاو ده‌کرت و نه‌گه‌یشتوته ناستیکی وه‌ها، که سه‌رجه‌م نه‌ته‌وه‌ی خاوه‌ن زمان به‌کاری به‌ین^(۱). به نمونه شیعره‌کانی بابا تاهیری هه‌مه‌دانی (۹۳۵ - ۱۰۱۰)، که به دیالیکتی کرمانجی خوارو (لوپی) نووسراون، له پوزگاریکدا نه‌م دیالیکته زمانی نه‌ده‌بی بووه، به‌لام دواپی په‌ره‌ی نه‌سه‌ندوه و به‌ره‌میشی به دوایدا نه‌بووه^(۲).

زمانی نه‌ده‌بی یه‌گرتوو، نه‌و زمانه‌یه، که بناغه‌کی له یه‌کیک له دیالیکته‌کانه‌وه و ده‌ده‌گیریت و زور جار پوخته‌کراویکی زمانی یه‌گرتوو‌ه‌که‌یه یا

^۱- هۆگر مه‌حمود فهرج (۲۰۰۷)، زمان و نه‌ته‌وه و زمانی نه‌ده‌بی یه‌گرتوو، کونگره‌ی دووه‌می زانستی زمان - له پیناو په‌ره‌پیدن و چه‌سپاندنی زمانی کوردی، گۆفاری ژماره (۲)، ۲۰/۵، ۲۰۰۷، ل ۱۲۴ - ۱۲۵.

^۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۵.

دیالیکتیکی په‌تی یان بلّین پوخته‌کراویکی زمانی قسه‌کردنه^(۱). یان به‌و شیوه زمانه ده‌وتریت که پیی ده‌نوسریت و زمانی فهرمی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یان ولاتیکه، که نه‌گه‌رچی خوی له‌ بنه‌چه‌دا له‌ گوڤه‌ریکدا به‌کار دیت، به‌لام په‌ره‌ی سه‌ندوه و له‌ سنووری دیالیکته‌که په‌پیه‌ته‌وه و چۆته نیو دیالیکته‌کانی تری زمانه‌که و بووه‌ته زمانی قسه‌پیکه‌رانی ئه‌و گوڤه‌ر و دیالیکتانه^(۲). به‌ نمونه شیوه‌زاری سلیمانی له‌ دیالیکتی کرمانجی ناوه‌پاست له‌ سنووریکی فراواندا بلابووته‌وه، که جگه له‌ نووسه‌رانی گوڤه‌ره‌که خوی، به‌لکو نووسه‌رانی سه‌ر به‌ دیالیکتی گۆران و لوپ و هندی له‌ نووسه‌رانی گوڤه‌ری بادینان، به‌و شیوه‌زاره ده‌نوسن و بوته زمانی ئه‌ده‌بی به‌گگرتوی کوردی^(۳).

زمانی نیشتمانی، جۆره زمانی که له‌ ولاتدا ریگه پیدراوه و به‌کار ده‌هینریت، به‌ نمونه زمانی نیشتمانی هاوولاتیانی ولاتیک که ته‌نیا زمانیک به‌کار ده‌هینن، وه‌کو زمانی ئه‌لمانی له‌ ئه‌لمانی و زمانی ئینگلیزی له‌ ئه‌مه‌ریکا و به‌ریتانیا و ئوسترالیا^(۴). واته له‌م ولاتانه‌دا (زمانی نیشتمانی، زمانی نه‌ته‌وه، زمانی فهرمی) هاوواتای به‌کترن، به‌لام ئه‌و ولاتانه‌ی که فره‌زمان و فره‌نه‌ته‌وه‌ن، وه‌ک به‌لجیکا و سویسرا هاوواتای به‌کترن، له‌ ولاتانی وه‌ک تورکیا، ئیتران، سوریا (که سه‌بارته به‌ کورد ولاتی داگیرکارن)، زمانی نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ست له‌و ولاتانه به‌ زمانی فهرمی، نیشتمانی

^۱- عیزه‌دین مسته‌فا په‌سوول(د) (۱۹۷۱)، سه‌رنجی له‌ زمانی ئه‌ده‌بی به‌گگرتوی کوردی، چاپخانه‌ی (سلمان الاعظمی)، به‌غدا، ل ۱۳.

^۲- هۆگر مه‌حمود فره‌ج(د) (۲۰۰۷)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۶.

^۳- سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل ۲۱۶ - ۲۱۷.

^۴- طارق جامباز (۲۰۰۷)، یاسای زمانه فهرمییه‌کان له‌ چهند ولاتیکی فره‌زماندا، و: مه‌جید ئاسنگه‌ر، له‌ بلالوکراوه‌کانی ئه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عێراق، چاپخانه‌ی شه‌هاب، هه‌ولێر، ل ۳.

هەتا ستانداردیش دادەنریت^(۱)، لەبەر ئەوەی نەتەوێی کورد نیشتمانیان دابەشکراوە و زمانەکشیا ن لە ژێر کاریگەری زمانی نەتەو بەلادەستەکاندا دەنالیئێ^(۲).

زمانی فەرمی یان پەسمی، کە بە زمانی کارگێڕیی ناو دەبریت، ئەو زمانە، کە وێنە و ناسنامە یەکی یاسایی بە ولاتیک، یان حکومەتییکی ھەریمی دەبەخشێ، ئەم جۆرە زمانە لە کۆمەلگای تاکزمانیدا زمانی نەتەو ییە، و لە کۆمەلگای جووتزمانی و فرەزمانیدا زمانیک نیشتمانییە، و لە پەرلەمان و دادگا و خۆپەنددا بەکار دێ، و لە نۆرە ی پووێکاندا لەگەڵ زمانی ستانداردا یەک دەگریتەو^(۳).

یاخود زمانی فەرمی ئەو زمانە یە کە لەلایەن زمانبەکار ھێنەرانی کە لەسەر سەکۆیە دیتە بەکار ھێنان، کە لەویدا ئالوگۆری زانیاری و خستە پەرووی بۆچوونی جیاوازی دەربارە ی بابەتیک دەخریتە بەرچا، کە جینگە ی بایەخی گشتە^(۴).

بۆ نمونە لە سوێسرا چوار زمانی فەرمی ھە یە و لە بەلجیکا سێ زمانی فەرمی و لە کەنەدا دوو زمانی فەرمی، لەم ولاتانەدا زمانی فەرمی و ستاندارد یە کەن، بەلام لە ھیندستان (۲۲) زمانی فەرمی ھە یە^(۵)، کەچی (۲) زمانی ستاندارد ھە یە، ئەوانیش ئینگلیزی و نۆردووە.

زمانی نەتەو یە یا زمانی نەتەو یی، ئەو زارە یان زمانە یە، کە لە سنووری ولاتیکدا بەکار دیت، بۆ ئە نجامدانی سێ ئەرکە گەرە کە ی زمان لە ھەموو بارە کانی ژیا ندا،

^۱ - سەلام ناوخۆش و نەرىمان خوشناو (۲۰۱۰) کوردۆلۆجی، ل ۸۳.

^۲ - طارق جامباز (۲۰۰۷)، ھەمان سەرچاوە، ل ۴.

^۳ - سەلام ناوخۆش (۲۰۱۰)، ستاندریوونی زمانی کوردی لە نێوان زمانی سیاسەت و سیاسەتی زمان، لە بڵاوکراوە کانی پێکھراوی زمانناسی، چاپخانە ی منارە، ھەولێر، ل ۲۴ - ۲۵.

^۴ - غاز ی عەلی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فەرمی بۆ کوردستان، ل ۳۳.

^۵ - طارق جامباز (۲۰۰۷)، ھەمان سەرچاوە، ل ۴.

مەبەست لە بوارەکانی قوتابخانە و دادگا و شەقام و مال و مزگەوت و فەرمانگەکانە، سێ مەبەستە گەرەكەش بریتین لە :-

۱- بەپێوەبردنی کاروباری ئیداری و پەروەردەیی و تەندروستی و کۆمەڵایەتی (ئامانجی ئیداری).

۲- گەشەپێکردنی کەلتوری ھاوبەش، کە خەڵکی کۆدەکاتەو.

۳- پتەوکردنی گیانی نیشتمانی و نەتەوایی و ھەستی ھاوڵاتیەتی بۆ گریزانی خەڵک بە یەکتەرەو^(۱). بە نموونە زمانی نەتەوایی کورد، زمانی کوردییە و، زمانی نەتەوایی عەرەب، زمانی عەرەبییە و، زمانی نەتەوایی فارس، زمانی فارسییە.

چەمکی زمانی نەتەوە لەگەڵ پێنسانسی ئەوروپی لە ئەوروپا بلۆبۆوە، بەلام لەناو کورددا ئەو زمانە بەر لە پێنسانسی ئەوروپی لەلای شاعیرێکی وەك (ئەحمەدی خانی) نەك ھەر ئەدەبی پێ نووسرا، بەلكو وەك چەمکی نەوایی کاری لەسەر کراوە، ئەحمەدی خانی بە زمانی نەتەوەکی داستانێکی نەتەوایی نووسیوە، بۆ ئەوێ میرانی کورد و تاکەکانی نەتەوەکی لە ھەرێمەکانی گەلانی ھاوسێی کورد وشیار بکاتەو، بە جۆریکی زمانی کوردی لەلای ئەحمەدی خانی زمان و ناسنامەیی نەتەوایی کوردە، ئەو پەوتە (داکۆکیکردن لەسەر زمانی نەتەوە) لەلای (حاجی قادری کۆیی) زیاتر پەرە پێدرا، بەجۆری ئەو زمانە بە شەرەفی کۆمەڵایەتی سیاسی نەتەوەش دانرا^(۲).

زمانی ھاوبەش، تێکەڵەیکە لە زمانیکی چێکراو بۆ پێوەندی ئەو نەتەوە و کۆمەڵانە بەکار دەھێنرێت، کە زمانیکی ستانداردیانی نییە، یان کۆمەڵی دیالێکتی

۱- محمد معروف فتاح(د) (۱۹۹۶)، زمانی نەتەواییەتی - چەند سەرچێك، گ. مەتین، ژ. (۵۳)، ل ۲۲.

۲- سەلام ناوخۆش و نەرىمان خۇشناو (۲۰۱۰)، کوردۆلۆجی، ل ۸۳.

زارو زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

نه وەندە دووریان هەیه، پێویستیان بە زمانێکی ستانداردە، کە کۆیان بکاتەو،
ئەمجۆرە زمانە لینگوا - فرانکا (Lingua - Franca) ی پێ دەوتریت^(۱).

وەک هیندستان بەبێ هەبوونی نەتەوێکی وەک ئینگلیز لە ولاتەکاندا، زمانی
ئینگلیزی هاوشانی زمانی هندی، زمانی فەرمییە^(۲)، واتە لێرەدا زمانی ئینگلیزی
وەک لینگوا فرانکا بۆتە زمانی هاوبەشی خەڵکی هیندستان. کەواتە لینگوا فرانکا یان
زمانی هاوبەش زاراوەیەکە لە بواری زمانناسی کۆمەڵایەتی بەکار دێت، بوونی زمانی
هاوبەش لە کۆمەڵگایەکی فرەزمانی و بالادەست بوونی ئەو زمانە لە هەندێ بواری
کۆمەڵایەتیدا بۆ خودی زمانەکان دەگەڕێتەوە، هەروەها پازیبوونی بەشی هەرە زۆری
کۆمەڵگا لەسەر زمانەکان، بە واتایەکی تر ئەدگار و شەنگستەکانی زمانەکان لە لایەکی و
لە لایەکی تریشەوە بوونی خۆی بەسەر زمان و دیالێکتەکانی دەورووبەرەکان
دەسەپێنێت، هەروەها فاکتەری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوونی پۆلی خۆیان
دەبینن لە فرازووبوونی و نەشونماکردنی ئەو زمانە^(۳).

کەواتە زمانی ستاندارد واتایەکی سادەی نییە، بەڵکو بەکارهێنانی جۆراوجۆری
هەیه، هەر ئەو بەکارهێنانە جۆراوجۆرەکانی ستاندارد، بۆتە هۆی ئەوەی کە پێناسەی
جۆراوجۆر لەخۆ بگرێت.

¹ - کامیار سابیر (۲۰۰۹)، لینگوا فرانکای کوردی - زمانی ستاندارد و فەرمی، چاپخانەی پەنج، سلێمانی،
ل ۲۲.

² - سەلام ناوخۆش و نەریمان خوشناو (۲۰۱۰)، هەمان سەرچاوە، ل ۸۲.

³ - سەلام ناوخۆش (۲۰۰۴)، زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسیی کوردی، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ل
۸۰.

پای ده‌لټیت: ((زمانی ستاندارد هەر ئه‌و زمانه‌یه‌ که چه‌ند به‌شیک له‌ خه‌لکی کۆمه‌لگا، که شایانی ئه‌وه‌ن خه‌لکانی تر لاسایی ئه‌وان بکه‌نه‌وه، به‌ کاری ده‌هټین))^(۱).

هه‌روه‌ها (گارڤین و ماتییۆ) له‌ باره‌ی زمانی ستاندارده‌وه‌ ده‌لټین: ((زمانی ستاندارد شیوه‌ی تۆمارکراو و سه‌قامگیری زمانه، که زۆربه‌ی کۆمه‌لگای زمانی ئه‌وه‌یان وه‌کو رټیهر و نموونه‌یه‌که‌ په‌سند کردووه‌ و به‌ کاری ده‌هټین))^(۲).

لټیه‌دا (گارڤین و ماتییۆ) زمانی ستاندارد به‌ به‌شیکێ سه‌ره‌کی زمانی پۆشنبیری شار داده‌نټین، هه‌روه‌ها بۆ زمانی ستاندارد تاییه‌تمه‌ندی داده‌نټین، که شیوه‌زاری ناوچه‌یی به‌شداری ئه‌و تاییه‌تمه‌ندییه‌ ناگات^(۳).

له‌ ئینسکۆپیدیای زمان و زمانناسیدا نووسراوه: ((زمانی ستاندارد به‌ شیوه‌یه‌که‌ پێناسه‌ کراوه، که خه‌لکی خوینده‌وار و پۆشنبیر و که‌سانیک که له‌ پوی کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری و سیاسیه‌وه‌ به‌توانان، به‌کاری ده‌هټین))^(۴).

مه‌مه‌د مه‌عروف فه‌تاح ده‌لټیت: ((ئه‌و شیوه‌یه‌یه‌ که به‌ هه‌موو هه‌نگاوه‌کانی یه‌کگرتندا تێپه‌ریوه‌ و خاوه‌نی ده‌ستور و فره‌هنگه‌ و له‌ کارگیریدا به‌کاردی، به‌لام له‌ سه‌رتاپای ناوچه‌یه‌کی جوگرافیدا په‌زانه‌ندی خه‌لکی وه‌رنه‌گرتووه‌))^(۵).

ده‌بی ئه‌وه‌ش بو‌تریت، که (مه‌مه‌د مه‌عروف) زمانی یه‌کگرتووی به‌ به‌رزتر داناوه‌ له‌ چاو زمانی ستاندارد، به‌ واتایه‌ی زمان له‌ دای زمانی ستاندارده‌وه‌ ده‌گات

1- Ray, P. S.(1963), Language Standardization, The Hague, Mouton, 1963, P. 133.

2- ناصرقلی ساری ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زبان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول، ص ۳.

3- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۰.

4- سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۴۰.

5- مه‌مه‌د مه‌عروف فه‌تاح(د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌کگرتووی کوردی، ل ۴.

زارو زمان ————— د نهریمان خوشناو

به زمانی یه کگرتوو، چونکه به لای ئو زمانی یه کگرتوو ئو زمانه یه، که به هاوردن یان تیکه لکردنی چهن دیا لیکتیک یان به سه پاندنی زمانیکی ستاندارد له ناوچه یه کی جوگرافیدا به دهستیوهردان یان نه خشه دانان بۆ زمان دیته کایه وه^(۱).

په رویژ ناتل خانلری به مجوره پیناسه ی زمانی ستانداردی کردووه: ((زمانی ستاندارد یه کی که له شیوه زاره کانی ئو کۆمه لگایه، که به حوکی پیویستی بۆ هوکاری په یوه ندی نیوان ئو نه ته وانه ی، که به شیوه یه ک لیکچوونیان له نیوان دایه و بۆ کاروباری پۆژانه که له نیوانیاندا هاوبه شه، به کاری دههینن))^(۲).

له فهرهنگی دهسته واژه ی زمانناسیدا هاتووه: ((زمانی ستاندارد، شیوه یه ک له زمانه که له لایهن کۆمه لگاوه وهرده گیریت (په سندن دهکریت) و له سه ر بنه مای خوینده واران جیگیربووه و له بنکه سیاسی و فهرهنگی به کاربهردریت، ئو شیوه یه وهکو زمانیکی یاریده دهر و سه ره کی و زمانی نووسینی نیوان قسه پیکه رانی شیوه زاره کانی تر باوه و وهکو ئو وه وایه، که زمانی بیانی فیری خه لکی میله تانی تر بکریت))^(۳).

خه سرو فهرشیدورد ده لیت: ((زمانی پۆشنیبری (فهرهنگی) و نه ده بی هاوبه شی خوینده واران، پیاوه ئایینییه کان، سیاسه ته داران، زانایان، پۆژنامه نووسان و نووسه رانی کتیبی مه نه جی و زانستی و هونه ریه، که به کاری دههینن و پیی ده نووسن و مه به ستی خوینی پیی ده گه یه نن))^(۴).

^۱ - هه مان سه رچاوه، ل ۴.

^۲ - پرویز ناتل خانلری ۱۳۷۳ (۱۹۹۴): زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس، ص ۸۴.

^۳ - خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، جلد ۲، تهران، امیر کبیر، ص ۶۱.

^۴ - خسرو فرشیدورد ۱۳۸۰ (۲۰۰۱): لغت سازی و وضع وترجمة اصطلاحات علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ص ۵۶۴.

یه حیا موده پرسی به مجوره پیناسه ی زمانی ستاندارد ده کات: ((زمانی ستاندارد شیوه یه کی پیشکه وتووی زمانیکه، که زورتر له لایه ن قسه پیکه رانی خوینده واره وه، که له شوینی فهره نگی و سیاسی یه ک ولات ده ژین، به کار ده هیئریت. نه و شیوه زمانه زورجار وه کو زمانی په سمی له په روه رده، میدیاکان و پوژنامه کان و... به کار ده هیئریت و، قسه پیکه رانی شیوه کومه لایه تی و جوگرافیایی جوراوجور تیده کوشن، بو نه وه ی له و زمانه نزیك ببنه وه و له حاله تی جوراوجوردا به کاری بهین))^(۱).

سه لام ناوخوش ده لیت: زمانی ستاندارد زمانی ناخاوتن نییه، چونکه زمانی دایک نییه! زمانیکه له داموده زگای خویندن و فیژکردن و راگه یاندن و داموده زگای دی ده ولت هیه، زمانیکه نه ده بی بالاو ده ستوری ولات و یاساکانی و ده قی ئایینی پی دنووسریت، نه م شیوازه ی زمان له قوتاخانه وه ریده گری یان فیژی ده بی، مروؤ له ریگه ی دایکییه وه ته و او فیژی نابی، چونکه نووسین سیما و نه دگاری نه م جوره زمانه یه و زمانی دایک زیاتر زمانی ناخاوتنه نه وه ک نووسین^(۲).

عه لی نه شرف سادقی ده لیت: ((زمانی ستاندارد به زمانیک ده زانی، که له به رانه بر شیوه زاری ناوچه یی و کومه لایه تی باو له یه ک ده ولت هیه و وسیله یه کی په یوه ندی کومه لایه تی و زانستی و نه ده بی که سانیکه، که په نگه له شوینی تر به شیوه زاری ناوچه یی تاییه تی خو یان قسه بکن. نه و زمانه هه میشه هه ر نه و زمانه ی خوینده واره و زوربه ی جار له گه ل زمانی نووسین یه ک شته و، هه ر نه و زمانه یه که له رادیو و ته له فزیو و پوژنامه به کار ده هیئریت و بو فیژیوونی که سانی بیانی

^۱ - یحیی مدرسی ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات

فرهنگی، ص ۲۳۲ - ۲۳۳.

^۲ - سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰) ستانده ریوونی زمانی کوردی، ۹۳ - ۹۴.

سوودی لې ودرده گیریت. واته زمانی ستاندارد، زمانیکې جیگیره و خاوه نی چند بنه چه و بنه مایه که و پړ زمانی تاییه تی خویه تی، که له لایه ن به کارهینه رانی ده بی گرنکی تاییه تی خوی پی بدریت))^(۱).

هروه ها علی نه شرف سادقی له شوینیکې تر دا ده لیت: ((شیوه یه که له زمان که له سهره وهی زاروه کانی ناوچه یی و کومه لایه تی ولایتکا جی گرتوه و بووه ته نامرزی په یوه ندی کومه لایه تی، زانستی و نه ده بی که سانیك، که له وانه یه له دؤخ و شوینی تاییه تی خویاندا به زاروه و دیالیکتی خویان بدوین، نه م زمانه زمانی خوینده وارانه و له گه ل زمانی نووسیندا یه که))^(۲).

ترادگیل ده لیت: ((زمانی ستاندارد شیوه زمانیکه، که له پړ نامه و چاپه مه نییه کاند ا به کار دیت و له قوتاخانه کاند ا پتی ده خوینن، هروه ها زمانیکه خوینده وارن ناخاوتنی پیده که ن و له میدیا کاند ا به کار ده هیتریت))^(۳).

په فیک سابیر ده لیت: ((زمانی ستاندارد له ناوهر وکدا زمانی نه ده بی یی یه کگرتوه له فورمیکې سیاسیی - یاساییدا، که له سهرده میکی میژووی ژیانی نه ته وده ا پیک دیت، له پړو سیسی به ره وپیشچون و بلو یوونه وهدا، بنچینه ی هاویه شی پیکه وه هه لگردن و هاونا هه نگی نه ته وهی داده پړیت و په وایی ستاندارد بوونی خوی ده سه لمینیت، سهره نجام به ره و به ستاندارد بوون ده چیت))^(۴).

^۱ - علی اشرف صادقی ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معیار - درباره زبان فارسی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۲۹.

^۲ - علی اشرف صادقی ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معیار، نشر دانش، ص ۱۶.

^۳ - پیتر ترادیگل ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدی بر زبان و جامعه، ترجمه ی محمد طباطبایی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران، ص ۲۳.

^۴ - په فیک سابیر (د) (۲۰۰۸)، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳.

گارځین ده‌لټ: ((زمانی ستاندارد شیوه‌یه‌کی چه‌سپاوه له زماندا، که له‌لایه‌ن به‌شیکی به‌رچاو له کومه‌له‌یه‌کی زمانیدا وه‌کو نمونه په‌سندکراوه، زمانی ستانداردیش چه‌ندین تاییه‌تمه‌ندی ه‌یه، وه‌کو: نه‌گۆړی هه‌لسووپان و وردبینی و کارامه‌یی))^(۱).

یۆل ده‌لټ: ((زمانی ستاندارد شیوه‌یه‌که له زمان، که به‌ فهرمی له ولاتیکدا ناسراوه و له پوژنامه و قوتابخانه و کتیبدا پیی دهنوسریت و وانه‌ی پی ده‌لټنه‌وه))^(۲).

میر جه‌لاله‌دین که‌زازی ده‌لټ: ((زمانی ستاندارد نه‌و زمانه‌یه که قوتابییان و ده‌رچوانی قوتابخانه و زانکۆکان چ له نووسین و چ له ناخاوتن به‌ کاری ده‌بن))^(۳).
 نه‌حمده سه‌میعی ده‌لټ: ((نه‌و شیوه زمانه‌یه که په‌یوه‌سته به‌ هریمی نه‌ته‌وه‌یی و گشتی ولاتیکه‌وه و له نیوان هه‌موو خوینده‌وارانی نه‌و ولاته هاوبه‌شه))^(۴).

په‌هه‌ر مه‌حمود ده‌لټ: ((زمانی ستاندارد زمانیکه که پړیساکانی کۆکراوه‌ته‌وه و نووسراوه‌ته‌وه و له قوئاغه‌کانی دواتریشدا نه‌و پړیسا کۆکراو و نووسراوانه له‌لایه‌ن کومه‌لگه‌یه‌کی زمانیه‌وه وه‌رگیراوه و به‌کارکراوه))^(۵).

^۱- Garvin, (1976) "Some comments on language planning", Georgetown University press, Washington Dc. Pp. 24.

^۲- جورج یول ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه‌ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول، ص ۲۷۰.

^۳- میر جلال الدین کهزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرفیان پندار، روزنه، تهران، ص 237.

^۴- احمد سمیعی ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران، ص ۳۲.

^۵- په‌هه‌ر مه‌حمود زاده (۲۰۱۰)، جووت ستانداردبوون یۆ زمانی پیوه‌ر، دۆخی تیپه‌رینه نه‌ک مانه‌وه، هه‌فته‌نامه‌ی فهره‌نگ، ژ (۴۳)، ثاب‌ی ۲۰۱۰، ل ۱۴.

واته پټوهرېوونی زمان به ستراوه ته وه به پټسا به ندېوونی شیوه ی به کارهینانی نه و زمانه و پټوهرېوونی زمان، زیاتر ده به سټیته وه به پاده ی که پانه وه ی به کارهینه رانه ی نه و زمانه بۆ پټسا دیاریکراوه کانی زمان به مه به سټی چاره سرکردنی گرفت و کیشه زمانیه کان^(۱). به و واتایه ی زمانی پټوهر زمانیکه که له هه نگای په که مدا پټسا کانی ته دوین کرابن و له هه نگای دووه میشدا نه و پټسایانه چه سپابن^(۲).

نه گهر سه رنج بدهینه نه و پټناسانه، ده گهینه چند دهره نه نجامیک، که یارمه تیمان ده دات بۆ پټناسه یه کی تازه ی زمانی ستاندارد^(۳):

۱- زمانی ستاندارد، له بنه چه دا یه کیکه له شیوه زمانیه کانی باوی نیو کومه لکه.

۲- گۆرانکارییه ک له دروستکردنی نه و شیوه زمانه پوویداوه.

۳- زۆریه ی کومه لگای زمانی نه و زمانه به سه رچاوه داده نټن و په سندی ده که ن.

۴- زۆریه ی کومه لگای زمانی نه و زمانه له هه ندی کات و سات و شویندا به کاری

دینن.

به شیوه یه کی تریش ده توانین پټناسه ی زمانی ستاندارد بکهین:-

زمانی ستاندارد یه کیکه له شیوه کانی زمانی باو له کومه لگای زمانیدا، که به

گۆرانکارییه ک له شیوه و چۆنیه تی دروستکردنی، و پۆل و به کارهینانی دروست بووه،

و له لایه ن زۆریه ی خه لکی کومه لگای زمانی به سه رچاوه ی زمانی داده نریت و له

نوروسین و گوتندا به کار دیت.

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴.

^۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۵.

^۳- ناصرقلی سارلی، هه مان سه رچاوه، ص ۴۲.

بەلام لە پوانگەى گونجاندنەو، زمانى ستاندارد زمانىكە كە كەمترین جۆراوجۆرى لە پوخسارىدا و نۆرتىن جۆراوجۆرى لە پۆلىدا هەيە، واتا نۆرتىن پەيوەندى دروست بكات و بتوانىت لە جىگەى شىوەكانى تىرى زمان بەكاربىت.

لە هەندى ولاتدا سىياسەتى زمانى ئەوان لەسەر بنەماى زيادبوون و بلابوونەو هەى زمانىيە، پەنگە دوو زمان يان چەند زمانىك لەگەل يەكتر ببە پەسمى، بۆ نموونە لە كەندا زمانى ئىنگلىزى و فەپەنسى هەردووك بەيەكەو پەسمىن و هەردوو زمانەكە لەسەرتاسەرى ولات بەكاردەين. لە هەمان كاتيشدا پەنگە زمانىك تەنها لە ناوچەيەكى تايبەت پەسمى بىت، بۆ نموونە زمانى (رۆمانشى) تەنيا لە ويلايەتى گىرسۆنى سویدی زمانى پەسمىيە^(١).

٢-٣: سىفەتى جۆرهكانى زمان

(ستىوارت) و (هايمز) پيشنيازى (هەشت) سىفەت دەكەن بۆ (جۆرهكانى زمان)، كە بەهۆيانەو زمانەكان لەيەكتر جيا دەكرێنەو، كە بەمشىوەيەى خواوەن^(٢):

١- ستاندارد كردن: بەلاى ستىوارتەو تەنيا تۆمار كردن بەس نىيە، بەلكو دەبىت پەزاهەندى كۆمەلگاش لەسەر ئەو زمانە هەبىت هەتا پىي بگوتىت زمانى ستاندارد، بەلاى ئەو هەو پەرسەى ستاندارد كردن، سىمايەكە بەسەر ئەوانى تردا دەسەپىنرىت، زياتر لەو هەى مۆركىكى خۆرسك بىت لە خودى زمانەكە، بۆيە پەرسەى ستاندارد كردن لە هەموو كاتىكدا دەكرىت پووبەت.

^١ - ناصر قلى سارلى، هەمان سەرچاوه، ص ٤٥.

^٢ - Ali Mahmood jukil (2004), The process of standardization with reference to Englishand Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel, p. 8 – 9.

۲- زیندوویه تی: نه مه سیفه تیکه به هویه وه جوړه کانی زمانې پي ليک هاویر بکړیت، به تاییه تی زمانې یه که م و دووهم، نه م سیفه ته زیاتر له سهر نه و بنه مایه یه، نایا کومه لگایه کی ناخاوتنی زیندوو قسه که ری زگماکی هیه، یان نا؟ هر زمانیک زیندوویه تی خوی له ده ست ده دات، کاتیک کومه لگای ناخاوتن قسه که ری نامینن.

۳- میژوویه تی: نه مه سیفه تیکه به هویه وه ده توانریت زمان بۆ زمانې یه که م و دووهم دابهش بکړیت، به تاییه تی له بارودخې زمانې پېجن (Pidgin Language)، که له بنه پرتدا به واتایه که به زمانې دروستکراو داده نریت، به لام ده توانیت گه شه بستینن، هر کاتیک کومه لگای ناخاوتنی بۆ په یدابوو، به تاییه تی بۆ نه وانه ی که زمانې یه که میان نییه، به لکو نه رکې زمان ليک تیکه یشتن (Lingua Franca) ده بینیت.

۴- هاوتوخمیه تی: به لای ستیوارته وه نایا پرېزمانه بنه پرتیه که وشه ساریه که ی زمانه که له هه مان قوناغه کانی پیشتري خوی هه لئینجاوه، یان نا، بویه ش ده بینن زوربه ی زمانه کانی جیهان خاوه نی هاوتوخمیه یتن، چونکه بنه ماکه یان قوناغه کانی زمانې پیښ خویانن، به لام هه ندیک له زمان هاوتوخمیه تی بیان نییه.

له سالی ۱۹۶۸، هه ندیک کیشه و گپروگرفت ده رباره ی جوړاو جوړی زمانه کان پرویدا، به تاییه تی که ده توانرا "گوڅه ر" و (دیا لیکت) ليک جیا بکړیته وه، بویه ستیوارت سیفه تی (هاوتوخمیه تی) به لاره نا و سیفه تیکې نویی به ناوی (نوټونومی) داپشت.

۵- نوټونومی: نه م سیفه ته زیاتر پیوه نندی به وه وه یه نایا نه وانه ی زمانه که به کارده هیئن پي پازین، یان نا؟ له وه ی که زمانیکې جیاوازه و جیاوازی له گه ل زمان و شیوه ناخاوته کانیدا هیه، هیچ کیشه یه که له سهر (نوټونومی) دوو زمان، یان دوو دیا لیکت پروندات، که جیاوازیه کی دیار و به رچاویان له نیواندا هه بیت، به لام کیشه پروده دات، کاتیک ليکچوونیکې به رچاو له نیوان زمانې ستاندارد و دیا لیکتی

ھەرىمىي، يان كۆمەلەيتىدا ھەيىت، بە تايىبەتى لەلەين ئەوانەى ئۆتۈنۈمىيان بۇ گۆشەرەكە دەيىت.

چەندىن كىشە لە بارەى سىفەتەكانى ستىوارت پوويىداو، بە تايىبەتى لەسەر سىفەتى (ئۆتۈنۈمى)، كە بەلەى نىتەشەو ستانداردكردنە، واتە بوونى تۆماركردن، بەھوى نەبوونى پەزەمەندىي لەلەين ئەوانەى بەكارى دەھىنن، ھەر لەبەر ئەمە (ھايمن) سى سىفەتى نوپى زىادكرد و بە سىفەتى (مىژوويەتى) شىدا چۆو.

لەم پىداچوونەو ھەدا (ھايمن) پىشتى بە بۆچوونەكانى (فېشمان) بەستو، لەو ھى كە ئايا كۆمەلگا پەيوەستە، يان نا بەو ھى مىژوويەك بۇ زمانەكە بدۆزىتەو، بە بۆچوونى ئەو لە پابردوودا بار و باپىران ھەوليان داو ھەفسانە بخولقېنن، تا بنەچەكە و گەشەسەندن و مىژووى زمانە ستاندارەكە ديارى بكن.

۶- تىكەلى: ئەم زاراو ھە ئەو دەگرېتەو كە ئايا زمانەكە لە بنەپەتدا يەكە و پۇنانى خوازداوى واى تىدايە، يان نا، كە لە دەرەو ھى سەرچاوەكانى خوى بىت، بە ماناى ئەو ھى ئايا زمانەكە وشە و زاراو و پۇنانى بېگانەى تىكەل بوو، يان نا، بەلام لە پاستىدا ھىچ زمانىك نىيە، كە بە تەواوى پەتى بىت، چونكە زۆربەى زمانەكان لە گەشەسەندندا كەم، يان زۆر ئارەزوومەندى خواستنى يەكە و زاراو دەبن، كە لە زمانەكانى تر دەيخوازن.

۷- كەمبۈنەو ھە لەنىوچوون: ئەم سىفەتە ئەمە دەگرېتەو، ئايا زمانەكە كەمترىن توخمەكانى دەنگسازى و پۇنانە پىوەندىدارەكان و كەمترىن وشە و زاراو بەكار دەھىنن، يان لەو ھى كە پەيوەستە بە شىو ھى ئاخاوتنى زمانەكە، واتە دەنگەكان و پۇنانەكان تووشى سوانەو ھە كەمبۈنەو ھە بوونە، يان نا، ھەر ھە وشە و زاراو ھەكانى كەمبۈنەو ھە لەو ھى زمانەكە لە بنەپەتدا ھەيەتى.

۸- ديفاكټرى نمونه كان: هم سيفته ته وه ده گريته وه، كه نمونه به كارها توره كان له زمانه كه هرچنده توماريش نه كرابن، به لام كومه لكاي ناخاوتن پي پازين. هم سيفته تانه ي سهر وه كه به سيفته ي نمونه يي داده نرين، بو ته وه ي پوانه كانى زمان و شيوه كانى ناره وه ليك هاويز بكن، به لام پيوهره كوزمانه وانپيه كان كارپه ريپان له سهر ته ركه كان و پيوهره كانى كومه لايه تيدا هه يه.

۲-۳: لايه نه كانى ستاندارد كردن

له بهر نه بوونى پينا سهره كى پوون و ديارى ستاندارد، تهوا پيشنيزى ته وه ده كرى كه تيگه يشتن له ستاندارد كردن به م تيبينيانه ي خواره وه پاقه بكرى و شپيكرته وه^(۱).

۱- بوونى ياسا پيخراو و پوليكراره كانى زمانيك مهرچيكي پيوسته، به لام مهرچيكي قايكه ر نپيه، بو ته وه ي به زمانيك بلين ستاندارد، تهوا دوو مهرج پيوستن: به كارهيان و په سندر كردن^(۲).

۲- به رزبوونه وه ي پله ي دياليكتيك بو زمان به شيوه يه كى گشتگر په يوه سته به به ره وپيشچوونى نووسين و سهره لدانى نامانجى نه ته وه يي، پرپسه كه هه لباردن و پيخستن و پوليكرردنى پيسا زمانه وانپيه كان له خو ده گري^(۳).

۳- پرپسه ي ستاندارد كردن برتپيه له وه ي، كه زمانه كان نه نجامى ده ستيوه ردانى راسته وخو و ده سه نه ستن له لايه ن كومه لگاوه، هم ده ستيوه ردانه كه پي ده وترى

1- Ali Mahmood Jukil, p. 6 – 7.

2- Bell, R. (1976), Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Bats ford, p. 148.

3- Haugen, Ener. (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd, p. 97.

زار و زمان _____ د نهریمان خوشناو

(ستاندارد کردن)، زمانیکې ستاندارد بهرهم دینئ، که له پیشدا تهنه دیا لیکتیک بوون^(۱).

۴- ستاندارد کردن خودی خوی چهند ئه رکیک ئه نجام ددهات، قسه که ره کانی زمانیکې دیاریکراو له ناو کومه لگایه کی گوره تر یه کده خات، له هه مان کاتدا جیابوونه وهی کومه لگایه کی لیده که ویتته وه، ئه ویش له ئه نجامی یه کگرتنی کومه لگا کانی تره وه ده بیت^(۲).

۵- پرؤسه ی ستاندارد کردن هیانه کایه ی شتیک نییه له درئی دیالیکتیک دیاریکراوه وه، به لکو شیوه یه کی ئاخوتنه و وه ک پیگه یه کی هاوبه ش پرفتار ده کات و هه موو توخمه هاوبه شه کانی گشت دیالیکته کان له خق ده گری و توخمی تایبته به دیالیکتیک به لاوه ده نی^(۳).

۶- ستاندارد کردن په یوه نډیه کی تایبته که کومه لگا و زمان به یه که وه ده به سیتته وه، ده کری شیوه زاریک به زمانیکې ستاندارد له قه له م بدرئ، کاتیک له توانیدا بیت وه ک هوکاريکی گه یاندنی هاوبه ش له کومه لگادا خزمته بکات. ئه مه ش به و پړگایه ئه نجام ده درئ کاتیک ئه م شیوه زاره به راگه یاندنی جه ماوه ریدا گوژه ر ده کات و له سیستمی په رسمی په روه رده ییه وه کاری پیبکری^(۴).

۷- ستاندارد کردن نه و پرؤسه یه که تیایدا هه ر زمانیک یان دیالیکتیک بازارئ، ده کری ستاندارد بکری و به شیوه یه کی فراوان له لایه ن قسه که ره کانییه وه په سند

¹ -Hudson (1980), p. 32.

² - Wardhavgh (1986), p. 31.

³ - Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press, p. 106.

⁴ - Bussmann, H. (1996), Routledge Dictionary of Language and Linguistics, London and New York, p. 45.

بکړی، ټویش به ټوی به بهرداکړنی بهرگیکي په سمی و پړسا نه گډه کانی ده بیټ^(۱).

۳- ۴: ناسته کانی زمانی ستاندارد

کلوس، پینچ ناستی بۆ زمانی ستاندارد داناوه، که هر پینچ ناسته کهش، یه کومه له پیکدینن^(۲):

۱- زمانی ستانداردی پوخت: هه موو زانسته نوییه کانی ناستی زانکو، ده کریت به هاوکاریی زمانی ستاندارد فیزی خه لک بکړین، نه ناسته به بچوونی کلوس، بالاترین ناستی ستاندارده. هه روکو ناشکرایه به لگه ی کراوه یی ناستی نه م جوړه زمانی ستاندارده، به کارهینانی له ناسته بهرز و زانکو ییه کاندایه. به و پییه کلوس له پوینکړدنی ناسته کاند، بایه خیکي تاییه تی به پوولی زمانی ستاندارد وهکو زمانی زانست ده دات، که زمانی ستاندارد زمانی په سمی ولاته^(۳).

۲- زمانی ستاندارد له گروپ (نه ته وه) یه کی که مدا: به ریلووییه کانی زمانیکي ستانداردی ناوا، سه رده میک گونجاو بوون، به لام نیستا کومه له ی زمانیی نه و جوړه زمانانه نه وه نده بچوکه، که هر گیز ناتوانریت قه له مپه وی فره وانی شارستانییه تی نوی، به ټوی نه وانه وه بناسریت. واته نه گهرچی له م قوناغه دا زمانی ستاندارد له میژه

^۱- Hangen, Ener, (1994), Standardization, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain, p. 40.

^۲- ناصر قلی ساری ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، ل ۹۰ - ۹۱.

^۳- غازي علي خورشيد (۲۰۰۶)، پېژنه ی ستاندارد کړدنی زمانی کوردی، گ. شه کادیمی، ژ (۴)، کپړی زانیاری کوردستان، ل ۲۳۷.

ههيه، به لّام وتاری هاوبه ش زور كه مه و ناتوانی نوريه ی بواره كانی ژيان بگريته وه.^(۱)

۳- زمانی ستانداردی لاو: ئەو جۆره زمانه ستاندارده به هاوکاری فەرهنګه كانی زمان و كتيّبه كانی پيژمان و نامرازه كانی له و بابته، تازه نووسراوه و جيگيركراوه. ئەم زمانه بۆ فيركردنی قوناغی سهره تايی گونجاوه و به كارد هينريّت، به لّام ئیستا بۆ ئاسته كانی زانكۆ و خويندنی بالا، توانا و لیوه شاوهیی پيويستی نیه، واته به كار ناهينريّت.

۴- زمانی به ستانداردنه بووی خاوهن ئەلفوبی: ئەم جۆره زمانه هاتۆته بواری نووسین، به لّام جارێ نه بۆته زمانی ستاندارد، زمانیکي وا كتييگه لی پيژمان و فەرهنګی زمانیشی ههیه. ئەم جۆره زمانه له ماوهیه کی كورتدا یان ته نانه ت له ماوهیه کی مامناوه نديشدا دووره بتوانیّت لیوه شاوهیی و توانای ئەوه پهیدا بکات، كه وهكو زمانی ستاندهری پوخت، ببيته نامرازی فيركردنی تهواوی زانسته كانی زانكۆ.

۵- زمانی پيش نووسینی هونهری: ئەو زمانه یان ههركيز هيجی پي نه نووسراوه، یان به دهگمهن شتی پي نووسراوه، واته زمانیک كه هيشتا پرۆسه ی په ره سه ندنی زمانی ستانداردی به خۆوه نه دیوه.^(۲)

¹ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۷.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۷.

۵-۳: شىۋەكانى زمانى ستاندارد

زمانى ستاندارد بۇ ئەۋەدى بتوانى پۇل و ئەركەكانى خۇى بە دروستى و تەۋاۋى ئەنجام بدات، دەبىت شىۋەى تايىبەت بە خۇۋەى ھەبى. خاۋەندارىەتى پىكخستنى شىۋە و جۇراۋجۆرەكانى زمانى ستاندارد ھەلومەرج و زەمىنەى بەكارھىنانىەتى، ھەلومەرج و تايىبەتمەندى زمانى ھەيە و جىاۋازىيەكانى ئەو جۆرە شىۋازانە لەۋەۋە سەرچاۋە دەگرن، كە شىۋەكانى بۇ ستاندارد ھەلدەبژىردىرن، بەگشتى بنەما و پىساي نووسىنيان ھەيە و جۆرىك گوتارى دەدەنى.

لە زۆر كۆمەلگادا، ھەول دەدرى زمانى ستاندارد لە ھەموو شويىڭ بەكار بىرى^(۱)، لەبەرانبەردا لە ھەندى كۆمەلگاي دىكەدا، بەكاربەرى ئەو زمانانە بە دەسلەتاي تايىبەتى بەستۆتەۋە، بەو جۆرە كەم تا زۆر لە زۆربەى كۆمەلگاكاندا زمانى ستاندارد لە چوار شىۋە پىكدىت: شىۋەى زانستى يان زمانى زانستى، شىۋەى راگەياندن (پادىۋ، تەلەفزيۇن، چاپەمەنى غەيرە پىشەبى)، شىۋەى كارگىزىي و شىۋەى ئەدەبى^(۲).

۱- شىۋەى زانستى

زمانى زانستى لە زمانى ئاخاۋتن جىايە و زياتر پىنويستى زۆرى بە زاراۋە زانستىيەكان و زمانەۋانىيەكانە، ۋەك ناۋەندىكى فىركردن لە سىستىمى قوتابخانە فەرمىيەكان و زانكۆكاندا بەكاردىت، ھەر زمانىكىش لە ئاستى خويىندى بالادا بەكاربىت، گەشەسەندن و پىشكەۋتنى بەخۇيەۋە دەبىنيت، بەلام ئەگەر تەنيا لە

^۱ - ناصر قلى سارلى، ل ۱۳۹.

^۲ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴۰.

قوناغه‌کانی سه‌ره‌تایی به‌کاربیت، ئه‌وه به زمانیکې پاشکه‌وتوو داده‌نریت و به‌ره‌و پیش ناچیت^(۱).

له بارودوخې زمانیک که ده‌بې بۆ بابه‌ت و به‌ره‌و پیش بردنی زانست به‌کاربیت، له زۆربه‌ی کومه‌لگادا دوو ړنگای دژ به‌یه‌ک هه‌ن: هه‌ندیک پییان وایه زمانیک که له زانست به‌کاردیت، ده‌بې یه‌کیک له زمانه پیشه‌نگه‌کان بې، تا بیرمه‌ندان و قوتابیان بتوانن له‌ړنگه‌ی ئه‌و زمانه جیهانییه‌وه به ئاسانی به ئه‌نجامیک بگه‌ن، که تیکړای فه‌یله‌سوفان به‌ده‌ستیان هیناوه^(۲)، به‌راورد به پاپورتی (پای) (۱۹۶۸) له ولاتانی باکووری ئه‌وروپا ئه‌و ړنگا چاره‌سه‌ره له‌وانی دیکه له‌پیشتره. بۆنمونه دواى ماوه‌یه‌ک که زۆریک له به‌ره‌می به‌رچاو به زمانه‌کانی هۆله‌ندی و دانیمارکی بلاقراڼه‌وه، ئه‌مپوکه ئه‌گه‌ری که‌متر به‌رچاو ده‌که‌ون که فه‌یله‌سوفانی هۆله‌ندی و دانیمارکی، به‌ره‌می زانستی پله یه‌کیان بۆ یه‌که‌مین جار به زمانى زگماکی خویان بلاقه‌نه‌وه^(۳). ړنگاچاره‌یه‌کی دیکه ئه‌وه‌یه که زمانى ولات واپه‌روه‌ده بکړیت و به‌ره‌و پیش ببریت، که بتوانی به ناویشانی زمانى زانست ده‌ور و پوځی ببینی، مه‌به‌ست له شیوه‌ی زانستی زمانى ستاندارد، شیوه‌یه‌که له هه‌مان زمانى نه‌ته‌وه‌یی که له کایه جوړاوجۆره‌کانى زانستیدا به‌کارده‌بریت^(۴).

^۱ - عه‌لى مه‌حمود جوکل(د) (۲۰۱۱)، چه‌مکه‌کانى به ستانداردکردنى زمانى کوردی، گ. پامان، ژ (۱۷۱)، ۲۰۱۱/۸/۵.

^۲ - ناصرقلی سارلی، ل ۱۴۰.

^۳ - Ray, P. S(1968), Language Standardization, Readings in the Sociology of Language, Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton, pp 754 – 765.

^۴ - ناصرقلی سارلی، ص ۱۴۰ – ۱۴۱

مه به ست له زمانې زانست، نه و شیوه به کارهینانه ی زمانه که له زانستدا به کارده هینرئ، به لام لق و پوی جیا جیای هیه و هریه که له لقه کان په یوه سته به زار او ه ناسی و پړساکانی زمانې تاییه تی خوی^(۱). له گه ل نه وه شدا بؤ زمانه وانیس ده توانرئ هندیك (شیوه ی لاوه کی) له بهر چاویگریټ. هر په کیك له و شیوه لاوه کیانه ده سته واژه ی تاییه ت به خویان هیه، هندیك ده سته واژه ی گشتیش له و شیوه لاوه کیانه مانای تاییه تیان له گه ل شیوه کیانې دیکه ی زماندا هیه، جیاوازی شیوه کان، ته نیا به ده سته واژه کان په یوه ند نییه، به لگو هر پړچکه یه کی زانستی کلتوری زمانې تاییه تی خوی هیه و شیوازیکی دهر خستنی بابته و زانست له وانه دا جیاوازه. هاونا هه نگی و په کپارچه یی سه رمه شقی شیوه لاوه کییه کانیش پله ی جور او جوریان هیه، به شیوه یه کی گشتی شیوه لاوه کییه کان په یوه ست به زانستی مړویی په کپارچه یی و هاونا هه نگی که متریان هیه و وردبینی ده سته واژه له وانه دا که متره، له کاتیکدا زانستی سروشتی و بنه مای په کپارچه یی و هاونا هه نگی زیاتر له خؤ ده گرن و تاراده یه ک وردبینی واژه و ده سته واژه کیانې نه وانه له زانستی مړویی زیاتره^(۲).

شیوه ی زانستی یان زمانې زانستی، وردترین به کار به ری زمانې ستانداره له کومه لگای زماندا، بچو وکترین لادان له ستاندارد ده بیته هو ی په خنای فه یله سوفان و پاریزه رانی زمان، نابئ پیمان وابئ که زمانې زانستی ته نیا به کتیب و وتارگه لی زانستی و هندیك له کړی زانستی به ستر او ده ته، به لگو کتیب ه مه نه جییه کان به

^۱ - علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۱۳ - ۱۴.

^۲ - ناصر قلی ساری، ص ۱۴۱.

تاييەت كىتئىيى فېربوونى زانست، دەتوانىڭ بەشىۋەي كۆمەلى زانست لە قەلەم
بدرى^(۱).

لە ھەندىك ولاتاندا تەنەت لە ولاتانەي كە لەپووي زانستىيە ۋە پېشكە وتوون
و زمانى پېشەنگيان ھەيە، دەشى بەشە زانستىيە تاييەتەكان، يەككە لە زمانە
بىگانەكان بەناونىشانى زمانى زانستى پۆلى خۆي بگىڭىڭ، بۇ نمونە تا جەنگى
جىھانى دووم زۆر لە كىتئىيە پېرۇگراممىيەكانى بەشى كىميا لە زانكۆكانى ولاتە
يەكگرتوۋەكانى ئەمەريكا بە زمانى ئەلمانى بوون، لە توۋزەرانى بەشى كىميا
چاۋەپوان دەكرا توانايى بەرەۋپېش بىردى توۋزىنەۋەي زانستى خۇيان بە زمانى
ئەلمانى بىت^(۲). ئەگەر زمانى ستاندارد بتوانى بە باشى بەناونىشانى زمانى زانستى
پۆلى خۆي بىيىڭ، پلەي پىوانەيى بالاي ئەو دەكرى قبول بگرىڭ.

لەپووي ستانداردەۋە (كلۇس) و تارادەيەك (فېرگسۇن) لە ديارىكردىنى پلەي
ستانداردى زمان، توانىنى بە ناونىشانى زمانى زانستى مايەي فېربوونى
(پەرۋەردە) كىردى زانست و شىۋەكان تا رادەي خويىندەۋارى زانكۆيى و خويىندى
بالايە^(۳).

زمانى زانستى پەيوەندى پاستەوخۆي بە پېشكە وتنى زانستەۋە ھەيە. لە ولاتە
پېشكە وتوۋەكاندا زانست و تەكنەلۇژيا، تارادەيەك پۆلىكى باشيان بۇ پېشكە وتنى
تواناي زمانى زانستى ھەيە و بەدەستى ئەوان دەستەۋازە و واژە دروست بوون، كە
لەگەل ھىنانى كالاي زانست و تەكنەلۇژيادا دىتە ولاتە پېشكە وتوۋەكان، لەگەل
ئەۋەشدا تا ئىستا لەزۆر ولاتدا، زمانى زانست ئىنگىلىزى و فەرەنسى بوۋە، بەلام

^۱ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴۲.

^۲ - سەرچاۋەي پېشۋو، ل ۱۴۲.

^۳ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴۳.

چالاکی پښخراوایی به رنامه بۆ دارپژراو له وولاتانه دا له نارادایه تا زمانی خوځمالي پۆل ببینی، له زړ و لاتاندا وایک دهریته وه، که نه گهر زمانی خوځمالي به ناوینشانی زمانی زانست پۆل ببینی، نه وایه وولاته و لاتیکی دواکه وتوو و به پیش نه که وتوو له قه له م دهریت، به هه حال، پله بهندی ناخاوتنی زمان، به تاییه ت پله بهندی دراو توانای به ناوینشانی زمانی زانست، به وجودی فرگسۆن پیشنیاری دهکات، به یه کیک له هۆکاره کانی زمانی پیشکه وتنی نه ته وهی له قه له م دهریت^(۱).

۲- شیوه ی راگه یاندن

شیوه ی راگه یاندنی ستاندارد، زمانیکه که له رادیو و ته له فزیو و پۆژنامه و چاپه مه نی و دواتر له ئینته رنیتدا به کارده بریت، نه و شیوه ناخاوتنه، به زۆر به لگه وه له به کارهینه بالاکانی ستاندارد نارمیردریت، دهرپینی نه و شیوه زمانه، خه لکی ناساین. به هه مان هۆه پله بهندی په روه ردهیی و سه رنجدانی به شیوه ی زانستی به هیچ شیوه یه که به راورد ناکریت^(۲). نه و شیوه ستاندارده تاراده یه که له دهسته واژه ی ورد و هونه ریی خالییه و وشه و دهرپینی به کارهاتووی تیدایه و له گوتار نزیکتره. له راگه یاندنه کانی نه مپۆدا خیرایی له بوازی هه وāl و زانیاری تازه بۆ به کارهینه رانیه تی، به هه مان هۆه هه له و غه له ت له سه رمه شقی زمانی راگه یاندندا پښگا دهکاته وه، بۆیه به هه مان هۆه راگه یاندنه کان به سه رچاوه ی هه له ی زمانی ده زانن.

^۱- Ferguson C. A. (1996) , Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives. Ed by Thom Heubner, Oxford, Oxford University Press, PP. 267 – 271.

^۲- علی اشرف صادقی، زبان معیار، درباره زبان فارسی، ص ۲۹ - ۳۰.

له راگه ياندندا زمان ده خړيټه ټه ركه وه، يو ټه وهى ټامانچ و سياسه ټى راگه ياندن جټبه جټبكړيټ، بټيه پټويستى به پټوانى تاييهت و هه لټبژاردنى وشه و زاراوهى كارىگر ده بټيت، بټيگومان زمانه كهش به پټى مه به ست و هه لټويست ده گټوپټ، بگره هه له دووباره نه كړدنه وه و وشه گټوپټنى پټيكهاته و نه رمه هه وال و ټابوورى كړدن له وشه و زاراوه و به كار هټيټانى ده سته واژهى تاييهت... ټاد، ټه مانه هه مووى له خانهى زمانى راگه ياندندا ده بټيت^(۱).

شټويه راگه ياندن چنډ جوړى هه يه، شټويهى زمانى راډيؤ و ته له فزيؤن، له گه ل شټويهى زمانى پوژنامه كاندا جياوازه، زؤر له به كار هټينه ره كانى زمانى راډيؤ و ته له فزيؤن گوتارى نووسراون، واته بټزه ره كان و به پټيوه به ران بابتهى جياواز له پووى نووسراوه وه يو گټيگران ده خوټننه وه، به شيك له گوتاره كانى راډيؤ و ته له فزيؤن له راستيدا نووسراون، له و گوتارانه دا پلهى ستاندارد له خوارتره، يان به شيك له گوتاره كانى راډيؤ و ته له فزيؤن وه كو به شى هه وال ټاړاده يه كه له پلهى ستاندارد په سندن ده كړيټ^(۲).

گوتاره كانى راډيؤ و ته له فزيؤن هه نډيك له تاييه تمه ندى نووسين و هه نډيكيش له تاييه تمه ندى گوتاريان پټيوه يه، هه نډى نووسه رانى راډيؤ و ته له فزيؤن جياوازي بابته ټيك كه ده ينووسن له گه ل نووسين و گوتار له بير ده كن، به هه مان هووه هه نډى جار ده بينري كه له به شى هه والدا پسته گه ليك به ټامرازى ټالوز و دريژ وه كو نووسين به كار ده هټنري.

شټويهى زمانى پوژنامه كان له سه ر يه كه ټاړاده يه كه سه رمه شقى زمانى په روه رده نيه و به و هو يه وه له به كار هټيټانه كانى ستانداردى بالا ناژميږدري. له سه رووى

^۱ - عه لى مه حمود جوكل (د ۲۰۱۱)، ل ۱۲۰.

^۲ - ناصر قلى سارلى، ل ۱۴۳.

واژه‌كانه‌وه ئەو شێوه زمانه له وردی و پەورەردەییەوه دوورە، بنچینه دەستورییەکانی ناو ستاندارد کەم و زۆر له شێوهی زمانی پۆژنامەدا دەبینرێ، هۆکاری ئەوه یەك هەڵبەشی پۆژنامەكانه له نووسیندا و خستنه‌پووی بابەت و زانیاری و ئەویتریان پادەیی نزمی خویندەواری و پادەیی زانیاری نووسەرانه^(۱).

شێوهی ڕاگەیانندی ستاندارد، یان دەرخیستی سەرەشقەکانی زمان له کەم و کۆپییه جیاوازه‌کانی چاپ، بینین و بیستن بەرەبەرە هۆگری زیاتر پەیدا دەکات له‌گەڵ سەرەل‌دانی ڕاگەیه‌نەری تازەدا وەك ئەتەرنییت و سەرنجدان به زمانی میدیایی و گرنگیدان به نزیكبوونه‌وه لێی ده‌گاته ئاستی‌کی بالاتری ستاندارد و گرنگی به‌دهست ده‌هێنێ^(۲).

۳- شێوهی کارگێڕیی

مەبەست له شێوهی کارگێڕیی بەکاربەری زمانی باوه له بەپێوه‌بردنی دەولەتدا، بابەتی یاسا و ڕێسا دانپێدانراوی دامەزرێوه دەولەتییه‌كان ده‌توانرێ به‌شێك له شێوهی کارگێڕیی له‌قه‌لەم بدرێ، له‌ به‌شی بابەتی یاسایی به‌تایبه‌تی له‌بەرچاوگرتنی پوون و پۆشنی گرنگییه‌کی فراوانی هه‌یه، پەروەردەکردن و سەرنجدانی واتای وشە پەییوسته‌ به‌و شێوه زمانه. له‌ به‌شێك له‌و وڵاتانه‌دا پوون نه‌بوونی وشه و ده‌سته‌واژه ده‌بێته‌ هۆی فره‌واتایی له‌ بابەتی یاساییدا، كه‌ ئەمه‌ش كێشه‌ی سیاسی و كۆمه‌لایه‌تی فراوان پەیدا ده‌كات. بۆیه‌ بۆ خو‌لادان له‌و جۆره كێشانه‌ پێویستی به‌ خاوه‌نداریه‌تی ستانداردی گرنگ هه‌یه، نامه‌ کارگێڕییه‌كان به‌ به‌شێك له‌ شێوهی کارگێڕیی ستاندارد حیساب ده‌کری‌ن.

^۱ - سەرچاوه‌ی پێشوو، ل ۱۴۴.

^۲ - هه‌مان سەرچاوه، ل ۱۴۴.

ئەو نامانە تاراپدەیه‌ك بڼەمای تایبەتییان هەیه و بەشیوەیه‌کی وێژەیی دەنەخشیڤن، سادەیی و پوونی یەكێك لەو تایبەتمەندییانە نامەیی ئیدارییه، كه كورت و پوخت دەنوسریت^(١). بەخشنامەكان و دەستووری کاری دەولەتیش لەو بەراوردە شیوە کارگێڕییانەیه، چاوه‌پوانی ئەوان لە بەخشنامە و دەستووری کاردا سادە و پوون و كورت و پوخت بڼ، چونكه لەو بەكاربەرە زمانیانەدا وردبینی وشە و بڼەمای پوون و سادە زۆر گرنگن^(٢).

٤. شیوەی ئەدەبی

شیوەی ئەدەبی ستاندارد، شیعر و پەخشان دەگرتەو. زمانی شیعر لەگەڵ زمانی ستاندارد بەو دەربڕینە وردەیی، كه ئیمە لەو نووسینەدا مەبەستمانە جیاوازییه‌کی زۆری لەپوانگە پەوانبێژییه‌وه هەیه، دارشتنی سروشتی دانانی پسته لە شیعردا تێكەدات.

شیوە پسته‌سازییەكان دیارە لەگەڵ شیوە‌كانی ستاندارد جیاوازن، مانای وشە و پسته لە شیوەدا هەندێ جار شاراوێه، پەرمزی هونەریی ئیستا ئەگەر مانای وشە و پسته‌ی ستاندارد پوون و پەوان بڼ، لەگەڵ نووسینی ستاندارد جیاوازه، شیعر بۆ بەرجەسته‌بوونی لە وێنە‌ی خەیاڵی و دەربڕینە ئەدەبیبه‌كان كه‌ك وەرده‌گرتی، بەلام بوونی ئەو پێكهاته‌یه لە زمانی ستاندارد بەهۆی نەبوونی پەیه‌ندی بە خەوش دەژمێردری^(٣).

^١ - هەمان سەرچاوه، ل ١٤٥.

^٢ - هەمان سەرچاوه، ل ١٤٥.

^٣ - ناصر قلی سارلی، ل ١٤٦.

سهره‌پای نه‌و هه‌موو جیاوازییانه له نښان زمانى شيعر و زمانى ستاندارد، زۆربه‌ى زمانه‌وانان به‌شيوه‌ى زمانى ناخاوتنى له‌قه‌لهم ده‌ده‌ن، واژه‌ى به‌شيك له شيعر له زمانى به‌شيك له زمانى ستاندارد وهرده‌گرځي، شاعير په‌نگه هه‌ندى جار توخمى زاره‌كى يان وشه‌گه‌لى كۆن به‌كاربښي. كه‌لك وهرگرځن له بڼه‌ماكانى شيوازى كۆن له شيعردا په‌وايه و به‌شيوه‌يه‌كى گشتى زمانى شيعر هښنده جياوازى له‌گه‌ل زمانى ستاندارد هه‌يه، كه ده‌بى نه‌وه‌يان به شيوه‌ى زمانى جودا بژميردريټ^(۱).

زمانى شيعرى به سهرچاوه‌ى زمانى ستاندارد له‌قه‌لهم ده‌درټ، زۆر له وشه‌كان، پي‌كهاته و ده‌رپړنيان ئيستا له زمانى ستانداردا شاعيران دروستيان كردووه، نه‌و سهرمه‌شقانه به‌ره‌به‌ره له قالبى خويان هاتوونه‌ته ناو واژه‌كانى زمانى ستاندارد، توخمه‌كانى شيعر تاراده‌يه‌ك زمانى ستاندارد له جياگاي وشه و ته‌عبيراتى عاتفى و هه‌ستى هه‌ندىك شيوه‌ى پرسته‌سازى شاعيران، پاشان له زمانى ستاندارد ده‌چنه پال پرئساي واژه و تيكه‌ل به ده‌وله‌مه‌ندى زمانى ستاندارد ده‌بن، هه‌تا هه‌ندىك بڼه‌ماي وه‌كو ده‌رپړينى شاعيران ده‌توانى له پيشكه‌وتنى بڼه‌ماي زمانى ناخاوتندا يارمه‌تيده‌ريټ^(۲).

نه‌وه‌ى به‌ناو‌نښانى شيوه‌ى نه‌ده‌بى ستاندارد باس ده‌كرى، ته‌نيا له په‌خشاندا ده‌بښرى، هه‌ندىك نووسراوى ته‌نز ئاميز كه تيايدا پرئگاي گه‌پانه‌وه‌ى ستاندارد نښه و له‌وي‌دا سهره‌پاي له‌به‌رچاوگرټنى پوون و په‌وانى ده‌سته‌واژه‌كانى ستاندارد، كه‌لك وهرگرپاوه، له زۆربه‌ى چيرۆكه‌كاندا كه‌سايه‌تى جياواز بوونيان هه‌يه، كه هه‌ريه‌كه‌يان

^۱ - هه‌مان سهرچاوه، ل ۱۴۷.

^۲ - هه‌مان سهرچاوه، ل ۱۴۷.

زار و زمان _____ د. نەرىمان خۇشناو

بە يەككە لە چىنى كۆمەلەيتى يان بە يەككە لە ناوچە جوگرافىيەكان يان يەككە لە دەورانى مېژوو دەبەستىنەنە^(۱).

پېناسەى چىرۆك كە نووسەر تيايدا پەخشانى تايبەتى خۆى تيايدا دەنوسى، دەتوانى لە پېرەوى شيۆەى ئەدەبى ستاندارد حىساب بىرى، لىرەدا كىشەيەكى دىكە دىتە پېش پېچكە جياوازەكانى پەخشان، زۆربەيان لە پېچكەى ھاوچەرخى ستاندارد نىزىك، بەتايبەت لە بواری بنەماى دەستورى لە بەشى واژەو لە پېچكەى جياوازی ھەندى جار لادان لە ستاندارد دەبينى، بەھرحال پېدەچى بەشيۆەيەكى ورد لە بواری ستانداردبوون يان نەبوونی كاربەرى زمانى ئەدەبىياتى چىرۆكى ھەبى^(۲).

دەستەواژەكانى ئەدەبىياتى چىرۆك نووسى دەبى لەگەل فەرھەنگى گشتى زماندا پېكېخىن و پلە و پىوانەى ستانداردى ئەو دەست نيشانى دەكات، ئەگەر لادانە پېچكەكانى پەخشان لە ستاندارد لە پادەيەكى ديارىكراو ھەلنەكشى، دەتوانى بە ھەندىك ئالوگىر ئەوانە لە بابەتى ستانداردى ئەدەبىدا جى بىرىتەو، بەو شيۆەيە زۆربەى پەخشانەكانى چىرۆك لە پاستيدا بەشيۆەى ئەدەبى ئاخاوتن حىساب دەكرى، ئەدەبىياتى چىرۆكنووسى ھەرگىز دراويش يەككە لەو بابەتانەيە كە بەستاندارد ھەژمار دەكرىن، لەو شيۆە چىرۆكانەشدا، بەشى پېناسەى چىرۆك و بەشى وتويزە كەسايەتتەيەكانىش لە يەكتى جيا دەكرىنەو، زمانى ستاندارد پەنگە لە كۆمەلى زمانى جۇراوچۇردا شيۆەى پېچكەى ترى ھەبى، كە ئىمە لىرەدا باسى ناكەين، شيۆەكانى ئاخاوتن و پەيوەندىيان بە يەكتەرەو و شيۆاز و پەواج و

^۱ - سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۴۷.

^۲ - ھەمان سەرچاوە، ل ۱۴۷.

به کارهينانيان په يوه سته به ناوهرؤکی ستاندارد و زياتر هه لده گړی و له کومه لگايه که وه بؤ کومه لگايه کی تر پهنکه جياوازييت^(۱).

۳-۶: بابته تيورييه دياریکراوه کانی ستاندارد کردن

۱- به جبهانی بوونی نه زمونه کانی پوژناوا: په کيک له پيويستيه کانی تيوريکی گشتی بریتيه له تواناکه ی بؤ ليکانه وهی به ستاندارد کردنی زمانه پوژه لاتی و پوژناوایيه کان. ستاندارد کردن، به و شیوه یی که واپیناسه کراوه، بریتيه له دیارده یه کی دواي پینسانسی نه وروپای پوژناوا، هه روه ها به کارهينانیه تی به شیوه یه کی فراوانی جبهانی، وه کو سیفه ته کانی تری گورانه میژوویيه کانی رورژناوا، پرؤسه کانی گه شه کردنی زمان بریتین له^(۲): (أ) به کارهينانی زمانی نه ده بی له ناو هه موو بواره کانی په یوه ندي کردن، ته نانه ت زمانی خه لکی په مه کیش (ب) پیکهينانی پيسايه کی په کگرتووی ليکسیکی و پیزمانی (ج) تیکوشان بؤ پرکردنه وهی نه و بوشاييه کی که له نيوان شیوازی نووسین و نارپه سمیدا هیه (د) تیکه لبوونی شیوازی شیوه زاره کان، پرؤسه ی به ستاندارد کردن له ولاتانی تازه پیگه یشتوودا (ناسیا، نه فریقا) وه کو هی ولاتانی پوژناوای نه وروپایه، به لام نه و پرؤسه یه له ولاتانی پوژناوادا خیراتر و نالوزتره.

۲- به مؤدیرن کردنی زمانه وانی و نابوری - کومه لایه تی: ليکولینه وه کونه کانی به ستاندارد کردن هه میسه سهرنجیان داو ته لایه نی زمانه وانی، له کاتیکا که هؤکاره نارمانه وانییه کان وه کو (بازرگانی، پيشه سازی، شارستانیته) رور باسیان

^۱ - هه مان سهرجاوه، ل ۱۴۸.

^۲ - Guxmam m. m., Some general regularities in the formation and develop ment of national language, Mouton, pp. 768.

لێوه‌کراوه، وه‌کو دوو لایه‌نی (زمانه‌وانی و کۆمه‌لایه‌تی) هه‌رگیز به‌یه‌که‌وه بیریان لێ نه‌کراوه‌ته‌وه، له‌په‌وانگه‌ی تیۆرییه‌وه وه‌کو دوو دیوی یه‌ک دراون^(١).

له‌په‌وی میژوویییه‌وه، ئێمه سه‌یری ستانداردکردن ده‌که‌ین وه‌کو لایه‌نیکی زمانه‌وانی یان لایه‌نیکی گۆرپانکاری کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری، کولتووری، سیاسی، که له‌ چاخه‌کانی ناوه‌پاسته‌وه تا‌کو سه‌رده‌می مۆدێرنیته له‌ پۆژئاوادا گوازاوه‌ته‌وه، ئه‌و پرۆسه‌یه‌ش پێی وتراوه به‌ (ئه‌وروپی کردن) یان (به‌ پۆژئاوایی کردن)، پاشان پێی وتراوه (به‌ مۆدێرنیته‌کردن)، به‌رچاوترین گۆرپانی سیاسی بریتی بوو له‌ به‌ دیموکراتیزه‌کردنی سیسته‌می سیاسی، و گۆرپانی کولتوریش بریتی بوو له‌ گه‌شه‌کردنی خۆنده‌واری، هۆکاره‌کانی راگه‌ياندن، په‌روه‌رده، به‌ تابه‌تی دوا‌ی شۆڕشی پیشه‌سازی. گۆرپانی زمانیش بریتی بوو له‌ میکانیزمی نووسین و، زیادکردنی ناوه‌نده‌کانی په‌یوه‌ندیکردن به‌هۆی چاپه‌وه، بێگومان داهێنانی چاپی کاغه‌ز له‌ (چین) نه‌بووه هۆی په‌یدا‌بوونی هۆکاره‌کانی راگه‌ياندن له‌ شوینی خۆیان، یان له‌ ولاتانی دراوسێ^(٢). ده‌ره‌به‌گی کۆمه‌لگای ئه‌وروپی دیار نه‌ما که بووه هۆی که‌می په‌یوه‌ندیکردن، له‌به‌ر ئه‌وه به‌کارهێنانی زمان له‌ هۆکاره‌کانی راگه‌ياندن به‌شیوه‌یه‌کی فراوان له‌ نووسین و چاپدا که په‌یوه‌ندی به‌ستانداردکردنه‌وه هه‌یه^(٣).

٣- ستانداردکردن و دروستبوونی نه‌ته‌وه: به‌ مۆدێرنبوونی کۆمه‌لگاکانی رۆژئاوای ئه‌وروپا بووه هۆی گواستنه‌وه‌ی که‌مه‌نه‌ته‌وه‌کان بۆ نه‌ته‌وه‌ی جیاوا‌ز، وه‌کو (ئینگلیز، فه‌ره‌نسی، هۆله‌ندی، ئه‌لمانی، هتد.). گه‌شه‌کردنی زمانی خه‌لکی په‌مه‌کی

¹ - Amir Hassan Pour (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco, p. 33.

² - Amir Hassan Pour, p. 33 – 34.

³ - Amir Hassan Pour, p. 34.

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

يهك ناوچه بۆ ناو زمانى نه ته وه يي، نيشانه يه كي به رچاوى ئه و پهره سهندنه بوو. په يوه ندى نيوان ستاندارد كردن و پيشكه و تنى نه ته وايه تى له سهره تاي پښيسانسه وه هر هه بووه، به يه كه وه بوونى زمانى ستاندارد و دروست بوونى نه ته وه له روزه لاتى نه وروپا (به لقان و ئه سكه نده نافيا) له نيوه ي يه كه مى سه ده ي نوزده يه م شتيكى به لگه نه ويسته، به لايه نى كه مه وه چوار بڼه ماي سهره كي هه يه، كه په يوه ندى نيوان زمان و بنياتى كومه لايه تى دهرده خات⁽¹⁾:

أ - زمان لايه نى كي بڼه پره تيبه .

ب - بنيادى كومه لايه تى بريارى يه كلاييكه ره وه دهادت.

ج - ئه و دوانه ي پيشوو به يه كه وه و جيانا كرښه وه .

د - ئه و دوو لايه نه به يه كه وه برياريان له سهره دريت.

ئو تيؤرانه په يوه ندى نيوان لايه نه زمانه وانى و نازمانه وانيه كانى وه كو (كومه لايه تى، ئابوورى، ئاين، سياسى، كولتورى) ليكده داته وه .

٤ - به ستاندارد كردن و پشتيوانى زمان: پرؤسه ي ستاندارد كردن پووبه پرووى (هه پره شه، له ناوچوون) ده بيتنه وه، نه مانى زمانيش ديارده يه كه له سهرانسه رى جيهاندا به دى ده كريت، هه نديك زمان به ووى پرؤسه ي ستاندارد كردن له جيهاندا تووشى كومه ليك گرفت بوونه ته وه، به تايبه تى به ووى هه وله كانى حكومه ت بۆ تيكه لاوبوون و به كارهيټان. زمانه په سمييه كان هه پره شه له زمانه كه مه نه ته وايه تيبه كان و زمانى خه لكى پهمه كي ده كن، ئه وهش به پشتيوانى ده سه لاتى ده ولت يان هيڙى بازار، كه واته دهره ته كانى نه مانى زمان زؤرتن له دهره ته كانى ستاندارد كردن.

¹ - Ibid, p. 34.

۵- پیاوړه کړدن: کلوّس (Kloss) دوو بڼه‌مای بڼ پیاوړه‌ی گه‌شه‌کړدنې زمان خستووه‌ته‌پړو، که بریتین له پله‌ی به‌کاره‌یښانې زمانې نووسراو و ماوه‌ی ستانداردکړدن. له‌دوايیدا فېرگسټون سټ بڼه‌مای بڼ پیاوړه‌ی گه‌شه‌کړدنې زمان پېشنیاز کړدووه، که بریتین له:

۱- نووسین (به نووسین کړدن)، که به‌کاره‌یښانېکې پیکوپېکې نووسین له کومه‌لگای ناخاوتندا له‌خو ده‌گریټ.

۲- ستانداردکړدن، که گه‌شه‌کړدنې پیاوړېک له‌خو ده‌گریټ، بڼ ټووه‌ی به‌سهر دیالېکته هره‌یمې و کومه‌لایه‌تیه‌کان زال بیت.

۳- به‌مؤدیږنکړدن، ټووه‌ش به‌هوی پهره‌پیدانې تیکه‌لاوبوون له‌گه‌ل زمانې ټو کومه‌لگایانه‌ی که مؤدیږن و تیکه‌لاوی بازگانین. به‌کاره‌یښانې داتای زمانه ټو فریقیه‌کان زوړ ټاسانه بڼ ه‌ولدان بڼ تایپول‌جیکړدنې ستانداردکړدن، ټووه‌ش له‌سهر بنچینه‌ی ټو سټ بڼه‌مایه‌ی سهره‌وه که سیفه‌تی سهره‌کی زمانې ستانداردن، ههریه‌که له‌و قوناغانه‌ی که هوگن باسی کړدوون، پیاوړه ده‌کړین و دیاری ده‌کړین، به‌هوی گونجانیان بڼ ټاستی پهره‌ورده (سهره‌تایی، ناوه‌ندی، کولېچ)، ههردو قوناغی (پیش ستاندارد و ستاندارد) له پهره‌پیدانې زماندا ټووه پوونده‌کړیته‌وه له‌سهر بڼه‌مای (کومه‌لایه‌تی، زمانه‌وانی، ټوده‌بی)^(۱).

¹- Amir Hassan Pour, p. 34 – 35.

۳-۷: شياو زه کاني ستاندارد کړدنی زمان

ستاندارد کړدن شياو زې جوراو جوړ و جياو زې هه يه، هر زمانېک شياو و جوړی ستاندارد کړدنی تاييه ت به خو ی هه يه، له م پوانگه يه وه ستاندارد کړدنی هر زمانېک ديارده يه کی تاييه ته، له گه ل نه مه ش داوا دهرده که ویت جورايه تی ستاندارد کړدن له سر بنه مای په وتی ستاندارد کړدنی نه و زمانانې که له پله يه کی نور بالادان په سند بکړیت و، پیناسه يه کی سره تاييان بؤ دابنریت که هاوکارييت له شيکاري ستاندارد کړدنی زمانه ميليليه نو ييه کاند.

به جوړېک ليکولېنه وه له ستاندارد کړدنی زمانانې نه وروپايی له ريښسانسه وه به دواوه، (فيترگسؤن)ی زمانه وان گه يشتيووه نه و نه نجامه ی که چند تاييه تمه ندييه کی هاويه شيان هه يه^(۱):-

۱- بنياتقناني ستاندارد له ناوه راستی شاردا نه نجامی گفتوگوي چينيکی نه کاديمي بووه.

۲- نووسه ريک يان چند نووسه ريک به ناو نيشانی نمونه ی جي متمانه ی به کارهينانی زمانې نه ده بی له حاله تی ستاندارد کړدندا، له ستاندارد کړدنه که دا به شداربوون.

۳- زمان له حاله تی ستاندارد کړدندا، له ژور ناو نيشانی ثايینی يان نه ته وه یی پولي بينيوه.

۴- زمان له حاله تی ستاندارد کړدنی زمانیکي تر، که وه کو پيوه ريکی باوه پيکراوی نووسين و پاگه ياندن سهرده کرا، لايدواوه و خو ی جيگه ی گرتووه ته وه.

¹ Ferguson, C.A. (1988), Language and National Development, Oxford, Oxford University Press, P. 42 – 43.

ھەر ھەما شۇنچە وتوانى (مىلرۇي) زمانەوان كۆمەللىك بۇچۇنى سەپاندنيان لە بابەتى ناوەرۇكى زمان و دروستى و نادروستى دەخەنەرۇو و دەيسەپىننە سەر خەلک، كە بە (ئايدۇلۇزى ستاندارد) ناودەبرىت، كە نمونەي جياكارين لە ناوەرۇكى ستاندارد و ستاندارد كىردن و، بەمجۆرەي خوارەو ھە^(۱):-

۱- بارودۇخى بالايى زمان، لىكچۇي و يەكسانىيە، ھەموو كەسىك دەبىت بە يەكجۆر قەسەبەگەن و بنووسن، تەنھا يەك جۆر زمان پىگەپىندراو و جىي متمانەيە، بەكارھىنان و گۆپانكارى ناستاندارد ھەمووكات تارادەيەك نەگونجاو، گۆپانكارى زمانى نەگونجاو گىرفت دروست دەكات و لەبەر ئەم ھۆيە دەبىت پىشى پىيگىرەن.

۲- بە بىشتىرەن و جىي متمانەترەن و خاوەن بالاترەن پىگەي جۆرى زمان لە نووسىندا، لەپاستىدا ئەو زمانانەي كە جۆرى نووسىنى خۇيان نىيە، لەپاستىدا زمان نىن، بەلكو بە شىوہزار و دىالىكتىكى دىارىكراو ھەژمار دەكرىن، ئەگەرچى پىوہرى پىگەدىار و، لەگفتاردا بوونى نىيە، بەلام بەگشتى ئاخاوتن لە خوار پلەي نووسىنى پىژمانى ھەژمار دەكرىت، نايابترەن شىوہى زمان لە نووسىنى باشترەن نووسەرەكانى كۆمەلگەيە، بەو جۆرەي كە بايەخە سەپىنراوہكان و جوانناسى و فەرھەنگى دىارىانكردوہ، بەرچاودەكەوئىت.

۳- شىوہى ستاندارد باشترە لە جۆرەكانى ترى زمان، واتا بەرجەستەتر و پوونتر و گونجاوترە لە جۆرەكانى ترى زمان. جۆرى ستاندارد بەگشتى جۆرى زمانى ئەو كەسانەيە كە زۆرتەن دەسەلات و بالاترەن پىگەيان ھەيە، جۆرەكانى ترى زمانى بە

¹- Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routledge, p. 156 – 157.

لادانىڭكى بىنەما لە ستاندارد ھەژمار دەكرىن، ئەوان كۆششى ناتەواون بۇ دەربىرىن ، ئەو جۇرئەت كەسانىڭ بەكارى دەھىنن كە لە پەلەكانى خوارتردان .

بۆيە بە گىشتى دەتوانرىت ستانداردكردن بۇ دوو جۆرى سەرەكى دابەشېكرىت:

۱- ستانداردكردى بېپلان:

مەبەست لە ستانداردكردن بېپلان ئەو پەوتە مېژووى و سىروشتىيە، كە تىايدا جۆرىڭ لە زمان لە ژىر كاريگەرى ھەلومەرجى كۆمەلەيتى وسىاسى و ئايىنى و ئابوورى كۆمەلگەي زمانى دەگاتە پىڭگەي ستاندارد. لەم پەوتەدا وا پىڭدەكەوتىت كە چالاكى پىڭخراوھىي بۇ بەكارھىتەنى ستاندارد لە بەشە جىاوازەكانى كۆمەلگە ئەنجام نەدرىت، بەلكو ھۆكارى سىاسى و فەرھەنگى وادەكات خواست و پەوايەتى جۆرىڭ لە زمان گەشەسەندوتىر دەكات، بە گىرنگى پىدانى نووسەر و ھۆزائقانان و....ھتە، ئەو جۆرە زمانە بە تىپەپاندى پەوتىڭ پەلەيكى بەرچاوا لە ستاندارد بەدەست دەھىننىت^(۱) بۇ نموونە زمانى عەرەبى بەھۆى فاكتەرى ئايىنى و زمانى توركى بەھۆى فاكتەرى سىاسى بەجۆرى ستانداردكردى بېپلان ھەژمار دەكرىن^(۲).

زۆرىنەي زمانە ستانداردەكانى جىهان بەمجۆرە ستانداردكردن كراون. دەبىت ئەو بەرچاوا بگرىن، كە لە ستانداردكردى پلان بۇ دانەپىژراودا چالاكى مەبەستدار كە پىشتىر بىرى لىكراوتەو بەلوانەيە ئەنجام بدرىت، ئەم چالاكىيانە بەگىشتى ھى سەردەمى ئىستايە و زۆرتىر بەستراوتەو بە قۇناغەكانى پىشتىرى ستانداردكردە، لەوانە كۆكردەو بەچەسپاندىن، بەلام قۇناغى زۆر سەختى ھەلپىزاردى پىوەرە

^۱- ناصر قلى سارلى، ھەمان سەرچاوا، ل ۱۶۱.

^۲- لە بەشى دوومەدا بە درىژى ئەم حالەتەمان خستۆتەپوو.

باوه‌پيڅراوه‌كان به‌گشتي ځونه‌ويستانه نه‌نجام ده‌ديت، نه‌م هه‌لېژاردنه‌ش به هه‌لومه‌رجي سياسي و كومه‌لايه‌تیه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه^(۱).

۲- ستانداردكردنی به‌پلان:

شيوازيكي تري ستانداردكردن كه هي سهرده‌مي نوييه، ستانداردكردنی به‌پلان، نه‌مجوره ستانداردكردنه، به‌جورېك له پلانپېژني زمان هه‌ژمارده‌كړيټ، كه كومه‌ليك چالاكي مه‌به‌ستدار و به پلان ده‌گړيټه‌خو. له‌مجوره ستانداردكردنه‌دا ولاته‌كان، حكومه‌ته‌كان يان دامه‌زراوه‌يه‌ك جورېكي زمان به‌زمانی ستاندارد هه‌لده‌بېژيټ، به به‌رنامه‌بو دارشتنيك نه‌و زمانه يان شيوه‌زاره ده‌گه‌يه‌نيټه پله‌ی ستاندارد. له‌مجوره ستانداردكردنه‌دا هه‌نديك دامه‌زراوه وه‌كو كړې زانياري و پيڅراوي په‌يوه‌نديدار به زمان كاري له‌سهر ده‌كهن، له‌مجوره‌شدا هوكار و برياره سياسي و كومه‌لايه‌تيه‌كان كاريگه‌ري ده‌خه‌نه سهر ستانداردكردنی زمان، به‌گشتي نه‌و دامه‌زراوانه له سياسي‌تي كاري خوږيان نه‌و هه‌لومه‌رجه له‌به‌ر چاو ده‌گرن، له‌مجوره ستانداردكردنه‌دا هه‌نديك جار به‌رژه‌وه‌ندي زمان و سياسي و ثابيني و كومه‌لايه‌تي ستاندارد ناچارده‌كات برياري سهرسوره‌ينه‌ر بده‌ن، بو نمونه هه‌لېژاردنی زمانی عيبري كلاسيك به‌ناونيشانی زمانی ستاندارد و به‌رزكردنه‌وه‌ی پله‌ی نه‌و زمانه بو جورېكي زمانی كارا و گونجاو بو ژياني پوژانه، سهر له‌وه‌دايه كه له‌كاتي هه‌لېژاردنی نه‌م زمانه هيچ كه‌سيك به‌عيبري كلاسيك قسه‌ی نه‌ده‌كرد و نه‌مجوره زمانه ته‌نها له نووسراوه پيروزه‌كاني يه‌هوديه‌كان بوونی هه‌بوو^(۲).

^۱- ناصري قلی سارلی، ل ۱۶۱ - ۱۶۲.

^۲- سهرچاوه‌ی پيشو، ل ۱۶۲.

پلانی زمانیش یاخود ئەندازەى زمان ، هەولێكى ورد و سیستماتىكى و لەسەر تیۆر دامەزراوه، بۆ چارهسەركردنى كێشهكانى پەيوەندىكردنى كۆمەلگایهكى (فرهزمانى) یاخود (تاكزمانى) یه. ئەو سیاسەتەى زمان هەولدهات لەناو هەموو دیالێكتەكانى زمانێك (كۆمەلگای تاكزمانى) یان زمانەكانى كۆمەلگایهكى فرهزمانى، دیالێكتێك بۆ تاكهكانى نەتەوهیهك بکاته زمانى ستاندارد یان زمانى فهرمى ولات، لە هەمان كاتیشدا لەناو كۆمەلگای فرهتەتەوهش زمانێك هەلدهبژێرێ، كه بێتە زمانى فهرمى ولات.^(١) واتە زمانى ستاندارد لە ئەنجامى پلاندانانى شارەزایانى نەتەوهیهك یان ئیتنىكێكى دیاریكراودا پەیدا دەبێت.^(٢)

هەر جۆره زمانێك بۆ تێپەربوون لە شیوهزار بۆ زمان و لە زمانى ناوچهیهوه بۆ زمانى ستاندارد، دەبێت چەند قۆناغێك بپەڕێت، زمانناسان قۆناغى زۆر و هەندێك جار جیاوازیان باسكردوه، بۆ بەرههههێشت چوون و فراوانى زمان، هەندێك لە دابهشكردنى قۆناغهكانى ستانداردكردن بە قۆناغى جیاواز، دیدێكى گشتگیرىان ههیه و هەندێكى تر پوانگهیهكى بەش بەشكردنیان ههیه. بۆیه لێرهدا هەندێك لە شیوازهكانى ستانداردكردنى پلانداریژراو لای زمانهوانان دهخهینهپوو:

١- شیولزى ھۆگن (Hougen)

بایهخدارترین بیرۆكه سهبارهت به قۆناغى ستانداردكردن لە لایەن (ئینار ھۆگن)ى نەرویجى دارپژراوه، بپوای ئەو لەو پوانگهیهوه جێگهى گرنگى پێدانه، كه ئەو لێكۆڵینهوهى زۆرى لەسەر ستانداردكردنى ولاتانى ئەسكەندەنافیا ئەنجام داوه و نموونهكهى خۆى لەسەر بنەماى بینین و لێكۆڵینهوهى زانستى بنیات ناوه.^(٣)

^١ - سهلام ناوخۆش و نهریمان خوشناو و ئیدریس عەبدوللا (٢٠١٠)؛ كوردۆلۆجى؛ ل ٨٧.

^٢ - غازى عەلى (٢٠٠٦)، پڕۆژەى ستانداردكردنى زمانى كوردى، ل ٢٣٥.

^٣ - ناصر قلى سارلى، ل ٢١١.

ئىنار ھۆگن لە وتارەكەيدا (ديالېكت، زمان، نەتەو)، كە لەسالى ۱۹۶۶ بىلەن كەندەو، شىۋازى ستاندارد كەندى زمانى باسكردو، ئەمەش بەشۋەيەكى گشتى پەسەندكراو، دواتر لە سالى ۱۹۸۳ بە شىۋازى پىلانى زماندا چوۋەتەو، بى ئەوۋى ھىچ شىتەك بدۆزىتەو كە پىۋىست بەگۆپىنى لايەنە بنچىنەيەكانى ئەو پىلانە بىكات^(۱). واتە شىۋازەكەى ھەر وەك سالى ۱۹۶۶ كە دايىنبوو، وەك خۇى ماوۋەتەو، تا ئىستاشى لەگەلدابى ھەر ئەكتىفە و كارى پى دەكرىت.

بەگۆرەى شىۋازەكەى ھۆگن، گۆپانى دىالېكتەك بۆ زمان پەيوەندىيەكى نىزىكى ھەيە بە پىرۆسەى پىكخستنى پىساكان و پىشكەوتنى ناسىۋنالىزىم،^(۲) واتە زمانى ستاندارد دواى چەند ھەنگاۋىكى يەك لەدواى يەك دروست دەبىت.^(۳) بەجۆرىك (ھۆگن) بۆ ستاندارد كەندى زمان چوار ھەنگاۋى يەك لەدواى يەكى داناو: -

۱- قۇناغى ھەلبۇاردنى پىۋەر

۲- قۇناغى كۆكردنەو و بەياسايى كەندى.

۳- قۇناغى گەشەپىدانى پۆل و كار كەندەكانى

۴- پەسەند كەندى لەلايەن كۆمەلگاۋە^(۴)

بە بىۋاى (ئىنار ھۆگن) دوو قۇناغى يەكەم، بەگشتى پەيوەندىدارە بە شىۋەى زمان و دوو قۇناغى دوو پەيوەندىدارە بە پۆل و كار كەندەكانى. قۇناغى يەكەم و

¹- Amir Hassan Pour, p. 30.

²- Ali Mahmood jukil, p. 12.

^۳- غازى عەلى، ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۳۵.

⁴- Haugen, E. (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68 , No. 6, p. 933.

چوارهم په یوه نندیداره به کومه لکه وه و دوو قوناغی دووهم و سټیهم په یوه نندیداره به خودی زمانه وه.^(۱)

۲. شټولزی پای (Ray)

به بېوای (پای) چالاکی ستاندارد کردن له دوو قوناغ پیکهاتوه^(۲):

- ۱- له قوناغی په که مدا نمونه یه ک بۆ لاسایی کردنه وه دروست ده کړیت.
- ۲- له قوناغی دووهمدا نه و نمونه یه له به رانېر نمونه پکا به رکاندا په رهی پیده دریت و بللوده کړیته وه.

مه به ست له دروست کردنی نمونه یه ک بۆ لاسایی کردنه وه کومه له پټوه ریکی زمانه وانیه، که ده توانیت هزی به کاره یتان لای خوینته و بیسه دروست بکات، نمونه ی مه به ست خوی دوو شټوه ی گوتن و نووسینی هیه، سه به رت به نمونه کانی گوتن خه لکی به هزی خوو پټوه گرتن و له به رده ست بوونیان به کاری ده یتن، سه به رت به نمونه کانی نووسین، بوونی نه ده بیاتیک پټویسته^(۳).

۳. شټولزی رېوېرت هال (Hall)

رېوېرت هال سی قوناغی بۆ ستاندارد کردن داناه^(۴):

- ۱- هه لېژاردنی جوړیک زمان که له وانی تر په سندنتر بزانریت.
- ۲- دیاریکردنی سنوری چالاکی مړوځ، که نه و جوړه زمانه ی نه وان به کاری به یتن.
- ۳- ناساندنی نه و جوړه زمانه له لایه خه لکه وه به ناوینشانی زمانی ستانداردی نوی.

¹- Haugen, E. (1966), *Dialect*, p. 933.

²- ناصری قلی سارلی، ل ۶۲.

³- Ray, P. S. (1986), *Language Standardization*, Mouton, P. 759.

⁴- R. A. Hall (1972), *pidgins and creoles as Standard Languages*, Britain, p. 144.

قۇناغەكانى (ھال) زياتر پەيوەندى بە لايەنى كۆمەلايەتتە ھەيە و (ھال) گرنگى نەداوہ بە رەوتى ئەنجامەكانى گۇرپانكارىيە پەيوەندىدارەكانى ستانداردكردن، كە ھەلپژاردنى ستاندارد و پەسندكردنى لەلايەن خەلكەوہ رەوت و بەدەستەتووەيەكى تەواو كۆمەلايەتتە، بەكاربردنى ستاندارد لە سنورى چالاكى مەوقائەدا لەگەل ئەوہدا كە بە جۆرىك لە گۇرپانكارى زمانەوانى ھەژمار دەكرىت، بەروونى ديارە كە كارىكى كۆمەلايەتتە^(۱).

۴- شىۋازى ھەسەن (Hudson)

ھەسەن بە ھەمان شىۋەى ھۆگن، چوار قۇناغى بۇ ستانداردكردنى زمان ديارىكردوہ، كە پىتى وايە ھەر زمانىك بۇ ئەوہى بگاتە ئاستى ستانداردبوون، دەبى چوار قۇناغ تىپەرىكات، كە بەمشىۋەيە:-

قۇناغى يەكەم: ئەو شىۋە زمانەى كە ھەلدەبژىردىت و دەبىتە ستاندارد بەھۆى كۆمەلنى ھۆكار كە زۆرتەرسىياسىي و كۆمەلايەتەن.

قۇناغى دووہم: لەم قۇناغەدا گەللەدارپژانى زمانەكە بە كۆكردنەوہى وشە، نووسىنى پىژمان، پىنووس و فۆنەتىكى ئەو شىۋە زمانە، سەقامگىرى دەكەن.

قۇناغى سىيەم: لەم قۇناغەدا زمانەكە دەبىتە زمانى فەرمانگە و قوتابخانە و دامودەزگای ياسايى و پۆشەنبىرى، واتە لەم قۇناغەدا زمان لە بواری پىكھاتە و شىۋاز و وشەوہ بەرەو دەولەمەندبوونەوہى زۆرتەر دەچىت و پەرەدەستىنىت.

¹ - ناصەر قلى سارلى، ل ۲۱۱.

قۇئاغى چوارەم: لەم قۇئاغەدا، قۇئاغى پەسندکردنى ئەم شىۋە زمانىيە لەلاين خەلگەر، شىۋە زمانىك ئىگەر لەلاين زۆرىنە جەماوهره وه كو پيوهر پەسند نەكرت، ئەوا ناتوانيت بىتە زمانى ستاندارد^(١).

۵۔ شیوازی میلروی (Milroy)

میلروی دوو قوناغ بۆ قوناغه کانی ئینار هوکن زیاد کردوه، به بپوای ئهو ستانداردکردن ئهو قوناغانه ده بریت^(۱)؛

- ۱- ھەللىۋاردنى جۆزىڭ بۇ ستاندارد
 - ۲- پەسلىدىكى جۆزى ھەللىۋارد لايىھە خەلگەۋە
 - ۳- گەشەپىدىنى ۋەلاۋىردنەۋى جوگرافىيە ۋە كۆمەلەيەتپانەى جۆرەكە
 - ۴- كۆكردنەۋە (بەياساى كۆرۈن) ۋە جىگىرەكردى ستاندارد
 - ۵- پارىزگارى ۋە چاكرىدەۋەى ستاندارد
 - ۶- گەشەپىدىنى پۇل ۋە كارىكردى ستاندارد.
- ھاۋىرانى مىلۋى بەشەك لەچالاكىيەكانى پەسلىدىكى ستاندارد ۋە فراۋانكردى پۇل ۋە كارىكردى بە بەشەك جىۋازىيان لەقەلەمدادە، بەلام گىرەگىرەن خالى دابەشكرىدەكەى ئەۋان، ئامازەكرىدە بە قۇناغى پارىزگارى ۋە نۆيكرىدەۋەى ستاندارد، كە (ئىنار ھۆگىن) ئامازەى پىنەدابۋو، چۈنكە ستانداردكرىدى زمان پەۋتەكەى ئەنجامگىرى مېژۋىيە، كە ھىچكەت تەۋان ناپىت، ھەر كە ھەللىۋاردنى پىۋەرەكانى ستاندارد ۋە پەسلىدىكى لايىھە خەلگەۋە دەست پىدەكەت، ئىتر پۇ

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

پاراستنی ستاندارد له پيښه یی بالای خوی کیشمه کیشمیکی به رده وام دهست پیده کات، له هر کومه لگه یه کی زمانه وانی، فشار و هیژیک بوونی هیه که هه ول بۆ پاراستنی ستاندارد ده دات، له به رانه ردا هیژیک دژی بوونی هیه، که پښگری ده کات له سه پانی ستاندارد به سهر زمانی کومه لگه دا^(۱).

۱- شپواری بارچ (Bartsch)

بارچ له و باوه په دایه که ستاندارد کردنی زمان به دوو شیوه دهسته بهر ده بیټ، که به مشپوه یه :-

قوناغی یه که م:- له نږو شپوه زار و دیالیکته کانی زماندا، یه کیکیان به هوئی پالپشت و ژیرخانی فره نگی، میژوویی، نه ده بی و... وه کو پیوه ر په سند ده کریت، نه مجوره په سند کردنه شیوه یی سروشتی ستاندارد بوونی زمانه.

قوناغی دوو هم:- هه لېژاردنی شپوه زاریک و ستاندارد کردنی له لایه ن داموده زگای تایبه تی که لاله دارپژئی زمان بۆ ماوه یه کی کورت ده بیټ^(۲).

هه روه ها (بارچ) دا کو کی له سهر نه وه ش ده کات، که نه و شیوه زمانه بۆ نه وه یی بیټه زمانی ستاندارد، ده بی نه م تایبه تمه ندیانه یی هه بیټ:-

۱- گروپنکی سیاسی، ئابووری و خوینده وار به کاری بینن.

۲- نه و شیوه زمانه خاوه نی میژووییکی نه ده بیی و خاوه ن نووسه ری که وره بیټ.

۳- له هه ریمکی جوگرافیدا باوی هه بیټ^(۳).

^۱ - سه رچاوه یی پېشور، ل ۲۷.

^۲ - Bartsch, Renate (1987), Norms of Language, Longman, London, P. 250.

^۳ - Bartsch, (1987), p 251.

۷. شتولنی گارفین (Garvin)

شتوازه‌کي گارفین له سهر ستانداردکردن، له سهر دوو جوړی پیکهاتیی بنیات
نراوه^(۱):

۱- سه قامگیری نهرم

به گویره ی بوجوونی گارفین، زمانی ستاندارد ده بیت نمونه گونجاوه‌کانی نهرم و
سه قامگیر بئ، تاوه‌کو نهرکی خوی به شتووه‌یه‌کی ناسایی جیبه‌جئ بکات و، پښگا به
په یوه‌ندی به نوییه‌کان بدات و وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بیت بؤ گوران به کلتورییه‌کان که له
ناخاوتنی کومه‌لگا پووده‌دات، نه و تاییه‌تمه‌ندی به ده‌کری به ده‌ست بئ، کاتیک
زمانه‌که یاسا و توانای وای هه‌بیت که بتوانیت جیگای نه و یاسایانه بکاته‌وه که تازه
پولینکراوه و ماتوونه‌ته ناو پړسای زمانه‌که‌وه، به تاییه‌ت کاتیک پووه‌پووی
هه‌لومه‌رجی گورانکاری ده‌بیته‌وه، نه‌م گورانانه به هه‌نگاوی خیرا پووناده‌ن، به‌لکو
به تیپه‌پوونی کات پووده‌دات.

۲- پووناکبیرییه‌تی:

ده‌کریټ پووناکبیرییه‌تی زمانی ستاندارد وا لیک بدریته‌وه، که په‌یره‌وکړدنی
نامانجیکه‌که‌وا له زمانه‌که بکات، چپو به‌هیز بیت، نه‌گه‌ر پښویستیش بیت،
ده‌سته‌واژه و ده‌رپینه‌کانی پوخت بئ، نه‌م گورانکاری به زماندا به شتووه‌یه‌کی
سهره‌کی کارده‌کاته سهر پیکهاتیه‌ی وشه‌سازی و لایه‌نه‌کانی تری پړزمان.

^۱ - له مه‌حمود جوکل (۲۰۱۱)، هه‌مان سهرچاوه، ل ۱۲۲ - ۱۲۳.

۸-۲: قۇئاغەكانى ستانداردکردنى زمان

۱- ھەلېژاردنى پىئوھەرىك

ھەمىشە شىئوھەزارىك بۇ ستانداردکردن ھەلدەبۇيردىرى يان لەوانەيە بېيىتە زمانى ناوھەندىكى گىرنگ يان بېيىتە تىكەلەي چەند شىئوھەزارىكى ھەمەجۇر^(۱). ھەلېژاردنى پىئوھەرىكىش رەنگە ئەستەم بى، چونكە بەشىئوھەيەكى گشتىي ئەمە پشت بە ھەلوئىستى ئاخاوتنى كۆمەلگا دەبەستى، ئاخۇ بەسەر ئەم زەحمەتيە زال دەبن لە ھەلېژاردنى پىئوھەرىك يان تەنانت لەبەرانبەر زەحمەتيەكى كەمىش ملكەچ دەبن (چۆك دادەدەن).^(۲)

لېرەدا پايەي دىيالىكتىك يان شىئوھەزارىك، چ لەلایەنى كۆمەلایەتى، يان ھەژمونى ئايىنى ياخود سياسىي، زۆر گىرنگە لە پرۆسەي ھەلېژاردن و ديارىکردنى دىيالىكتىك لەنىو دىيالىكتەكانى زمانىك، بىگومان ئەم ھەلېژاردنە رەمەكى نابى، بەلكو دەبىت كەسانى زمانەوان و پسپۆر لەبوارى زمانەو ھەنجامى بدەن. ھەرچەندە ئەم پرۆسەيە زمانەوانىيە، بەلام زۆرجار دەسەلاتى سياسى پۇلى خۇي دەبىنى لە سەپاندنى دىيالىكتىك بەسەر دىيالىكتەكانى تردا^(۳).

خالىكى ترى گىرنگ لېرەدا ئەوھەيە، دەبى تەنھا دىيالىكتىك يان (شىئوھەزارىك) و تەنھا (ئەلفوبىيەك) ھەلېژاردى، بۇ ئەوھەي تووشى دابەشکردن و پارچە

¹ - Hudson R. A. (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press, 1980, P. 33.

² - Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain, p. 31.

³ - سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، كوردۆلۇجى، ل ۸۷ - ۸۸

پارچه کردن نه بیت.^(۱) واته له توخمی هه لېژاردندا دیالیکتیک هه لده بژیردیت بۆ نه وهی ببیته بنچینه بۆ زمانی ستاندارد^(۲).

که واته لیره دا گهره که دیالیکتیک دهست نیشان بکهین و هه لېژیرین، نه م هه لېژاردنهش په یوه سته به کومه لی خاصیت و تاییه تمه ندی، له وانه :-

۱- دیالیکته که له بواړی نووسین و ناخاوتندا خزمه تکرایی.

۲- دیالیکته که له پووی فرهنگی وشه وه دهوله مه ندی.

۳- له لایه ن ژوربه ی کومه لانی خه لکی کومه لگا که وه ناشنابیت.

پینگه ی جوړه شیوه زاره هه لېژیردراوه که گه شه دهکات و شیوه زاره کانی تر له پوانگه ی زمانه وانییه وه بچوک ده بنه وه، هه لېژاردن و جیگیرکردنی پتوهری زمانه وانی په وتیکی ئالوزه، که په یوه ندییه کی پاسته وخوی به پیکهاته ی زمان و کومه لگه وه هه یه و کاتیک هه موو خه لکی وه کو یه ک قسه بکهین، نه و گرفتیکی نه وتو نامینیته وه، نه گهر وانه بیت له وانه یه ناچارین بریاری ئازاردهر دهر بکهین، هه لېژاردنی ههر زمانیکی په سهن به زمانی ستاندارد، به مانای پشتگیری کردن له و خه لکه دیت، که به و زمانه قسه ده کهین، نه مهش به ها ده دات به وان، له به ره وهی پتوهره که هی نه وانه، له پیشبرکیتی به دهست هینانی ده سولات نه و بابته وه کو خالیکی به هیژ بۆ نه وان به کاردیت^(۳).

دهی لیره دا باسی خالیکی گرنگ بکهین، نه ویش نه وهیه، که پالنه ره سیاسیی و ئایینی و مه زه بییه کان هه ندیک جار ستاندارد سازان ناچارده کهین، بریاری سهیر دهر بکهین، ته نانه ت له وانه یه زمانیکی له نیوچوو بهینه وه گوړی، ستاندارد کردنی

۱- هه مان سرچاوه، ل ۸۸.

۲- غازی عی، هه مان سرچاوه، ل ۲۳۵.

۳- ناصر قلی ساری، ل ۲۲۰.

ئينار هوگن له وتاره كيدا (ديالېكت، زمان، نه ته وه)، كه له سالي ۱۹۶۶ بلاړي كرده وه، شيوازي ستاندارد كړنې زمانې باسكردو وه، نه مه ش به شيوه يه كي گشتي په سندراره، دواتر له سالي ۱۹۸۳ به شيوازي پلاني زماندا چوو ته وه، بې نه وه ي هېچ شتيك بدوړي ته وه كه پيوست به گوړيني لايه نه بنچينه يه كاني نه و پلانه بكات^(۱). واته شيوازه كي هر وه ك سالي ۱۹۶۶ كه داي نابو، وه ك خوي ماو ته وه و، تا ئيستاشي له گه لدابي هر نه كتيغه و كاري پي ده كريت.

به گوړه ي شيوازه كي هوگن، گوړاني ديالېكتيكي بو زمان په يوه ندييه كي نزيكي هه يه به پرؤسه ي پځخستنې پيساكان و پيشكه وتني ناسيؤناليزم،^(۲) واته زمانې ستاندارد دواي چنډ هه نكاويكي يه ك له دواي يه ك دروست ده بيت.^(۳) به جوړيكي (هوگن) بو ستاندارد كړنې زمان چوار هه نكاوي يه ك له دواي يه كي داناوه :-

۱- قوناغي هه لېژارډني پيوهر

۲- قوناغي كو كړدنه وه و به ياسايي كړدني.

۳- قوناغي گه شه پيداني پؤل و كار كړدنه كاني

۴- په سهند كړدني له لايه ن كومه لگاوه^(۴)

به برواي (ئينار هوگن) دوو قوناغي يه كه م، به گشتي په يوه نديداره به شيوه ي زمان و دوو قوناغي دووهم په يوه نديداره به پؤل و كار كړدنه كاني. قوناغي يه كه م و

^۱- Amir Hassan Pour, p. 30.

^۲- Ali Mahmood Jukil, p. 12.

^۳- غازي علي، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۵.

^۴- Haugen, E. (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68, No. 6, p. 933.

چوارهم په یوه نندیداره به کومه لگه وه و دوو قوناغی دووهم و سیمه په یوه نندیداره به خودی زمانه وه^(۱).

۲. شپولزی پای (Ray)

به پروای (پای) چالاکی ستاندارد کردن له دوو قوناغ پیکهاتووه^(۲):

۱- له قوناغی یه که مدامو نمونه یه که بۆ لاسایی کردنه وه دروست ده کړیت.

۲- له قوناغی دووهمدا نه و نمونه یه له به رانېهر نمونه پکا به رکاندا په رهی پیده دریت و بللوده کړیته وه.

مه به ست له دروست کردنی نمونه یه که بۆ لاسایی کردنه وه کومه له پیوه ریکی زمانه وانییه، که ده توانیت هه زنی به کاره پنان لای خوینهر و بیسه دروست بکات، نمونه ی مه به ست خوی دوو شپوهی گوتن و نووسینی هه یه، سه باره ت به نمونه کانی گوتن خه لکی به هوی خوو پیوه گوتن و له به رده ست بوونیان به کاری ده هینن، سه باره ت به نمونه کانی نووسین، بوونی نه ده بیاتیک پیوسته^(۳).

۳. شپولزی رېږت هال (Hall)

رېږت هال سی قوناغی بۆ ستاندارد کردن داناوه^(۴):

۱- هه لېژاردنی جوریک زمان که له وانی تر په سه ندر بزانریت.

۲- دیاری کردنی سنوری چالاکی مړوځ، که نه و جوړه زمانه ی نه وان به کاری بهینن.

۳- ناساندنی نه و جوړه زمانه له لایه خه لگه وه به ناو نیشانی زمانی ستانداردی

نوی.

¹- Haugen, E. (1966), Dialect, p. 933.

²- ناصری قلی سارلی، ل ۶۲.

³- Ray, P. S. (1986), Language Standardization, Mouton, P. 759.

⁴- R. A. Hall (1972), pidgins and creoles as Standard Languages, Britain, p. 144.

قۇناغەكانى (ھال) زياتر پەيوەندى بە لايەنى كۆمەلەيەتتە ھەيە و (ھال) گىرنگى نەداوہ بە پەوتى ئەنجامەكانى گۇرپانكارىيە پەيوەندىدارەكانى ستانداردكردن، كە ھەلپزاردنى ستاندارد و پەسندكردنى لەلەين خەلگەوہ پەوت و بەدەستەتوۋەيەكى تەواو كۆمەلەيەتتە، بەكاربردنى ستاندارد لە سنورى چالاكى مەوقانەدا لەگەل ئەوہدا كە بە جۇرئەك لە گۇرپانكارى زمانەوانى ھەژمار دەكرىت، بەروونى ديارە كە كارىكى كۆمەلەيەتتە^(۱).

۱. شىۋانى ھەسەن (Hudson)

ھەسەن بە ھەمان شىۋەي ھۆگن، چوار قۇناغى بۇ ستانداردكردنى زمان ديارىكردوۋە، كە پىيى وايە ھەر زمانىك بۇ ئەوہى بگاڭە ئاستى ستانداردبوون، دەپى چوار قۇناغ تىپەپ بگاڭ، كە بەمشىۋەيە:-

قۇناغى يەكەم: ئەو شىۋە زمانەي كە ھەلدەپزىردىت و دەپىتە ستاندارد بەھۆي كۆمەلەي ھۆكار كە زۇرتىر سىياسىي و كۆمەلەيەتتە.

قۇناغى دوۋەم: لەم قۇناغەدا گەللەدارپىژانى زمانەكە بە كۆكردنەوہى وشە، نووسىنى پىژمان، پىنووس و فۇنەتىكى ئەو شىۋە زمانە، سەقامگىرى دەكەن. قۇناغى سىيەم: لەم قۇناغەدا زمانەكە دەپىتە زمانى فەرمانگە و قوتابخانە و دامودەزگاي ياسايى و پۇشنىپىرى، واتە لەم قۇناغەدا زمان لە بوارى پىكھاتە و شىۋاز و وشەوہ بەرەو دەولەمەندبوونەوہى زۇرتىر دەچىت و پەرەدەستىنىت.

¹ - ناصىر قلى سارلى، ل ۲۱۱.

قوناغی چوارهم: له م قوناغهدا، قوناغی په سندرکړنی ته م شپوه زمانه یه له لایه ن خه لکه وه، شپوه زمانیک نه گهر له لایه ن زورینه ی جه ماوهره وه وه کو پیوه په سند نه کړیت، نه و ناتوانیت بیته زمانی ستاندارد⁽¹⁾.

۵. شپوای میلرو (Milroy)

میلرو دوو قوناغ بؤ قوناغه کانی ئینار هوگن زیاد کردوه، به پړوی نه و ستاندارد کړدن نه و قوناغانه ده پړیت⁽²⁾:

۱- هه لېژاردنی جوړیک بؤ ستاندارد

۲- په سندرکړنی جوړی هه لېژاردنی له لایه ن خه لکه وه

۳- گه شپیدانی و بلاو کړدنه وه ی جوگرافییانه و کومه لایه تیپانه ی جوړه که

۴- کوکړدنه وه (به یاسای کړدن) و جیکړکړنی ستاندارد

۵- پاریزگاری و چاک کړدنه وه ی ستاندارد

۶- گه شپیدانی پؤل و کار کړدنی ستاندارد.

هاو بیرانی ملبروی به شیک له چالاکیه کانی په سندرکړنی ستاندارد و فراوان کړدنی پؤل و کار کړدنی به به شیک جیاوازیان له قه له مداوه، به لام گرنگترین خالی دابه شکر دنه که ی نه و ان، ناماژه کړدنه به قوناغی پاریزگاری و نوکړدنه وه ی ستاندارد، که (ئینار هوگن) ناماژه ی پینه دابوو، چونکه ستاندارد کړدنی زمان په وتیک ی نه انجام گیری میژووییه، که هیچکات ته و او نابیت، هر که هه لېژاردنی پیوه ره کانی ستاندارد و په سندرکړنی له لایه ن خه لکه وه ده ست پیده کات، ئیتر بؤ

¹- Hudson. R. A. (1980), Sociolinguistics, Cambridge University press, Cambridge, p, 34.

²- Milroy, J. and Milroy (1985), Authority in Language, London, p. 27.

پاراستنی ستاندارد له پېگه‌ی بالای خوی کیشمه‌کیشمیکي به‌رده‌وام ده‌ست پېده‌کات، له‌هر کومه‌لگه‌یه‌کي زمانه‌وانی، فشار و هیژیک بوونی هه‌یه که هه‌ول بۆ پاراستنی ستاندارد ده‌دات، له‌به‌رانبه‌ردا هیژیکي دژي بوونی هه‌یه، که ریگری ده‌کات له سه‌پانی ستاندارد به‌سەر زمانی کومه‌لگه‌دا^(۱).

۶- شپولزی بارچ (Bartsch)

بارچ له‌و باوه‌په‌دایه که ستانداردکردنی زمان به دوو شیوه ده‌سته‌به‌ر ده‌بیټ، که به‌مشپوه‌یه:-

قوناغی یه‌که‌م:- له‌نیو شپوه‌زار و دیالیکته‌کانی زماندا، یه‌کیکیان به‌هوی پالپشت و ژیرخانی فره‌ه‌نگی، میژوویی، نه‌ده‌بی و... وه‌کو پیوه‌ر په‌سند ده‌کریت، نه‌مجوره په‌سندکردنه شپوه‌ی سروشتی ستانداردبوونی زمانه.

قوناغی دووه‌م:- هه‌ل‌ب‌ژاردنی شپوه‌زاریک و ستانداردکردنی له‌لایه‌ن داموده‌زگای تاییه‌تی که‌ل‌له‌داریژی زمان بۆ ماوه‌یه‌کي کورت ده‌بیټ^(۲).

هه‌روه‌ها (بارچ) دا‌کوکی له‌سەر نه‌وه‌ش ده‌کات، که نه‌و شپوه زمانه بۆ نه‌وه‌ی بپیته زمانی ستاندارد، ده‌بی نه‌م تاییه‌تمه‌ندیانه‌ی هه‌بیټ:-

۱- گروپیکي سیاسیی، ئابوری و خوینده‌وار به‌کاری بینن.

۲- نه‌و شپوه زمانه خاوه‌نی میژووییکی نه‌ده‌بی و خاوه‌ن نووسه‌ری گه‌وره بیټ.

۳- له‌هه‌ریمیکي جوگرافیدا باوی هه‌بیټ^(۳).

^۱- سه‌رچاوه‌ی پېشوو، ل ۲۷.

^۲- Bartsch, Renate(1987), Norms of Language, Longman, London, P. 250.

^۳- Bartsch, (1987), p 251.

۷- شیوازی گارځین (Garvin)

شیوازه که ی گارځین له سهر ستانداردکردن، له سهر دوو جوړی پیکهاته یی بنیات نراوه^(۱):

۱- سه قامگیری نهرم

به گویره ی بۆچوونی گارځین، زمانی ستاندارد ده بئیت نمونه گونجاوه کانی نهرم و سه قامگیر بئ، تاوه کو ئه رکى خوى به شیوه یه کی ئاسایى جیبه جئ بکات و، پښگا به په یوه نندییه نوییه کان بدات و وه لامدانه وه یه ک بئیت بۆ گورانه کلتورییه کان که له ناخاوتنى کومه لگا پووده دات، ئه و تاییه تمه نندییه ده کړئ به ده ست بئ، کاتیک زمانه که یاسا و توانای وای هه بئیت که بتوانئت جیگای ئه و یاسایانه بکاته وه که تازه پۆلینکراوه و هاتوونه ته ناو رښسای زمانه که وه، به تاییه ت کاتیک پووبه پووی هه لومه رچی گورپانکاری ده بئیت وه، ئه م گورپانانه به هه نگاوی خیرا پووناده ن، به لکو به تپه پووی کات پووده دات.

۲- پووناکیرییه تی:

ده کړئ پووناکیرییه تی زمانی ستاندارد وا لیک بدریته وه، که په پیره وکردنی ئامانجیکه که وا له زمانه که بکات، چرو به هیژ بئیت، ئه گهر پښوئستیش بئیت، ده سته واژه و ده ربړینه کانی پوخت بن، ئه م گورپانکارییه له زماندا به شیوه یه کی سهره کی کار ده کاته سهر پیکهاته ی وشه سازى و لایه نه کانی تری پښمان.

¹ - علی مه محمود چوک (۲۰۱۱)، هه مان سهرچاوه، ل ۱۲۲ - ۱۲۳.

۸.۳ : قۇناغەكانى ستانداردکردنى زمان

۱- ھەلبۇاردنى پىئوھرىك

ھەمىشە شىئوھزارىك بۇ ستانداردکردن ھەلدەبۇيردىرى يان لەوانەيە بېيتە زمانى ناوھندىكى گىرنگ يان بېيتە تىكەلەي چەند شىئوھزارىكى ھەمەجۇر^(۱). ھەلبۇاردنى پىئوھرىكىش پەنگە ئەستەم بى، چونكە بەشىئوھىەكى گىشتىي ئەمە پشت بە ھەلوپىستى ئاخاوتنى كۆمەلگا دەبەستى، ئاخۇ بەسەر ئەم زەحمەتتەيە زال دەبن لە ھەلبۇاردنى پىئوھرىك يان تەنانت لەبەرانبەر زەحمەتتەيەكى كەمىش ملکہ چ دەبن (چۆك دادەدەن).^(۲)

لېرەدا پاىەى دىيالىكتىك يان شىئوھزارىك، چ لەلايەنى كۆمەلەيەتى، يان ھەژموونى ئايىنى ياخود سىياسىي، زۆر گىرنگە لە پىرۆسەى ھەلبۇاردن و دىيارىکردنى دىيالىكتىك لەنىو دىيالىكتەكانى زمانىك، بىگومان ئەم ھەلبۇاردنە پەمەكى نابى، بەلكو دەبىت كەسانى زمانەوان و پسپۆر لەبوارى زمانەوہ ئەنجامى بدەن. ھەرچەندە ئەم پىرۆسەيە زمانەوانىيە، بەلام زۆرجار دەسەلاتى سىياسى پۆلى خۆى دەبىنى لە سەپاندنى دىيالىكتىك بەسەر دىيالىكتەكانى تردا^(۳).

خالىكى ترى گىرنگ لېرەدا ئەوہىە، دەبى تەنھا دىيالىكتىك يان (شىئوھزارىك) و تەنھا (ئەلفوبىيەك) ھەلبۇيردىرى، بۇ ئەوہى تووشى دابەشکردن و پارچە

¹- Hudson R. A.(1980), Sociolinguistics. Cambridge University press, 1980, P. 33.

²-Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain, p. 31.

³- سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، كوردۆلۆجى، ل ۸۷ ۸۸.

پارچه کردن نه بیټ. ^(۱) واته له توخمی هه لېږاردندا دیالیکتیک هه لډه بېژدریت بڼه وهی بیټه بنچینه بڼه زمانی ستاندارد ^(۲).

که واته لېره دا گهر که دیالیکتیک ده ست نیشان بکه ین و هه لېږدیرین، نه م هه لېږاردنه ش په یوه سته به کومه لې خاصیت و تاییه تمه ندی، له وانه :-

۱- دیالیکتیکه که له بواړی نووسین و ناخاوتندا خزمه تکرایی.

۲- دیالیکتیکه که له پووی فره نگی وشه وه ده وله مهنډی.

۳- له لایین زوږیه ی کومه لانی خه لکی کومه لگا که وه ناشنا بیټ.

پینگه ی جوړه شیوه زاره هه لېږدیراوه که گه شه ده کات و شیوه زاره کانی تر له پوانگه ی زمانه وانیه وه بچوک ده بنه وه، هه لېږاردن و جیگیرکردنی پیوه ری زمانه وانی په وتیکې ئالوزه، که په یوه نډیه کی پاسته وخوی به پیکهاته ی زمان و کومه لگه وه هیه و کاتیک هه موو خه لکی وه کو په کسه بکه، نه و گرفتیکې نه وتو نامینیتته وه، نه گهر وانه بیټ له وانه یه ناچار بېن بپاری ئازارده ر دهر بکه ین، هه لېږاردنی هر زمانیکې په سه ن به زمانی ستاندارد، به مانای پشتگیری کردن له و خه لکه دیت، که به و زمانه قسه ده که ن، نه مه ش به ها ده دات به وان، له به رته وه ی پیوه ره که هی نه وانه، له پیشبرکتی به ده ست هینانی ده سولات نه و بابه ته وه کو خالیکې به میز بڼه وان به کاردیت ^(۳).

ده بڼ لېره دا باسی خالیکې گرنګ بکه ین، نه ویش نه وه یه، که پالنه ره سیاسیی و ئایینی و مه زه بییه کان هه نډیک جار ستاندارد سازان ناچار ده که ن، بپاری سه یر دهر بکه ن، ته نانه ت له وانه یه زمانیکې له نیوچوو بهینه وه گوږی، ستاندارد کردنی

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۸۸.

^۲- غازی عه ی، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۵.

^۳- ناصر قلی ساری، ل ۲۲۰.

زمانى عىبرى باشتىن نمونەيە، كاتىك كۆچى بە كۆمەلى يەھودىيەكان لە كۆتايى سەدەى ئۆزدەيەم و سەرەتاي سەدەى بېستەم بۆ فەلەستىن دەستى پېكرد، هېچ كەسنىك بە زمانى عىبرى كلاسنىك قەسەى نەدەكرد، ئەو جۆرە زمانە تەنھا لە كىتەبە يەھودىيەكان بەرچاۋ دەكەوت، پالەنرە ئايىنى و سىياسىيەكان بوونە ھۆى ئەوھى ئەنجومەنىكى زمانەوانى لەسالى ۱۸۹۰ دروست بېيت و بە چالاكىيەكى بەرنامەبۇداپىژراۋ زمانى عىبرى كلاسنىكان گۆرپىيەو بۆ زمانىكى زىندوو، لە ئىستاندا ئەو زمانە ئاخىۋەرى رەسەنى ھەيە، ھەرچەند لە سەرەتاي سەدەى بېستەم و تەنەت ناوەرەستى ئەو سەدەيە هېچ كەسنىك بېراۋى نەبوو ئەو چالاكىيە بەرنامە بۇداپىژراۋە بۆ ستانداردكردن تا ئەو پىژەيە سەرگەوتوو بېيت^(۱).

۲- بەسىستەمكردنى پىۋەرەكە

لېرەدا يەكخستنى پىژمان و فەرەنگى نەتەو و پىنئوس ھۆكارى گرىنگن، بۆ دامەزراندنى دىيالىكتى ستاندارد، بېگومان پىژمان و فەرەنگ و پىنئوسىكى يەكگرتوو، كۆكردنەوھەكى پۆحى قوتابى و خوینەوارى لىدەكەوئتەو، بەمەش تاكەكانى نەتەو ھەست بە يەكئىتەيەكى نەتەوھى بەھىز دەكەن. دروستبوونى ئەو يەكئىتەيەش ناوەندىكى ستراتىژى دەبىت بۆ پاراستنى ئاسايشى زمان^(۲).

بۆ چەسپاندنى شىۋەزارىك دەبى ھەندى فەرەنگ و كىتەبى پىژمانى بنووسرىن، كەوا لە ئەندامانى كۆمەلگا بكات پازى بن لەسەر ئەوھى كەچى پاستە، پىكخستنى ياسا پىۋىستى بەوھەكە كەمترىن رادەى جىياۋزى لە فۆرم و اتادا ھەبىت، ئەوھش پىۋىستە كە ئەو ئەندامانە فېرى فۆرمە پاستەكانى بن و ئەو فۆرمە نادروستانەش لە

¹ - سەرچاۋەى پىشور، ل ۲۲۵ - ۲۲۶.

² - سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، ھەمان سەرچاۋە، ل ۸۸.

نووسین به کارنه هیئن، که په ننگه له شیوه زاری خویان هه بوو بیت، بویه له وانه یه نه مه یه کتیک له هۆکاره کان بیت که نه کادیمیای نه ته وه ییه کان له کاره کانیا اندا پوویه پووی کیشه بوو بیه وه. ناوه ندی کاری نه و نه کادیمیانه زور نه رینی نییه، چونکه هه میشه پوویه پووی گۆپانی به رده وام ده بیه وه و ده بی لیکولینه وه له سه ر مه سه له زمانه وانییه تازه کان نه جامبدن، بۆ خستنه پووی جیاوازی له نیوان ستاندارد کردن و پیکخستنی یاساکان له پووی بیردۆزییه وه گرنگه، چونکه پۆلینکردن و پیکخستنی پیساکانی زمان له چوارچیه ی هه لومه رچی نابوو ری، کومه لایه تی جؤراو جؤره وه ده بیت، هه روه ها جؤر و مه ودا و پله ی پیکخستنی پیساکان پشت به وه ده به ستن، که ناخو تا چهند له پووی کومه لایه تییه وه نه م زمانه پیکخواوه به کاردی، هه ر کاتیک نه و زمانه له به کاره یئنان له ناوه ندی فیترکردن و نه ده ب و خویندنه وه دا فراوان بو و هه ر کاتیک وه کو هۆکاری مانه وه و پاراستنی ده سه لات به کاره ات، نه و نه وکات ده کری به زمانیکی ستاندارد له قه له م بدری^(۱).

که واته له م قوناغه دا کؤددانان ده گریته وه، که چۆنیه تی قالب وه رگریتی فؤرمی نووسین له زمانی ستانداردا (پیزمان، وشه و پینووس)، دوا ی ماوه یه ک زمانی ستاندارد ده بیت به فؤرمیکی ناسایی نووسین و قسه کردن، هه لبه ته نووسینی ستاندارد ده بیت به پاریزراو به به راورد له گه ل قسه کردنی ستاندارد، چونکه قسه کردن زیاتر له نووسین ئالوگۆپی به سه ردا دیت، گۆرپانکاری له نووسینی ستانداردا به پیی گۆرپانکارییه کانی قسه کردن بگۆرپ^(۲).

به زۆری نووسه ری فهره نگی زاراوه کان له م بابه ته دا هاوړان، که کاری فهره نگنووسین له سه ر چالاکییه کی وه سفکه رانه یه، هه رچه ند نه وان پاستوپه وان

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p 33.

²- غازی عه ل، پپۆذه ی زمانی ستانداردی کوردی، ل ۲۳۵ - ۲۳۶.

نانوسن، فلان واژه چوڼ ده بېټ به کار بېټ، يان خوځمان به دور بگرين له بهر کاره پېښانی کام واژه، به مه رحال فرهه ننگنوسان خوځيان له پيگه يه که ده بيننه وه، که ده بېټ برپار بدهن که کام واژه يه بلاوه يان نا، راسته يان نا، ناساييه يان ناساييه، زياتر فرهه ننگه گشتييه کان که بڼ چهند زمانیکي دنيا بلاو کراونه ته وه، به گشتي يان به تايبه تي ده پرژينه سهر پيوه ره کانی به کار بر دنی ستاندارد^(۱).

۳- قوناغی پهره پیدان و فرلوانبونى له نه رکدا:

ئو شتوازه ی که به سيسته مکراوه، پيوستى به گورانیکي زور هه يه له بهر کاره پېښاندا، پيوسته له بواړی زانست، نه ده بیات، پوځنامه وانی، ... هتد به کاره پېښریت^(۲). پاش نه وه ی دیالیکتیک له دیالیکته کان ه لېږت دردا و بڼه ماکانی به ستانده رکړدنی بڼ داپژراو له هه موو لایه که وه به ره و زمانیکي بالا بردرا، که نوینه ری هه موو نه ته وه بېټ نه که ناوچه يه که، پوځی حکومت ده ست پېده کات له جیبه چیکړدنی هم پر وژه نه ته وه یی و نیشتمانییه، ده بېټ حکومت له داموده زگای خو ی به تايبه تی هر سئ وه زاره تی په روه رده و خویندنی بالا و پوځنېری و ږاگه يان دن خه لک هانبدات نه و شپوه زمانه به کار بېټن و به زمانى خوځيان برانن^(۳).

که واته لیږده دا نه و شپوه زاره ی پيسای بڼ پوځنکراوه به رزترین ناست له گوران له نه رکي خو ی به ده ست دینى، نه و فورمه ده بڼ توانای نه وه ی هه بېټ له هه موو نه و نه رکانه ی په یوه ستن به حکومتی ناوه ندی و، نووسین وه کو زمانیکي په سمی

^۱ - ناصر قلی سارلی، ل ۲۲۳ - ۲۲۴.

^۲ - Amir Hassan pour, p. 30.

^۳ - سه لام ناو خوش و نه ریمان خوښناو، کوردو لوجی، ل ۸۹.

به کاربیت، بۆ نمونه له په رله مان، له کاروباری حکومت و به لگه نامه کانی یاسا دانان و راپه پانندن و به لگه نامه دادوه ریه کانی و زانستییه کانی و سیستمه جوړاوجوړه په روه رده ییه کانی وهکو زمانی فیڅرکدن، واته له ناوه ندی فیڅرکدن سهره تایي و ناوه ندی و بالادا، وهکو زمانی فیڅرکدن له یاسای وهزاره تی په روه رده تومار ده کړی، هه روه ها ئه م زمانه له ده ستوری ولاتیشدا ده چه سپی و، ده بی شیاو بی بۆ به کاره ینانی له شیوه جیاوازه کانی ته ده ب وهکو زمانیکی نه ته وه بی، که زمانی کیانیکی سیاسی و کومه لایه تی و کلتورییه له به کاره ینانی بۆ ئه وه موو ئه رکانه، له وانه یه ئه م فۆرمه پیویستی به یه که ی زمانه وانی زیاتر ه بی، به تاییه تی وشه ته کنیکییه کانی، به لام ئه م پیویسته بۆ به ره وپیشبردنی ئه و نه ریتانه ی که وا ده کات ئه و فۆرمه به ده ستهاتووه به کاربه ینین^(۱).

له م قوناغه دا، زمانی ستاندارد ده بیت هه موو تاییه تمه ندییه بنچینه ییه کانی په یوه ندیدار به زمانی بالا به ده ست به ینیت، هه روه ک فیڅرگسۆن ئاماژه ی پیده کات، سی تاییه تمه ندی زمانی بالا ئه مانه ن:

۱- به کاره ینانی له داموده زگا کانی حکومت، نووسین و بیرۆکه ی بالا.

۲- بوونی پوهیه کی زۆر بالا.

۳- به کاربردنی له ته ده بیات و گه نجینه ی ته ده بیدا^(۲).

وهکو ئاماژه مان بۆی کرد، که شیوه زاره هه لبرژیدراوه که له م قوناغه دا له داموده زگا کانی حکومت، دادگا کانی، دهقه کانی یاسایی، به لگه نامه ئیدارییه کانی، نامه گوږینه وه ئیدارییه کانی، به کارده هینریت، له بهر ئه م هویه حکومته کانی گرنکی

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p. 33.

²- Ferguson, C. A. (1996), Diglossia, Oxford, Oxford University Press, p. 326.

زور به زمانى ستاندارد ددهن و هه ولده دهن بۆ گه شه پيدانى، له دوو پوانگه وه زمان بۆ حكومته كان گرنگه، يه كتيكيان له كاره كانى حكومته دووهميان له پهروده و فيركردندا، چينى دهسه لاتدار و په يوه ندى نيوان حكومته و خه لكى پيوستى به يه ك جۆر زمان و شيوه زار هه يه، پهروده و فيركردنيس پيوستى به و زمانه هه يه، كه به كارده هينريت⁽¹⁾.

يه كيك له به كار هينانه تازه كانى زمانى ستانداردى تازه دروست بوو ئه وه يه، كه ببيتته زمانى زانسته جياوازه مروييه كان و بيوكه هزيبه ئالۆزه كان (بالاكان)، له هه نديك له و زمانانه ي كه په وتى ستاندارد كردنيان له رابردويه كى زور دووره دهستى پيكردوه، زوربه يان له دهستپيكيانه وه نووسينه زانستيه كان و فلهسهفه دهركه وتوه، به لام ئه و زمانانه ي تازه په وتى ستاندارد كردنيان دهستپيكردوه، به هوى ئالۆزى زانستى نوئ، تواناو شايسته ي ئه و زانسته نين⁽²⁾.

٤- په سندردي له لايه ن كۆمه لگاوه

دهبى شيوه زاره كه وهكو زمانى نه ته وه يى له لايه ن قسه كه رانى كۆمه لگاوه په سند بكرئ، هه ر كاتيك ئه مه پويده، زمانه ستاندارده كه به گه ر ده خرئ، بۆ ئه وه ي ببيتته هوكارى هيز و يه كگرتن له پيناو دهوله تى نه ته وه يى، وهكو هيماي سه ربه خۆبوون له دهست نه ته وه كانى تر و وهكو هيمايه ك بۆ حاله تى جيا بوونه وه و سه ربه خۆيى بۆ ئه و نه ته وانه ي خاوه ن كيانيكى سه ربه خۆ نين، ئه مه ريك ئه و ئه ركه يه كه وا له نه ته وه يه ك دهكات زياتر به ره وپيش بچيت⁽³⁾.

¹ - ناصر قلى سارلى، ل ٢٢٧.

² - هه مان سه رچاوه، ل ٢٢٧ - ٢٢٨.

³ - Wardhaugh, R. An introduction to Sociolinguistics, p. 30.

شیوازه‌کە‌ی ھۆگن تارادە‌یە‌کی زۆر سوود بە‌خشە لە‌دروستکردنی پە‌یوہ‌ندی لە‌نیوان پېړۆسە‌ گە‌ورە‌کانی ستانداردکردن و تیگە‌یشتن لێ‌یان، بە‌لام مە‌ودایە‌کی فراوان لە‌ مشتومر ھە‌ڵدە‌گرێ‌ سە‌بارە‌ت بە‌ ھە‌ندێ‌ لایە‌نی ستانداردکردن، بۆ‌ نمونە‌ ټوہ‌ گرنگ نییە‌ کە‌ ستانداردکردن دە‌بێ‌ مە‌سە‌لە‌کە‌ی گۆکردن و نووسینی تێ‌دا‌بێ‌ یان کە‌ زمانی ستاندارد دە‌بێ‌ وە‌کو تاکە‌ شیوہ‌زاری راست و دروست دە‌ستی پێ‌وہ‌ بگیری^(١).

ئە‌گەر وا بپارێ‌یت زمانی ستاندارد زمانیکی زیندووی قسە‌ی پێ‌بکری‌ت و پۆ‌ل و کارکردنی بە‌ باشی ئە‌نجام بدات، پێ‌ویستە‌ زۆرینە‌ی تاکە‌کانی کۆمە‌لگە‌ پە‌سندی بکە‌ن و ئە‌و جۆرە‌ زمانە‌ لە‌ کۆمە‌لگە‌دا بلاویکری‌تە‌وہ‌، بلاوکردنە‌وہ‌ی زمانی ستاندارد پە‌وتیکی چە‌ند لایە‌نییە‌ و سێ‌ جۆری جیاوازی ھە‌یە‌ : بلاوکردنە‌وہ‌ی لە‌ شوێ‌نی (سنوریکی جوگرافی)، بلاوکردنە‌وہ‌ی پۆ‌ل و کارکردنی، بلاوکردنە‌وہ‌ی کۆمە‌لایە‌تی. مە‌بە‌ست لە‌ بلاوکردنە‌وہ‌ی شوێ‌نی فراوانکردنی سنوری جوگرافی زمان و ستانداردە‌ و لە‌نیوێ‌بردنی سنورە‌کان و بە‌رە‌ستە‌ سروشتییە‌کانە‌، لە‌ حالە‌تی بە‌ئە‌نجام گە‌یانندی ئە‌و جۆرە‌ بلاوکردنە‌وہ‌یە‌، ئاخێ‌وہ‌رانی شیوہ‌زارە‌ جوگرافیە‌یە‌کان لە‌گە‌ڵ شیوہ‌زاری خۆیان زمانی ستاندارد یان لە‌ شیوہ‌ی زمانیکی بالا بە‌کاری دە‌ھێ‌نن و لە‌ پە‌یوہ‌ندییە‌ زمانە‌وانییە‌کانی خۆیان سوودی لێ‌دە‌بینن، پاگە‌یانندنە‌کان بە‌تایبە‌ت پادێ‌و و تە‌لە‌فزیوون و سیستە‌می پە‌رودە‌دە‌ و فێ‌رکردن پۆ‌لیکی گرنگیان ھە‌یە‌ لە‌ بلاوکردنە‌وہ‌ی ئە‌و جۆرە‌ زمانە‌ ستانداردە‌^(٢).

¹- Ali Mahmood Jukil, p. 14.

²- ناصر قلی ساری، ل ٢٤١ ٢٤٢.

۵- قۇناغى پاراستنى ستاندارد

لەم قۇناغەدا ۋا پىويست دەكات ھەموو لايەك زمانە ھەل بىر ئىردىراۋەكە بىپارىزىن، ئەم پارىزگارى لىكردنەش پىويستى بەكات ۋ بەردەۋامى ھەيە، چونكە زمانى ستاندارد بەردەۋام لەلايەن پىۋەرەكانى بەربەرەكانى ۋ ھەرپەشەي لىدەكرىت ۋ ھەموكات دەكەۋىتە بەر شالۋى دزەكردنە ناۋى ۋ ناپەحەت كردنى شىۋەزارە جۇراۋجۇرەكان. لەۋانەيە ھەندىك ستاندارد بە تىپەپىنى چەند ۋەچەيەك گۇرپان بەسەر پىۋەرەكانىدا بىت ۋ پىگەي ستانداردى خۇي لەدەست بدات ۋ ستانداردىكى تر جىگەي بگرىتەۋە، لەۋانەيە خۇدى زمانى ستانداردىش لە دۋاي ماۋەيەك بەھۇي جۇراۋجۇرى كاركردنى دابەش بىت بۇ چەند شىۋەزارىك، بەمجۇرەش خۇي ستانداردكردن بكەۋىتەۋەگەر، بەلام بەھىزترىن پىكەھاتەي پاراستنى ستاندارد بەئەگەرى زۇرەۋە سىستەمى پەرۋەردە ۋ فىركردنە، مامۇستايانى فىرگەكان بەزۇرى ھۆگرىەتتىكى زۇريان بۇ سەپاندنخۋازى ۋ بىرۋەكەي نەگۇرپانى زمان ھەيە لە سىستەمى فىركردنە، زمانى نووسىن لە پىشتەرە، زمانى ئاخاۋتنى پلان بۇدارپىژراۋ لە پىشتەرە لە بى پلان، پەسندەكردنى شىۋەزارى ناستاندارد ئايدۆلۇژى ستاندارد پىداگىرى لەسەر دەكرىت^(۱).

نوسەرە گەرەكان ۋ دەۋلەمەندى بەرھەمى ئەدەبى ھۆكارى ترە بۇ پاراستن ۋ بلاۋكردنەۋەي ستاندارد، نوسەرەكان بەۋ بەرھەمە ئەدەبىيە شكۇدارەي كە لەپاش خۇيان بەجىيان ھىشتۋە، پوۋيەكى بالا دەبەخشەنە زمانى ستاندارد، لەۋ پوۋەۋە ۋا نىشان دەدرىت ھەر كەسىك بىەۋىت بىيئە كەسىكى پىگەيشتۋە، دەبىت، فىرى بەرھەمە ئەدەبىيەكان ۋ ستاندارد بىيئە، ئەم ھۆكارە بەتايبەت كاتىك

^۱ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۴۷.

زار و زمان _____ د نه ریمان خوشناو

کاریگه ره، که توخمی نه ده بی پوښ و ناماده بوونیکي زیاتریان له زمانې ستاندارد
هه بیټ^(۱).

^۱ - سهرچاوه ی پښتو، ل ۲۴۷.

زمانی عیبری باشتړین نمونونه، کاتیک کوچی به کومه‌لی یه‌هودیه‌کان له کوتایي سده‌ی نۆزده‌یه‌م و سهره‌تای سده‌ی بیستم بۆ فله‌ستین ده‌ستی پیکرد، هیچ که‌سیک به زمانی عیبری کلاسیک قسه‌ی نه‌ده‌کرد، نه‌و جوړه زمانه تهنه‌ها له کتیبه یه‌هودیه‌کان به‌رچاو ده‌که‌وت، پالنه‌ره‌ ئایینی و سیاسیه‌کان بوونه هوی نه‌وه‌ی نه‌جیومه‌نیکي زمانه‌وانی له‌سالی ۱۸۹۰ دروست بیټ و به چالاکیه‌کی به‌رنامه‌بۆدایژراو زمانی عیبری کلاسیکیان گۆرپیه‌وه بۆ زمانیکي زیندوو، له ئیستادا نه‌و زمانه‌ ئاخپوه‌ری ره‌سه‌نی هه‌یه، هه‌رچه‌ند له سهره‌تای سده‌ی بیستم و تهنه‌ت ناوه‌پاستی نه‌و سده‌یه هیچ که‌سیک بپوای نه‌بوو نه‌و چالاکیه به‌رنامه بۆدایژراوه بۆ ستانداردکردن تا نه‌و پیژیه سهرکه‌وتوو بیټ.^(۱)

۲- به‌سیستمه‌مکردنی پیوه‌ره‌که

لیره‌دا یه‌کخستنی پیزمان و فره‌هنگی نه‌ته‌وه و پینووس هۆکاری گرنگن، بۆ دامه‌زrandنی دیالیکتی ستاندارد، بینگومان پیزمان و فره‌هنگ و پینووسیکی یه‌کگرتوو، کۆکردنه‌وه‌یه‌کی پۆخی قوتابی و خوینه‌واری لیده‌که‌وپیته‌وه، به‌مه‌ش تاکه‌کانی نه‌ته‌وه هه‌ست به یه‌کیتییه‌کی نه‌ته‌وه‌یی به‌هیز ده‌که‌ن. دروستبوونی نه‌و یه‌کیتییه‌ش ناوه‌ندیکی ستراتیژی ده‌بیټ بۆ پاراستنی ئاسایشی زمان.^(۲)

بۆ چه‌سپاندنی شیوه‌زاریک ده‌بی هه‌ندی فره‌هنگ و کتیبی پیزمانی بنووسرین، که‌وا له ئەندامانی کومه‌لگا بگات رازی بن له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌چی راسته، پیکخستنی یاسا پیویستی به‌وه‌یه که که‌مترین راده‌ی جیاوازی له‌ فۆرم و واتادا هه‌بیټ، نه‌وه‌ش پیویسته که نه‌و ئەندامانه‌ فی‌ری فۆرمه‌ راسته‌کانی بن و نه‌و فۆرمه‌ نادروستانه‌ش له

^۱ - سه‌رچاوه‌ی پيشوو، ل ۲۲۵ - ۲۲۶.

^۲ - سه‌لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۸۸.

نووسین به‌کارنه‌هئین، که په‌نگه له شیوه‌زاری خویان هه‌بووئیت، بۆیه له‌وانه‌یه ئه‌مه یه‌کێک له هۆکاره‌کان بئیت که ئه‌کادیمیای نه‌ته‌وه‌بیه‌کان له کاره‌کانیاندا پووبه‌پووی کیشه‌ بووبنه‌وه. ناوه‌ندی کاری ئه‌وه‌ئاکادیمیانه زۆر ئه‌رئینی نییه، چونکه هه‌میشه پووبه‌پووی گۆرانی به‌رده‌وام ده‌بنه‌وه و ده‌بی لیکۆلینه‌وه له‌سه‌ر مه‌سه‌له زمانه‌وانیه تازه‌کان ئه‌نجام‌بدن، بۆ خسته‌پووی جیاوازی له‌نیوان ستانداردکردن و پیکه‌ستنی یاساکان له‌پووی بیردۆزییه‌وه گرنه‌، چونکه پۆلینکردن و پیکه‌ستنی پيساکانی زمان له چوارچێوه‌ی هه‌لومه‌رجی ئابوو، کۆمه‌لایه‌تی جۆراوجۆره‌وه ده‌بئیت، هه‌روه‌ها جۆر و مه‌ودا و پله‌ی پیکه‌ستنی پيساکان پشت به‌وه ده‌به‌ستئ، که ئاخۆ تا چه‌ند له‌پووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه ئه‌م زمانه پیکه‌راوه به‌کاردئ، هه‌ر کاتێک ئه‌وه زمانه له به‌کاره‌ێنان له ناوه‌ندی فێرکردن و ئه‌ده‌ب و خویندنه‌وه‌دا فراوان بوو و هه‌ر کاتێک وه‌کو هۆکاری مانه‌وه و پاراستنی ده‌سه‌لات به‌کارهات، ئه‌وا ئه‌وکات ده‌کرئ به زمانیکێ ستاندارد له‌قه‌له‌م بدرئ^(١).

که‌واته له‌م قۆناغه‌دا کۆددانان ده‌گرته‌وه، که چۆنیه‌تی قالب وه‌رگرتنی فۆرمی نووسین له زمانی ستانداردا (پیزمان، وشه و پینووس)، دواى ماوه‌یه‌ک زمانی ستاندارد ده‌بئیت به‌فۆرمیکێ ئاسایی نووسین و قسه‌کردن، هه‌لبه‌ته نووسینی ستاندارد ده‌بئیت به‌پاریزواو به‌به‌راورد له‌گه‌ڵ قسه‌کردنی ستاندارد، چونکه قسه‌کردن زیاتر له نووسین ئالۆگۆپی به‌سه‌ردا دئیت، گۆرپانکاری له نووسینی ستانداردا به‌پێی گۆرپانکارییه‌کانی قسه‌کردن بگۆرپ^(٢).

به‌زۆری نووسه‌ری فه‌ره‌ه‌نگی زاراوه‌کان له‌م بابه‌ته‌دا هاو‌پان، که کاری فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسین له‌سه‌ر چالاکییه‌کی وه‌سفکه‌رايه، هه‌رچه‌ند ئه‌وان پاستۆپه‌وان

^١ - Hudson, R. A. Sociolinguistics, p 33.

^٢ - غازى عەلى، پڕۆژه‌ی زمانی ستانداردی کوردی، ل ٢٣٥ - ٢٣٦.

نانووسن، فلان واژه چۆن ده‌بیټ به‌کاریټ، یان خۆمان به‌دوور بگرین له به‌کاره‌ینانی کام واژه، به‌هه‌رحال فەرهمه‌نگنوسان خۆیان له پیگه‌یه‌ک ده‌بیننه‌وه، که ده‌بیټ بریار بدهن که کام واژه‌یه‌ک بلأوه یان نا، پاسته یان نا، ئاساییه یان نا ئاساییه، زیاتر فەرهمه‌نگه گشتیه‌کان که بۆ چه‌ند زمانیکی دنیا بلأوکراونه‌ته‌وه، به‌گشتی یان به‌تایبه‌تی ده‌پرژینه‌سه‌ر پیوه‌ره‌کانی به‌کاربردنی ستاندارد^(۱).

۳- قوناغی په‌ره‌پیدان و فرلوانبوونی له‌ئهرکدا:

ئهو شیوازه‌ی که به‌سیسته‌مکراوه، پتویستی به‌گۆپانیکی زۆر هه‌یه له به‌کاره‌یناندا، پتویسته له‌بوری زانست، ئه‌ده‌بیات، پۆژنامه‌وانی، ... هتد به‌کاربه‌یتنریت^(۲). پاش ئه‌وه‌ی دیالیکتیک له‌دیالیکته‌کان هه‌لبژێردرا و بنه‌ماکانی به‌ستانه‌هرکردنی بۆ داپژراو له‌هه‌موو لایه‌که‌وه به‌ره‌و زمانیکی بالا بردرا، که نوینه‌ری هه‌موو نه‌ته‌وه بیټ نه‌ک ناوچه‌یه‌ک، پۆلی حکومه‌ت ده‌ست پیده‌کات له‌جیبه‌جیکردنی ئهم پرۆژه نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانیه‌ی، ده‌بیټ حکومه‌ت له داموده‌زگای خۆی به‌تایبه‌تی هه‌ر سێ وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و خویندنی بالا و پۆشنه‌یری و پاگه‌یاندن خه‌لک هانبدات ئهو شیوه زمانه به‌کاربه‌ینن و به‌زمانی خۆیان بزائن^(۳).

که‌واته لی‌ره‌دا ئهو شیوه‌زاره‌ی پتسای بۆ پۆلینه‌کراوه به‌رزترین ئاست له‌گۆپان له‌ئهرکی خۆی به‌ده‌ست دینن، ئهو فۆرمه ده‌بی‌توانای ئه‌وه‌ی هه‌بیټ له‌هه‌موو ئهو ئهرکانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌حکومه‌تی ناوه‌ندی و، نووسین وه‌کو زمانیکی په‌سمی

^۱ - ناصرقلی سارلی، ل ۲۲۳ - ۲۲۴.

^۲ - Amir Hassan pour, p. 30.

^۳ - سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خوشناو، کوردۆلۆجی، ل ۸۹.

به کاربیت، بۆ نمونه له پەرلهمان، له کاروباری حکومت و بهلگه نامه کانی یاسا دانان و پاپه پانندن و بهلگه نامه دادوهرییه کان و زانستییه کان و سیستمه جؤراوجؤره پهره رده ییه کان وهکو زمانی فیژکردن، واته له ناوهندی فیژکردنی سهره تایبی و ناوهندی و بالادا، وهکو زمانی فیژکردن له یاسای وهزارهتی پهره رده تۆمار دهکری، ههروهه ها ئه م زمانه له دهستووری ولایتیدا دهچه سپی و، دهبن شیاو بی بۆ به کارهینانی له شیوه جیاوازه کانی ئه ده ب وهکو زمانیکی نه ته وهیی، که زمانی کیانیکی سیاسی و کومه لایهتی و کلتورییه له به کارهینانی بۆ ئه وه مو ئه رکانه، له وانه یه ئه م فۆرمه پتویستی به یه که ی زمانه وانی زیاتر هه بی، به تایبه تی وشه ته کنیکییه کان، به لام ئه مه پتویسته بۆ به ره وپیشبردنی ئه و نه ریتانه ی که وا ده کات ئه و فۆرمه به ده ستهاتوه به کاریهین^(۱).

له م قوناغه دا، زمانی ستاندارد ده بی ت هه موو تایبه ته ندیه بنجینه ییه کانی په یوه نیدار به زمانی بالابه ده ست به ییت، هه روه ک فیژگسۆن ئا ماره ی پیده کات، سی تایبه ته ندی زمانی بالا ئه مان:

۱- به کارهینانی له داموده زگا کانی حکومت، نووسین و بیروکی بالا.

۲- بوونی پوهیه کی ژور بالا.

۳- به کاربردنی له ئه ده بیات و گه نچینه ی ئه ده بیدا^(۲).

وهکو ئا ماره مان بۆی کرد، که شیوه زاره هه لبژێردراوه که له م قوناغه دا له داموده زگا کانی حکومت، دادگا کان، دهقه کانی یاسایی، بهلگه نامه ئیدارییه کان، نامه گۆپینه وه ئیدارییه کان، به کارده هینریت، له بهر ئه م هۆیه حکومته کان گرنگی

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p. 33.

²- Ferguson, C. A. (1996), Diglossia, Oxford, Oxford University Press, p. 326.

زور به زمانی ستاندارد ددهن و هه ولده دهن بۆ گه شه پیدانی، له دوو پوانگه وه زمان بۆ حکومه ته کان گرنگه، یه کیکیان له کارهکانی حکومت دووه میان له پهروده و فیرکردنا، چینی دهسه لاتدار و په یوهندی نیوان حکومت و خه لگی پیویستی به یه ک جور زمان و شیوه زار هه یه، پهروده و فیرکردنیش پیویستی به و زمانه هه یه، که به کارده هیتریت^(۱).

یه کیک له به کاره یانانه تازه کانی زمانی ستانداردی تازه دروست بوو نه وه یه، که ببیته زمانی زانسته جیاوازه موییه کان و بیرۆکه هزییه ئالۆزه کان (بالاکان)، له هه ندیک له و زمانانه ی که په وتی ستاندارد کردنیان له رابردوویه کی زور دووره وه دهستی پیکردوه، زوربه یان له دهستی پیکیهانه وه نووسینه زانستییه کان و فله سه فله ده رکه وتوه، به لام نه و زمانانه ی تازه په وتی ستاندارد کردنیان دهستی پیکردوه، به هوی ئالۆزی زانستی نوی، تواناو شایسته ی نه و زانسته نین^(۲).

۴. په سند کردنی له لایه ن کومه لگاوه

ده بی شیوه زاره که وه کو زمانی نه ته وه یی له لایه ن قسه که رانی کومه لگاوه په سند بکری، هه ر کاتیک نه مه پوویدا، زمانه ستاندارده که به گه پ ده خری، بۆ نه وه ی ببیته هۆکاری هیز و یه کگرتن له پیناو ده ولته ی نه ته وه یی، وه کو هیما ی سه ربه خۆبوون له ده ست نه ته وه کانی تر و وه کو هیما یه ک بۆ حالته ی جیا بوونه وه و سه ربه خۆیی بۆ نه و نه ته وانه ی خاوه ن کیانیکی سه ربه خۆ نین، نه مه پیک نه و نه رکه یه که وا له نه ته وه یه ک ده کات زیاتر به ره وپیش بچیت^(۳).

^۱ - ناصر قلی سارلی، ل ۲۲۷.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۲۷ - ۲۲۸.

^۳ - Wardhaugh, R. An introduction to Sociolinguistics, p. 30.

شیوازه که ی هۆگن تاراده یه کی زۆر سوود به خشه له دروستکردنی په یوه ندی له نیوان پرۆسه گه وره کانی ستانداردکردن و تیگه یشتن لییان، به لام مه و دایه کی فراوان له مشتومر ه لده گری سه باره ت به ه ندی لایه نی ستانداردکردن، بۆ نمونه ئه وه گرنگ نییه که ستانداردکردن ده بی مه سه له که ی گوکردن و نووسینی تیدابی یان که زمانی ستاندارد ده بی وه کو تاکه شیوه زاری راست و دروست دهستی پیوه بگیری^(۱).

ئه گه ر وا بریاربیت زمانی ستاندارد زمانیکی زیندووی قسه ی پێبکریت و پۆل و کارکردنی به باشی ئه نجام بدات، پێویسته زۆرینه ی تاکه کانی کۆمه لگه په سندی بکه ن و ئه و جۆره زمانه له کۆمه لگه دا بلاو بکریته وه، بلاوکردنه وه ی زمانی ستاندارد په وتیکی چه ند لایه نییه و سی جۆری جیاوازی هه یه : بلاوکردنه وه ی له شوینی (سنوریکی جوگرافی)، بلاوکردنه وه ی پۆل و کارکردنی، بلاوکردنه وه ی کۆمه لایه تی. مه به ست له بلاوکردنه وه ی شوینی فراوانکردنی سنوری جوگرافی زمان و ستاندارده و له نیو بردنی سنوره کان و به ربه سه سروه شتییه کانه، له حا له تی به ئه نجام گه یان دنی ئه و جۆره بلاوکردنه وه یه، ئاخیه و رانی شیوه زاره جوگرافییه کان له گه ل شیوه زاری خۆیان زمانی ستاندارد یان له شیوه ی زمانیکی بالا به کاری ده هیئن و له په یوه ندییه زمانه وانییه کانی خۆیان سوودی لیده بینن، پاگه یان دنه کان به تایبته ت پادیۆ و ته له فزیۆن و سیسته می په روه رده و فیژکردن پۆلیکی گرنگیان هه یه له بلاوکردنه وه ی ئه و جۆره زمانه ستاندارده^(۲).

¹ - Ali Mahmood Jukil, p. 14.

² - ناصر قلی ساری، ل ۲۴۱ - ۲۴۲.

۵- قۇناغى پاراستنى ستاندارد

لەم قۇناغەدا ۋا پىويست دەكات ھەموو لايەك زمانە ھەلبۇزىردراۋەكە بپارىزىن، ئەم پارىزگارى لىكردنەش پىويستى بەكات ۋ بەردەۋامى ھەيە، چونكە زمانى ستاندارد بەردەۋام لەلايەن پىۋەرەكانى بەربەرەكانى ۋ ھەرەشەي لىدەكرىت ۋ ھەموكات دەكەۋىتە بەر شالۋى دزەكردنە ناۋى ۋ ناپەرەت كىردنى شىۋەزارە جۇراۋجۆرەكان. لەۋانەيە ھەندىك ستاندارد بە تىپەرىنى چەند ۋەچەيەك گۇپان بەسەر پىۋەرەكانىدا بىت ۋ پىگەي ستانداردى خۇي لەدەست بدات ۋ ستانداردىكى تر جىگەي بگىتەۋە، لەۋانەيە خۇدى زمانى ستانداردىش لە دۋاي ماۋەيەك بەھۇي جۇراۋجۆرى كاركردى دابەشېت بۇ چەند شىۋەزارىك، بەمجۆرەش خۇي ستانداردكرىن بگەۋىتەۋەگەپ، بەلام بەھىزترىن پىكەتەي پاراستنى ستاندارد بەئەگەرى زۆرەۋە سىستەمى پەرۋەردە ۋ فىركردنە، مامۇستايانى فىرگەكان بەزۆرى ھۆگرىەتتىكى زۇريان بۇ سەپاندنخۋازى ۋ بىرۆكەي نەگۇپانى زمان ھەيە لە سىستەمى فىركردنە، زمانى نووسىن لە پىشتەرە، زمانى ئاخاۋتنى پلان بۇدارپىژراۋ لە پىشتەرە لە بى پلان، پەسندەكردنى شىۋەزارى ناستاندارد ئايدۆلۆزى ستاندارد پىداگىرى لەسەر دەكرىت^(۱).

نووسەرە گەرەكان ۋ دەۋلەمەندى بەرھەمى ئەدەبى ھۆكارى ترە بۇ پاراستن ۋ بلاۋكردنەۋەي ستاندارد، نووسەرەكان بەۋ بەرھەمە ئەدەبىيە شىكۋدارەي كە لەپاش خۇيان بەجىيان ھىشتۋە، پرويەكى بالا دەبەخشەنە زمانى ستاندارد، لەۋ پروۋەۋە ۋا نىشان دەدرىت ھەر كەسنىك بىەۋىت بىيىتە كەسىكى پىگەشتۋە، دەبىت، فىرى بەرھەمە ئەدەبىيەكان ۋ ستاندارد بىيىت، ئەم ھۆكارە بەتايىبەت كاتىك

¹ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۴۷.

زارو زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

کاريگه ره، که توخمي ئه ده بي پۆل و ئاماده بوونيکي زياتريان له زماني ستاندارد
هه ييت^(۱).

¹ - سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۴۷.

بهشی چوارهم: چهند لایه نیکی ریزمانی کرمانجی سهروو

۱۴: نیر و می

له کرمانجی ناوه پاستی زمانی کوردیدا ده میکه نیشانه ی تاییه تی په گه زی نیر و می له ناوچوو، ته نیا له یه ک حاله تدا ماوه، ئه ویش له دۆخی بانگکردندا، به جورێک له م دۆخه دا نیشانه ی تاییه تی هه یه بۆ جیاکردنه وه ی نیر و می، به مشیوه یه ی خواره وه:

ا. نیشانه ی (ه) بۆ تاکی نیر به کاردیت، وهک:

- کوپه، بخوینه .

ب. نیشانه ی (ئ) بۆ تاکی می به کاردیت، وهک:

- کچی دانیشه .

ج. نیشانه ی (ینه) بۆ کۆی نیر و می به کاردیت، وهک:

- ئه ی کوپینه وهرنه زانکر .

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا ئه گهرچی به هۆی کرداری بیستنه وه نیر و می له یه کتر جیا ده کرینه وه، به لام له گه ل ئه وه شدا به هۆی نیشانه ی تاییه تییه وه جیاوازی نیر و می ده کریت، ئه م جیاوازی کردنه ش به هۆی نیشانه ی په گه ز و ئامرازی دانه پال و جیناو و ئاوه ئناو و دۆخی بانگکردنه وه ده بییت، هه روه کو له خواره وه پووینی ده که ینه وه:

۱. به هۆی نیشانه ی تاییه تی په گه زه وه:

لیره دا نیشانه ی (ی) بۆ په گه زی نیر و نیشانه ی (ئ) بۆ په گه زی می به کاردیت و ده چیتته سه ر ناوه که وه، به و واتایه ی ناوه که به هۆی ئه م نیشانه وه ده ناسریت، وهکو:

زار و زمان _____ د نه ریمان خوشناو

- ئازادی نان خوار .

- نه سرینی نان خوار .

۲- به هوی ئامرازی دانه پال:

کاتیک دوو وشه به هوی ئامرازی دانه پال لیکده درین، شه وه ئامرازه گانی دانه پال
بو نیر و می و تاک و کو جیاوازیان له نیواندا هیه، به مشیوهیه:

ا- ئامرازی دانه پالی (ا) بو تاکی می به کاردیت، وهک:

- کچا نه سرینی هات .

ب- ئامرازی دانه پالی (ی) بو تاکی نیر به کاردیت، وهک:

- کوپی ئازادی زیره که .

ج- ئامرازی دانه پالی (ید، ین، یت) بو کوی نیر و می به کاردیت، وهک:

- چپاییت کوردستانی بلندن .

۳- به هوی جیناو:

ا- جیناوی که سی سه ره خۆ :

له که سی سییه می تاکدا، له کومه لی (من - مه) جیاوازی له نیوان نیر و میدا
ده کریت، به مشیوهیه:

وی / جیناوی سه ره خۆیه بو که سی سییه می تاکی نیر، وهک:

- وی نان خوار .

وی / جیناوی سه ره خۆیه بو که سی سییه می تاکی می، وهک:

- وی نان خوار .

ب - جېئناۋى نىشانە:

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، ھەوت جېئناۋى نىشانەمان ھەيە، كە بۆ تاك، كۆ، نىر، مئى، نزيك، دوور بە كاردەھيترىت، جېئناۋەكانىش بە مەشپۆھەيەى خوارەوھن^(۱):-

ئەقە _____ بۆ تاكى نزيك بە كاردىت .

قى _____ بۆ تاكى نىرى نزيك بە كاردىت .

قى _____ بۆ تاكى مئى نزيك بە كاردىت .

وى _____ بۆ تاكى نىرى دوور بە كاردىت .

وى _____ بۆ تاكى مئى دوور بە كاردىت .

(ئەقان) ئان _____ بۆ كۆى نىر و مئى نزيك بە كاردىت .

(ئەوان) وان _____ بۆ كۆى نىر و مئى دوور بە كاردىت .

ئەقە پىسمامئ مە .

قى نەگرە^(۲) .

ئەقە ھەقائى مە .

قى نان خارە .

قى نان خارە .

وى چىرۆك ئقىسى .

وى چىرۆك ئقىسى .

^۱ - لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى بىرەتى، چاپى سىيەم، چاپخانەى ئەكاسيا، ھەولێر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

^۲ - صادق بەاءالدين ئاميدى، رېژمانا كوردى كرمانجى يا ژورى و ژىرى يا ھەشەركرى، چاپا يەكئ، زانكۆى سەلاحەدين، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۲۲ .

شان گزوه نده کا خوش گریډا .

وان په شبه له ک گریډا .

۴- ناوہ لئاوی نیشانه :

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا فورمه کانی ناوہ لئاوی نیشانه له گهل ناوی تاک و

کۆ و نیړ و می به شیوه ی جیاواز به کاردین، به مشیوه یی خواره وهن:

نه ځ..... ه _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړ و میی نزیك به کاردی.

فی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړی نزیك به کاردی.

فی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی میی نزیك به کاردی.

وی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړی دوور به کاردی.

وی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی میی دوور به کاردی.

شان(نه شان)..... ان _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړ و میی نزیك به کاردی.

وان(نه وان) ان _____ له گهل ناویک بۆ کوی نیړ و میی دوور به کاردی.

- نه ځ کتیبه یی مه په .

- فی خورتی سه ری مه بلند کر .

- فی قوتابی وانه باش خواند .

- وی په زفانی په زی خۆ فرۆت .

- وی گوتنی دل مه خو شکر .

- شان گولان بچینه .

- وان جوتیاران زه فیین خۆ کيلان .

۵- دږخی بانگکردن:

له حاله تی بانگکردندا، چهند نیشانه یهك به ناو دهلكیت، بههویه وه پهگه زی ناوهكه دیاری دهکړیت، نیشانه کانیش بریتین له :

۱- نیشانه ی (ژ) بۆ تاکی نیر به کاردیت، وهك:

- کوپږ، بخوینه داسه رکه فی .

ب - نیشانه ی (ی) بۆ تاکی می به کاردیت، وهك:

- خویشکی، چیلې بدوشه .

ج - نیشانه ی (ینه) بۆ کوی نیر و می به کاردیت، وهك:

- کوپینه فان کاران نه کهن .

له گهل نه وه شدا (صادق به هانه دین نامیدی) له کتیبی (پیزمانا کوردی) دا، چهندین حاله تی دیاریکراو دهست نیشان دهکات بۆ جیاکردنه وه ی نیر و می، بویه لیږه دا ناماژه به هندیکیان دهکهن: ^(۱)

۱- نه گه ر دار و درهخت وشك و پهق بیت، نه وه نیر، وهك: (دارې کوپږی)، (دارې سیږی)، به لام نه گه ر داره كه ته پ و سهوز بیت، نه وه میه، وهك: (دارا کوپږی)، (دارا سیږی).

۲- بواری ناوه دانی وهك (خانوو، باله خانه، بازار، شار، قهزا، ناحیه، گوند، کاول، دیوار، بان...) له پهگه زی نیرن، وهك: (خانیی مه زن)، (خانیی ده ئوده)، به لام (گه پهك، کوچه، نه شكوت) له پهگه زی مین .

۳- هاوارکردن و قیژه کردن میه، وهك (هاوارا دوی گورگی) .

^۱ - پروانه: ۱- صادق بهاولالدین نامیدی، پیزمانا کوردی، ۱۷۶-۱۷۷، ۲- موکهرم ږدشید تالمانی، دهستوری شیکردنه وه له زمانی کوردیدا، له ملاو کراو دهکاتی گوڅاری ناسوی پهروهره دی، چاپخانه ی وه زار دتی پهروهره ده، هملیز، ۲۰۰۸، ل ۵۸-۶۰

زار و زمان ————— د نهریمان خوشناو

- ۴- هه موو نه سستیره کانی ئاسمان، جگه له (تهرمی نویحی)، هه مووی له په گه زی مین.
- ۵- هه رچی نرمی و دهشتایی هه یه له سه ر پووی زه وی جگه له (گه لی)، هه مووی له په گه زی مین .
- ۶- هه موو ئاوی سه ر پووی زه وی (دهریا، زهریا، جۆگه و جۆبار....) له په گه زی مین، جگه له (پووبار، چه م، ئوقیانوس) له په گه زی مین.
- ۷- هه رچی میوه و بهرهم ی دار و دره خته (جگه له تری) له په گه زی مین .
- ۸- هه موو چاوگه کانی زمانی کوردی له په گه زی مین .
- ۹- هه موو ناویکی واتایی له په گه زی مین .
- ۱۰- نه ندامه کانی له شی مرؤف (سه ر، گوئی، دهم، چاو، مل، ددان، زمان، سینگ، گه روو) له په گه زی مین، به لام نه ندامه کانی (دهست، پی، په نجه، لووت، دل، لیو....) له په گه زی مین .
- ۱۱- ئامیره کانی (داس، قهیناخ، خاکه ناس، بیل) له په گه زی مین، جگه له مانه هه موو ئامیره کانی تر له په گه زی مین .
- ۱۲- هه موو دهشت و دهشتاییک له په گه زی مین، وهک: (دهشتا بتوینی)، (دهشتا شه هره زوئی).
- ۱۳- هه موو چیاپییک له په گه زی مین، وهک: (چیاپی مه تینا)، (چیاپی قه ندیلی)، به لام (ته پۆلکه، شاخ، لوتکه....) له په گه زی مین .
- ۱۴- چه کی شه پکردن و بوازی جهنگ (قیز، که وان، موشهک، تافک، فرۆکه....) له په گه زی مین .
- ۱۵- خشل و زبزی ئافره تان هه مووی مین، جگه له (بازن و گولره) به تاک ده بیته نیر.

زار و زمان _____ د. نەريمان خوشناو

۱۶- جلوبەرگی له بهرکردن و له پێ کردن، وهك (كللو، كراس، پهستهك، پاتك، چۆغه، بېجامه، كهوا) له پهگهزی نێرن، ئەوانی دیکه وهك (پشتوین، پیللو، شال، دهسمال) ههمووی له پهگهزی مێن .

۱۷- ههموو شتیکی دهوری زهوی له چینی ههواى ئاسمان لهگهڵ پهشهبا و ئاسمان له پهگهزی نێرن، بهلام (بهفر، باران، تهززه، باهۆز، لافاو، زوقم، شهونم، شی، تهوموژ، تهپایی) له پهگهزی مێن .

۱۸- ئامێرهكانى بواری نووسین (پێنوس، مهركهپ) له پهگهزی نێرن، بهلام (دەفتەر، پەرتوو، تهباشیر، کتێب....) له پهگهزی مێن .

۱۹- شتی سههرهکی خویندن (پۆل، تهختهپهشه، میژ....) له پهگهزی نێرن، بهلام ئەوانی دیکه وهك (کورسی، کتێبخانه...) له پهگهزی مێن .

۲۴: نامرازی دانه پال

له زمانې کوریددا، جگه له زاراوې نامرازی دانه پال، شهو زاراوه کانی (خستنه پال، خستنه سر، نیزافه) به کار دین، که هر هه موومان هه مان مه به ست ده گه یه ن.

نامرازی دانه پال، به و نامرازانه دهوتریت، که دوو وشه دهخنه پال یه کتريه وه، به هویه و گریه ک (فریژیک) دروست دهکن، واته ناویک دهخاته پال ناویک یان ناویک دهخاته پال جیناویک یان ناویک دهخاته پال ناوه لئاویک یان ناوه لئاو دهخاته پال یه کتری یان..... هتد.

له کرمانجی ناوه پاستی زمانې کوریددا (ی) نامرازی دانه پال و دوو وشه دهخاته پال یه کتريه وه، ئینجا هم دوو وشه یه تک بن یان کۆ یان تیر بن یان می..... و یاسا کانی سازکردنیشی به مشیوه یه ی خواره وه یه:

۱- ناو + ی + ناو

کوپ + ی + نازاد

- کوپی نازاد زیره که.

۲- ناو + ی + جیناو

کوپ + ی + نهو

- کوپی نهو هات.

۳- ناو + ی + ناوه لئاو

کچیک + ی + جوان

- کچیکی جوان پوښت.

۴- جیناو + ی + ناوه لئاو

ئیوه + ی + تیکۆشه

- ئیوهی تیکوشه ر سهرده که ون .

ه- ئاوه لئاو + ی + ئاوه لئاو

بالا به رز + ی + چاوشین

- من کچیکی بالا به رزی چاوشینم بینی .

هروه ها هر له کرمانجی ناوه پاست هندی جار له جیگه ی (ی)، ئه وه (ه)
وه کو ئامرازی دانه پال به کاردیت، له وکاته ی که ئامرازی ناسراوی له سهر ناو لاده چی
و ده چیته سهر ئاوه لئاو، به لام هر بۆ ناوه که ده که پیته وه، وه ک:

- کوپه زیره که که هات .

- کچه جوانه که پویشیت .

به لام له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، ئامرازه کانی دانه پال جیاوازی له
پووی تاک و کۆ و نیرو می تیده که ویت، که به مشیوه یه ی خواره وه ن:
۱- نیشانه ی (ا) بۆ تاکی می به کاردیت، وه ک:

کچ + ا + پزگاری

- کچا پزگاری زیره که .

کچ + ا + ته

- کچا ته هات .

کچ + ا + قه شنگ

- کچا قه شنگ پویشیت .

۲- نیشانه ی (ئ) بۆ تاکی نیرو به کاردیت، وه ک:

کوپ + ئ + پزگار

- کوپی پزگاری هات .

کوپ + ئ + من

- كورئ من زيرەكە .

كوپ + ئ + زيرەك

- كوپئ زيرەك سەردەكى .

۲- نيشانەكانى (ئىد، ئىن، ئىت) بۇ كۆى نىرو مى بەكاردين، وەك:

كوپ + ئىد + مە

چيا + يىت + كوردستان

چاڭ + ئىن + تە

- كوپئد مە زيرەكن .

- چيايىت كوردستانى بلەدن .

- چافئىن تە جوائىن .

۳۷: ناو

به شیکه له به شه کانی ئاخو تن، نه و ناوانه ده گریته وه که به سهر گیانداریک یان بیگیانیک یان بیریک یان پووداویک دهنریت یان داده بپی، که ده بیتنه هوی دیار یکردنی.

ناوی کل

به و ناوانه دهوتری که بۆ کومه له که سیک یاخود کومه له شتیک به کار دین. له زمانی کوردیدا له دوو شت یان دوو کهس زیاتر بی، ده بیتنه کۆ. له زمانی کوردیدا به هوی نیشانه ی تایبه تیبه وه ناویک له تاکه وه ده گۆپدری بۆ کۆ. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، له پال نه وهی که ناوی تاک به هوی نیشانه ی (ان) کۆ ده کریته وه، به لام هه ندی جار ته نیا به (ا) ناوه که کۆ ده کریته وه، واته (ن) تیده چی و ناهیتنه گوتن و نفیسین، وه ک:

ژن.....ژنان، ژنا

مرۆڤ.....مرۆڤان، مرۆڤا

مامۆستا.....مامۆستایان، مامۆستایا

ناو له پووی په گه زه وه

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیشدا، به هه مان شیوه، به هوی زیاد کردنی په یقی (می) و (نیر) په گه زی ناوه که دیاری ده کریت^(۱)، وه کو:

^۱ - جه لادهت ئالی به درخان، نه لغابیتیا کوردی و بنگه هین گرامه را کورمانجی، فه گوهاستن ژ تیپین لاتینی:

مه سعود خالد گولی، چاپخانه ی خه بات، دهۆک، ۲۰۰۱، ل ۶۶ - ۶۷.

ناو	ننږ	مې
کهو	کهوئ نږ	کهو مې
کهو	کهوئ نږ	کهو مې
پسنگ	پسنگئ نږ	پسنگ مې
سیخور	سیخورئ نږ	سیخور مې
هرچ	هرچئ نږ	هرچ مې
گور	گورئ نږ	گور مې
فیل	فیلئ نږ	فیل مې
که فرۆشک	که فرۆشکئ نږ	که فرۆشک مې

هه روه ها له کرمانجی سه روودا هه ندی ناو بهرچاو ده که ون، که نه که رچی له پیزی په که زی دوولایه ن داده نریت، وهک ناوه کانی (هه قال، سه رکار، دژمن، دوست، بهرخ، کار، گولک، پشیک، کافر... هتد)، که چی له دۆخی دانه پالیدا به هوی نیشانه ی مؤر فؤلژییه وه ده کریږ به نږ یان مې، به جۆرێک کاتئ نیشانه ی (ئ) یان ده چیته سه ر، نه وه ناوه که ده بیته ناوی مې، به لام نه که ر نیشانه ی (ی) یان به چیته سه ر، نه وه ناوه که ده بیته نږ، وهک:-

- نه زئ بهرخی چیرینم .(من بهرخی مې ده له وه پړینم).
- نه زئ بهرخی چیرینم .(من بهرخی نږ ده له وه پړینم) ^(۱).

^۱ - نه و په حمانی حاجی مارف (د)، پښتانی کوردی، ناو، ل ۱۸۲.

هه‌ره‌وه‌ها له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا وه‌کو پیشتر وتمان جیاوازی نێرو می ده‌کریت، ئه‌م جیاوازی کردنه‌ش به‌هۆی نیشانه‌ی په‌گه‌ز و ئامرازی دانه‌پال و جیناو و ئاوه‌لئاوه‌وه ده‌بیته‌، هه‌روه‌کو له خواره‌وه پوونی ده‌که‌ینه‌وه:

۱- به‌هۆی نیشانه‌ی تایبه‌تی په‌گه‌زه‌وه:

لێره‌دا نیشانه‌ی (ی) بۆ په‌گه‌زی نێرو نیشانه‌ی (ئ) بۆ په‌گه‌زی می به‌کارده‌یت و ده‌چیته سه‌ر ناوه‌که‌وه، به‌و واتایه‌ی ناوه‌که به‌هۆی ئه‌م نیشانه‌وه ده‌ناسریت، وه‌کو:

- ئازادی نان خوار .

- نه‌سرینی نان خوار .

۲- به‌هۆی ئامرازی دانه‌پال:

کاتی‌ک دوو وشه به‌هۆی ئامرازی دانه‌پال لێکده‌درێن، ئه‌وه ئامرازه‌کانی دانه‌پال بۆ نێرو می و تاک و کۆ جیاوازییان له نێواندا هه‌یه، به‌مشێوه‌یه:

ا- ئامرازی دانه‌پالی (ا) بۆ تاکی می به‌کارده‌یت، وه‌ک:

- کچا نه‌سرینی هات .

ب- ئامرازی دانه‌پالی (ئ) بۆ تاکی نێرو به‌کارده‌یت، وه‌ک:

- کوپێ ئازادی زیره‌که .

ج- ئامرازی دانه‌پالی (ێ، ین، یت) بۆ کۆی نێرو می به‌کارده‌یت، وه‌ک:

- چیا‌یت کوردستانی بلندن .

۳- به‌هۆی جیناو:

ا- جیناوی که‌سی سه‌ربه‌خۆ :

زار و زمان _____ د. نەرىمان خۇشناو

لە كەسى سىيەمى تاكدا، لە كۆمەلى (من - مە) جياوازى لە نىوان نىر و مىدا
دەكرىت، بەمشىۋەيە:

وى/ جىناوى سەربەخۆيە بۇ كەسى سىيەمى تاكى نىر، وەك:

- وى نان خولر .

وى/ جىناوى سەربەخۆيە بۇ كەسى سىيەمى تاكى مى، وەك:

- وى نان خولر .

ب - جىناوى نىشانە:

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، حەوت جىناوى نىشانەمان ھەيە، كە بۇ
تاك، كۆ، نىر، مى، نزيك، دوور بەكار دەھىترىت، جىناوھەكانىش بەمشىۋەيە
خوارەوھن^(۱):-

ئەفە _____ بۇ تاكى نزيك بەكار دىت .

فى _____ بۇ تاكى نىرى نزيك بەكار دىت .

فىن _____ بۇ تاكى مى نزيك بەكار دىت .

وى _____ بۇ تاكى نىرى دوور بەكار دىت .

وى _____ بۇ تاكى مى دوور بەكار دىت .

(ئەفان) فان _____ بۇ كۆى نىر و مى نزيك بەكار دىت .

(ئەوان) وان _____ بۇ كۆى نىر و مى دوور بەكار دىت .

- ئەفە پىسامى مە .

- فى نەگرە^(۱) .

^۱ - لىژنەيك لە وەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى بىنەپەتى، چاپى
سىيەم، چاپخانەى ئەكاسيا، ھەولير، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

- ئەقە ھەقالى مەنە .
- قى نان خارد .
- قى نان خارد .
- وى چىرۆك نقيسى .
- وى چىرۆك نقيسى .
- فان گزفەندەكا خۆش گریدا .
- وان پەشەلەك گریدا .

۴- ئاۋەلناۋى نیشانە:

لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا فۆرمەكانى ئاۋەلناۋى نیشانە لەگەل ناۋى
تاك و كۆ و نىر و مى بەشىۋەى جىاواز بەكاردىن، بەمشىۋەىەى خوارەوہن:
ئەف..... ە _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىر و مى نىك بەكاردى.
قى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىرى نىك بەكاردى.
قى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى مى نىك بەكاردى.
وى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىرى دور بەكاردى.
وى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى مى دور بەكاردى.
فان(ئەفان)..... ان _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىر و مى نىك بەكاردى.
وان(ئەوان)ان _____ لەگەل ناۋىك بۆ كى نىر و مى دور بەكاردى.

^۱ - صادق بهاء الدين ئامىدى، پىزمانا كوردى - كرمانجى يا ژۆرى و ژۆرى يا ھەشەركى، چاپا
يەكئ، زانكۆى سەلاحەدىن، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۲۷ .

- نه د کتېبه يی مه يه .
- فی خورتی سه ری مه بلند کر .
- فی قوتابی وانه باش خواند .
- وی په زفانی په زی خو فروت .
- وی گوتنی دلی مه خوشکر .
- فان گولان بچینه .
- وان جوتیاران زه فیین خو کیلان .

٤: جیناو

له زمانی کوردیدا جگه له زاراوهی جیناو، هەندێ جار زاراوهکانی (پاناو، بۆناو، جیناڤ، بەرناو، بەرناڤ، زەمیر... هتد) بەکار دێت، که هەر هەموویان هەمان مەبەست و واتا دەگەیەنن.

جیناو بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن، که لە جێی یان جێگەی ناوی کەسێک یان شتێک دێت و بەکار دێت، واتە دەبێتە جێگرهوهی ناو.

جیناوی کەسی

واتای کەسی گیاندار دەگرێتەخۆ، که ئەوانیش قسەکەر و گوێگر و ناتامادە دەگرێتەو، جیناوه کەسیهکانیش دوو جۆرن:

أ. جیناوی کەسی سەر بهخۆ:

ئەر جیناوانە دەگرێتەو، که له پۆله تدا سەر بهخۆن و واتای کەسی گیاندار دەگەیەنن، هەر و هەر واتای کەسە که یان کەسەکان نیشان دەدەن و پەڕێوەندیان بە کەسانی دیکه وه پۆن دەکەنەو.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا دوو کۆمه له جیناوهن، کۆمه لهی (ئەز - ئەم) و کۆمه لهی (من - مە)، بەکارهێنانی ئەم دوو کۆمه لهیه بەم دوو شیوهیهی خوارهووهیه :-

١- کۆمه لهی (ئەز - ئەم) له گەڵ کاری تیپەر و تیپه پەر به کار دێت، به مشیوهیهی خوارهووه^(١):

١- شیراهیم ڕەمەزان زاخویی، ڕێزمانا کوردی، دەرگای سپهریز بۆ چاپ و بڵاوکردنەو، دهۆك، چاپخانهی خانی،

که سه کان	تاک	کو
یه که م	ئەز	نەم
دوو ه م	تۆ	هوون (هوين)
سییه م	ئەو	ئەو (ئەوان)

بۆ کاری تیڤه پەپ، ئەرکی بکەر دەبینی، وهک :

- ئەز هاتم .

- ئەز دئی هیڤم .

له گەڵ کاری تیڤه پەش دیت، له م حاله ته شدا ئەرکی بکەر یان بهرکاری راسته وخو
دەبینی :

- ئەز دئی دارئی چینم .

بکەر

- ئەز ته دببینم .

بکەر

- وان هون دیتن .

بکەر

- دوژمنی ئەز گرت .

بهرکاری راسته وخو

- ئەز دکەم .

- تو دکەي .

- نه‌و دکەت .

- نه‌م دکەین .

- هون دکەن .

- نه‌وان دکەن .

له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا بۆ جیاکردنه‌وه‌ی جیناوی (نه‌و)ی که‌سی سییه‌می تاک و جیناوی (نه‌و)ی که‌سی سییه‌می کۆ، نه‌وه به‌هۆی جیناوه لکاوه‌کانه‌وه له‌نیۆ پرسته‌دا جیا ده‌کرینه‌وه، به‌مشێوه‌یه‌ی خواره‌وه:

- نه‌و ده‌یت .

- نه‌و ده‌ین .

له‌ نمونه‌ی یه‌که‌مدا جیناوی (نه‌و) جیناوی سه‌ربه‌خۆیه بۆ که‌سی سییه‌می تاک، چونکه له‌گه‌ڵ جیناوی لکاوی (ت)ی که‌سی دووه‌می تاک به‌کارهاتووه، به‌لام له نمونه‌ی دووه‌مدا، (نه‌و) جیناوی سه‌ربه‌خۆیه بۆ که‌سی سییه‌می کۆ، چونکه له‌گه‌ڵ جیناوی (ن)ی که‌سی سییه‌می کۆ به‌کارهاتووه^(١).

٢- کۆمه‌له‌ی (من - مه)، ته‌نیا له‌گه‌ڵ کاری تێپه‌ر به‌کاردێ و ئه‌رکی بکه‌ر ده‌بینێ، جیناوه‌کانی نه‌م کۆمه‌له‌یه‌ش به‌م شێوه‌یه‌ی خواره‌وه‌ن^(٢):

که‌سه‌کان	تاک	کۆ
یه‌که‌م	من	مه
دووه‌م	ته	وه
سییه‌م	وی - وێ	وان

^١ - عه‌بدولسه‌لام نه‌جمه‌دین و سه‌لوا فه‌ریق. پێژمانا کوردی بۆ زارۆکان، ده‌زگای سه‌پهریز، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر، ٢٠١٠، ل ٦٥.

^٢ - ئیبراهیم رده‌سه‌زان، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٧٩ - ٨٠.

- من نفیسی .

- وی / وی نفیسی .

- من گوت .

- وی گوت^(۱) .

ب - جیناوی کهسی لکاو:

بهو جیناوانه دهوتریت، که له پواله تدا سهر به خو نین، به لکو به شیوه یه کی لکاو به کاریک یان ناویک ده لکین. ئەم جیناوانه له ئاخاوتن و نووسیندا شوین و جینگه ی جیناوه کهسیه سهر به خوکان ده گرنه وه. ئەو جیناوانه به ته نیا هیچ مه به ستیک نه له ئاخاوتن و نه له نووسیندا به دهسته وه نادهن، به لام که لکان به وشه کانی پیش خویانه وه، ئینجا مه به ست ده پیکن.^(۲)

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا ته نیا یه ک کومه له جیناوی کهسی لکاو مان هه یه و به شیوه یه کی ناچالاکیش به کار دیت، که به مشیوه یه^(۳):

که سه کان	تاک	کۆ
یه که م	م	ین
دووه م	ی	ن
سییه م	ه، ۆ، ت	ن

^۱ - ساموئل نودلی ره ی. زمانی کوردی - دژۆکی هه کاریا - گرامر - فهرهنگ، و: پۆژان حازم، ده زگای سپریر، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولیر، ۲۰۰۷، ل ۴۸.

^۲ - لیۆنه یه که نه وه زاره تی پهروه ره، زمان و نه ده بی کوردی. پۆلی دووه می ناوه ندی، چاپخانه ی نارام، به غدا، ۲۰۰۷، ل ۴۶.

^۳ - محمد طاهر گوهرزی، پێژمانا کوردی - زاری کرمانجی، چاپخانه ی خه بات، دهۆک، ۱۹۹۹، ل

وہ کو:

- من دەستى ۋى گرت .

- تە جۆت كر .

- مەمۇ من دېە.^(۱)

جېناۋى نىشانە

بەر جېناۋانە دەوترىت كە لە جېنى ناۋى كەسىك يان شتىك بدادە نرىت و دەست نىشانى دەكەن.

لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا، ھەوت جېناۋى نىشانە مان ھەيە، كە بۆ تاك، كۆ، نىر، مى، نىك، دوور بە كاردە ھىنرىت، جېناۋە كانىش بە مشىۋەيەى خوارە ھەن^(۲):-

ئە ھە — بۆ تاكى نىك بە كاردىت .

فى — بۆ تاكى نىرى نىك بە كاردىت .

فى — بۆ تاكى مى نىك بە كاردىت .

ۋى — بۆ تاكى نىرى دوور بە كاردىت .

ۋى — بۆ تاكى مى دوور بە كاردىت .

(ئە ھەن) ھەن — بۆ كۆى نىر و مى نىك بە كاردىت .

(ئە ھەن) ھەن — بۆ كۆى نىر و مى دوور بە كاردىت .

^۱ - پەشىد كورد، رىزمانا زمانى كورمانجى، و : ئىسماعىل تاھا شاھىن، دەزگای سپىرىز، چاپخانەى خانى، دەۆك، ۲۰۰۸، ل ۷۳ .

^۲ - لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرۋەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى بىنەپەتى، چاپى سىيەم، چاپخانەى ئەكاسىيا، ھەولێر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

- ئەفە پىساممى مە .
- فى نەگرە ^(۱) .
- ئەفە ھەفالى مە .
- فى نان خارە .
- فى نان خارە .
- وى چىرۆك نئىسى .
- وى چىرۆك نئىسى .
- فان گرەندەكا خۇش گرەدا .
- وان رەشەلەك گرەدا .

جىناۋى خۇيى

جۆرىكە لە جۆرەكانى جىناۋ لە پوۋى واتاۋە، كە خاۋەنىيەتى و خاۋەندارى دەگە يەنىت.

لە كرمانجى سەروۋى زمانى كوردىدا، دوو قۇپم بۇ جىناۋى خۇيى بەكار دىت، كە ئەوانىش (خۇ - خوە)، كە بە تەنيا بەكار دەھىتيرىت و جىناۋى لكاۋى ناخرىتە سەر، وەكو ^(۲):-

- ئەز ب خۇ ھاتم.
- مەن خۇ شۇشت.

- صادق بهاء الدين نامىدى، پىژمانا كوردى كرمانجى يا ژۆرى و ژىرى يا ھەقبەركى، چاپا يەكئ، زانكۆى سەلاحەدىن، دار الشؤن الثقافية العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۳۷ .

^۲ - لىژنە يەك لە ۋەزارەتى پەرۋەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۇلى يازدە ھەمى ئامادەيى، چاپى چوارەم، چاپخانەى (مستقبل)، لوپنان، ۲۰۱۰، ل ۳۰ .

- هه‌م نه‌ملی نه‌زهر نه‌بیڤن کو کورمانج
- نیشقی نه‌کرن ژبو خوه ئامانج
- ماسیفان تورا خوه ئافیتته بن به‌حرئ. ^(۱)

جیناوی هه‌یی

جۆرێکە لە جۆره‌کانی جیناوی له‌ پەوی واتاوه‌، که‌ واتای خاوه‌نداریه‌تی ده‌گه‌یه‌نی و، خاوه‌نه‌که‌شی ده‌شی ناویان جیناوی بێ و له‌نیو پسته‌دا ئه‌رکی ناوه‌که‌ یان جیناوه‌که‌ی پێ ده‌سپێدرێ.

له‌ کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، سێ فۆرم بۆ جیناوی هه‌یی به‌کارده‌یت، که‌ بۆ نێر، مێ، تاک، کو به‌کارده‌یت، به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌ن ^(۲):

- (بێ) ئی — بۆ تاکی نێر به‌کارده‌ی .
- (یا) ئا — بۆ تاکی مێ به‌کارده‌ی .
- (بیڤن) ئین — بۆ کۆی نێر و مێ به‌کارده‌ین .
- ئه‌ڤ کتێبه‌ (بێ) ئی منه .
- ئه‌ڤ کتێبه‌ (یا) ئا منه .
- ئان کتێبێن (بیڤن) ئین منه .

^۱ - ک. ک. کوردۆشیف، پێژمانی کوردی، ل ۳۳۱.

^۲ - ا. پەشید کورد، پێژمانا زمانی کورمانجی، ل ۷۸.

ب — لیژنه‌یه‌ک له‌ وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌، زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، پۆلی یازده‌هه‌می ئاماده‌یی، ل

جیناوی ھاویہش

بهو جيٺاوانه دهوترئ، كه هاوبهشي له نټوان دووكهس يان دوو شت دروست دهكات. له كرمانجي سه رووي زمانى كورديدا، يه ك فۆرم بو جيناوى هاوبهش به كارديت، كه ئه ويش (ههڤه) ⁽¹⁾ تۆريه ي جاريش ئهم جيتاوه له گه ل (ل) ديت.

- زارو ل هه ژ دین.

- یہ پیامِ رُوحانہ دنیاسین ۔

- تھسپ و زین ب مہ فرا ہاتھ دزین .

- نانکو بچویک و مہزنا ب مہترا سہرلدا .

جیناوی نہرینی (نہ فی)

بەوجىناۋانە دەۋىرىت كە نەرىنى كەسىك يان شتىك پادەگەيەنن. لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردىدا، كۆمەلى فۆرم بۆ جىناۋى نەرىنى بەكاردى، كە بىرىتىن لە: (ھىچ، چ، تو، قەت)، ۋەكو:—

۱۰. لی قہت نیچیر راستی وی نہ ہاتن^(۴).

جیناوی چہ ندایتی

به م جیناوانه دهوتریت که پیژهی که سهکان یاخود شتهکان دیاری دهکات و واتای چهنیدی و پرسپار ده به خشی. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، شهش

١- رهشيد كورد، هه مان سه رجاوه، ل ٧٦.

۲- د. شاپور حماني حاجی مارف، پښماني کورنۍ، بهرگي په کهم (وشه سازۍ)، بهشي دوهم (جناو)، ل ۲۸۱ - ۲۸۲ .

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

فۆرېم بۆ جېناوې چەندىتې بەكار دېت، كە ئەمانەن^(۱): (چەند، ھەنەك، ھەندەك، چقاس، ئەققاس، ئەوقاس... ھتد). وەكو:

- ھەندەك چوون.

- يەك بوو ئەليف يەك نوقكە كر

چەند شكلى دى لى زىدە كر

جېناوې ديار

بەو جېناوانە دەوترىت كە ژمارەى كەسەكان يان شتەكان لە پستە و دەقدا ديارى دەكەن. بە واتايەكى تر ئەو وشانە دەگرېتەو، كە لە جىگەى كەسىكى ديارو ئاشكرا و زانراو بەكار دېن.

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، كۆمەللى فۆرېم بۆ جېناوې ديار بەكار دېن، لەوانە: (ھەرتشت، گشكن تەڤ، تەمام، ... ھتد)^(۲)

- تەڤ قوتابىيىن ئامادەن .

جېناوې ناديار

ئەو جېناوانە دەگرېتەو، كە لە برى ناوى كەسىك يا گياندارىك يا ھەرشىتىكى تر بەكار دەھىنرىت، بەلام ئەم ناو بە ئاشكراى ديار نىيە كە كىيەو چىيە، بە واتايەكى تر بەو جېناوانە دەوترىت كە لە شوپىنى كەسىك يان شىتىكى ناديار دېن.

^۱ - د. ئەوپرەحمانى حاجى مارف، جېناو، ل ۲۷۶ - ۲۷۷ .

^۲ - د. ئەوپرەحمانى حاجى مارف، جېناو، ل ۲۸۵ .

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، کۆمه‌لئ فۆپم بۆ جیناوی نادیار دانراون، له‌وانه: (که‌س، تشت، که‌سه‌ک، تشته‌ک، هنده‌ک، فلان، پیه‌قان، ...) ^(١). وه‌کو:

- که‌س دفتیرئ پا نه‌چوویه بازئیری ^(٢).

جیناوی پرسیار

به‌و جیناوانه ده‌وترئ که پرسیار له که‌سیک یان شتی‌ک یا کاتی‌ک یاخود پروداوی‌ک ده‌که‌ن. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا کۆمه‌لئ جیناوی بۆ مه‌به‌ستی پرسیاوی به‌کار دیت، که ئەمانه ^(٣): (کی، چه، کێهه، کێهان، کیژان، چه‌وا، چاوا، که‌نگینی، کانئ، چه‌نگ،). وه‌کو:

- کی دبێژیت ئەز نه‌شیم به‌په‌قانی یاخو بکه‌م ؟

- ئه‌و چ که‌سه‌ ل دیوانئ پونشتی ؟

جیناوی لیکده‌ر

ئه‌و جیناوانه ده‌گریته‌وه که له جیاتی ناوی که‌سیک یان شتی‌ک به‌کار ده‌هێنریت، که پیشتر گوترابی، هه‌روه‌ها دوو پرسته‌ش پیکه‌وه ده‌به‌ستیت و به‌یه‌که‌وه پرسته‌یه‌کی ئالۆز (تی‌که‌ل) ساز ده‌که‌ن، هه‌میشه جیناوی لیکده‌ر وه‌کو که‌ره‌سه‌یه‌کی په‌یوه‌ستدار به‌ پارسته‌ی نیو پرسته‌که هه‌ژمار ده‌کریت، چونکه پرسته‌ی ئالۆز له شارپسته و پارسته پیک دیت.

^١ - صادق بهاء‌الدین نامیدی، ل ٢٦٣ - ٢٦٤ .

^٢ - لیژنه‌یه‌که له‌وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، پۆلی ده‌یه‌می ئاماده‌یی، چاپی چواره‌م، چاپخانه‌ی مستقبل، لوبنان، ٢٠١٠، ل ٥٢ .

^٣ - صادق بهاء‌الدین نامیدی، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٢٥٣ - ٢٥٦ .

زار و زمان _____ د. نەريمان خوشناو

لە کرمانجی سەرووی زمانی کوردیدا، یەک فۆرم بۆ جیناوی لێکدەر بەکار دێت،
کە شارپستە و پارپستە دەخاتە پال یەکتەری و بەهۆیەوه پستە یەکی ئالۆز دروست
دەکات، ئەم فۆرمەش (کو) ه . وهکو:
- مە ئەو دیت کو دکهنی .
- من شتان دیت کو ژ ترسان دلەرزى^(۱) .

^۱ - لێژنە یەک لەو هەزارەتی پەرەز دە، زمان و ئەدەبی کوردی. پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی، ل ۶ .

۴۵: ئاۋەلئناو

لە زمانى كوردىندا جگە لە زاراۋەى ئاۋەلئناو، ئەۋە زاراۋەكانى (ھاۋەلئناو، ھەلئناۋ، ھاۋەلئناۋ، سىفە) بەكاردىن. ئاۋەلئناۋىش بەشىكە لە بەشەكانى ئاخوتن، كە ۋەسفى ناۋىك ياخود جىئناۋىك دەكات، بەھۆيەرە دەبىتتە تەۋاكەرى ناو يان جىئناو يان ئاۋەلئناۋىكى تریان تەۋاكەرى كارىكى ئاتەۋاۋ.

ئاۋەلئناو لە پستەدا پەيۋەستە بە ناو و جىئناۋەۋە، واتە دۆست و ھاۋىرى ناو و جىئناۋە. ئاۋەلئناۋىش ھەرۋەكو ناو و ئاۋەلئكار ھىچ نىشانەيەكى مۆرفۇلۇزى نىيە، بۆ ئەۋەى لە ۋوۋى پوخسارەۋە دىارى بىكرىت، بەلكو دىارىكرىنى ئاۋەلئناو لە پستەدا پەيۋەستە بە واتاۋە.

ئاۋەلئناۋى چۆنىەتى

بە ۋە ئاۋەلئناۋانە دەۋىرتىت كە چۆنىەتى خاسىيەت و نىشانە دەگەيەنى، لەگەل ئەۋەشدا ئاۋەلئناۋى چۆنىەتى ھەمەجۆرە، لەۋانە واتاى پەنگ نىشان دەدات (زەرد، شىن سوور، سىپى...)، چەمكى دەۋرۋىەر پادەگەيەنى (پاست، چەپ...)، ياخود سىفەت نىشان دەدات (پەزىل، ۋوۋخۇش...)، ياخود شىۋە دەردەبىرى (قەلەۋ، پان، بەرىن، لاۋاز...).

- ترىي پەش بىكرە .

- كۆقتا خۇش بەھارا دلانە .

- شىرىن كچەكا نازدارە .

ئاوه لئاوې نيشانه

به و ئاوه لئاوانه دهوتریت که دهستنیسانی ناوی که سیك یان شتیك یان زیاتر له پسته دا ده که ن. ئاوه لئاوه کانی نیشانه هه میسه ده بنه دوو پارچه، پارچه یه کیان ده که ویته پیس ناوه که و پارچه که ی تریان ده که ویته دواى ناوه که، ئەم دوو پارچه یه ده بنه دیارخه ر بۆ ناوه که، هه ر بۆیه شه هه ر ناویك به ئاوه لئاوې نیشانه دهستنیشان بکریت، ئەوا دهیته ناویکی ناسراو.

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا فۆرمه کانی ئاوه لئاوې نیشانه به مشیوه یه ی خواره وهن:

- ئەف..... ه _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نێر و میى نزیك به کاردی.
- فی..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نێری نزیك به کاردی.
- فی..... ئ _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی میى نزیك به کاردی.
- وی..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نێری دوور به کاردی.
- وی..... ئ _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی میى دوور به کاردی.
- فان (ئه فان)..... ان _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نێر و میى نزیك به کاردی.
- وان (ئه وان)..... ان _____ له گه ل ناویك بۆ کۆی نێر و میى دوور به کاردی.
- ئەف کتیبه می مه یه.
- فی خورتی سه ری مه بلند کر.
- فی قوتابیى وانه باش خواند.
- وی په زقانى په زى خۆ فروت.
- وی گۆتنى دلى مه خوشکر.
- فان گولان بچینه.
- وان جوتیاران زه قیین خۆ کێلان.

ده توانين بهم شيويه ي خواره وه به راورد له نيوان جيتناوي نيشانه و ناوه لئاوي

نيشانه بکه ين :

جيتناوي نيشانه	ناوه لئاوي نيشانه
۱- جورځکه له جورده کاني جيتناو	۱- جورځکه له جورده کاني
له پړوي واتاوه .	ناوه لئاو له پړوي واتاوه .
۲- هه موو نه رکه کاني ناو ده بيني	
(بکه ر، بهرکاري پاسته وخو،	۲- نه نيا نه رکه ديارخه ري ناو
بهرکاري نارپاسته وخو، نيهاد،	ده بيني.
گوزاره).	۳- هه ميشه له گه ل ناو دي، به
۳- هه ميشه له جي ناو دي.	هزيه وه ناوه که ش ده بيته ناويکي
۴- له ناو پرسته دا له شيويه	ناسراو .
يه ک پارچه دي.	۴- له ناو پرسته دا ناوه لئاوي
	نيشانه ده بيته دوو پارچه،
	پارچه يه کيان ده که ويته پيش ناو
	و پارچه که ي ترميان ده که ويته
	دواي ناوه که .

ئاوه‌لناوله پړووی پله‌وه

أ. ئاوه‌لناوی پله‌ی چه‌سپاو:

ئو ئاوه‌لناوانه ده‌گرېته‌وه که به‌راورد له نښان هیچ که‌س و شتیک ناکه‌ن، به‌لکو ته‌نیا پله‌ی نه‌گۆږ و چه‌سپاوی ناوه‌که یاخود جیناوه‌که ده‌خاته پړو، واته ته‌نیا وه‌سفی ناوه‌که یاخود جیناوه‌که ده‌کات و، ده‌بیته ته‌واوکه‌ری ناو یان جیناو یان کاری ناته‌واو، وه‌کو (باش، خراب، جوان، زیره‌ک، ئازا، خیرا،).

- جلاکین جوان بکړه .

- ئاڤا پاڅږ څه‌خو .

ب. ئاوه‌لناوی پله‌ی به‌راورد:

ئو ئاوه‌لناوانه ده‌گرېته‌وه که به‌راورد له نښان دوو که‌س یان دوو شت ده‌که‌ن، به‌ جوړیک په‌کیکیان به‌ باشتر و چاکتر داده‌نئ له ئو‌ویتریان، یاساکه‌ی به‌م شپوه‌یه:

چه‌سپاو + تر = ئاوه‌لناوی پله‌ی به‌راورد

باش + تر = باشتر

چاک + تر = چاکتر

زیره‌ک + تر = زیره‌کتر

- نه‌سرین ژفه‌رمینی زیره‌کتره .

ج. ئاۋەلئىناۋى پىلەى بالا:

ئەو ئاۋەلئىناۋە دەگىرىتەۋە، كە بەراۋرد لە نىۋان كەسىك لەگەل كۆمەلە كەسىك
يان شتىك لەگەل كۆمەلە شتىك دەكەن.
دەستۋورەكانى بەم شىۋەيەى خوارەۋەيە:

۱. چەسپاۋ + ترين = ئاۋەلئىناۋى پىلەى بالا

باش + ترين = باشتىن

چاك + ترين = چاكترين

۲. بەراۋرد + ين = ئاۋەلئىناۋى پىلەى بالا

باشتر + ين = باشتىن

چاكتر + ين = چاكترين

- دىلۇقان زىرەكتىن قوتابىيە دىلى پۇلىدا .

۳. لە ھەموو، لە گىشت، لە تىكرا + بەراۋرد = ئاۋەلئىناۋى پىلەى بالا

- ئاۋاز لە ھەموو كچەكان جۈلئىرە .

۴. ھەمى + چەسپاۋ = ئاۋەلئىناۋى پىلەى بالا

- نەرمىن ژ ھەمى قوتابيان ھىمىنتىرە .

٦٤: کار

کار به شیکه له به شه کانی ئاخوتن، که پرودان و کاتی تیدایه، مه به ست له پرودانه که، نه وه یه که شتیک پرویدایی یان نه نجام درایی، مه به ستیش له کات، نه وه کاتی پانه بوردوو و پابوردوو ده گریته وه^(١).

کاری پابوردوو

نه و کاره یه، که پرودانه که ی ده که ویتته پیش ئاخوتنه وه، واتا پرودانی کاره که به سهر چوو و پرویداوه ((کرداری پابوردوو نه و کرداره یه، که پروتسیسی پرودانه که ی پیش ئاخوتن بکه وی))^(٢). له زمانی کوردیدا بو سازکردنی کاری پابوردوو، په ناده بریتته بهر چاوگ، نه میش به لبردنی (ن) ی چاوگ ساز ده بیت ((له زمانی کوردیدا فرمانی پابوردوو به لبردنی (ن) ی چاوگ دروست ده کریت))^(٣)، له م حاله ته شدا کاری پابوردوی نزیک دروست ده بیت، که به یه کیک له م پینچ مؤرفیمه (وو، ی، د، ا، ت) کو تاییان دیت:

(١) بۆ شاره زابوون له م بابته، بگه پتوه بۆ: نه و ده جمنی حاجی صارف (د)، ریزمندی کوردی، بهرگی یه که م (وشه سازی). به شی پینجه م (کردار)، ده زگای چاپ و په خشی سهر دهم، سلیسانی، ٢٠٠٠.

(٢) د نه و ده جمنی حاجی صارف، کردار، ل ٢٠٠.

(٣) عبدالله شالی، رابهری قوتیبین بۆ چوگ و بۆ فرمان، چاپی یه که م، چاپخانه ی (دار الخ حط). ١٩٧٦،

به غدا، ل ٤

مۆرفيىمى (و):

<u>چاوك</u>	<u>لابردنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
چوون	- ن	چوو	وو
بوون	- ن	بوو	وو
دروون	- ن	دپوو	وو
چوون	- ن	چوو	وو

مۆرفيىمى (ى):

<u>چاوك</u>	<u>لابردنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
كپين	- ن	كپى	ى
فپين	- ن	فپى	ى
بپين	- ن	بپى	ى
سپين	- ن	سپى	ى

مۆرفيىمى (د): -

<u>چاوك</u>	<u>لابردنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
مردن	- ن	مرد	د
کردن	- ن	کرد	د
بردن	- ن	برد	د
خواردن	- ن	خوارد	د

زارو زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا له زۆرینهی حالهتهکاندا فۆنیمی (د)

له نووسیندا تیدهچیت. وهك:

مرن - ن = مر

کرن - ن = کر

برن - ن = بر

خوارن - ن = خوار

مۆرفییمی (ا) :-

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری پابوردوو	مۆرفییمی پابوردوو
سووتان	- ن	سووتا	ا
پووخان	- ن	پووخا	ا
شکان	- ن	شکا	ا
پژان	- ن	پژا	ا

مۆرفییمی (ت) :

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری پابوردوو	مۆرفییمی پابوردوو
کهوتن	- ن	کهوت	ت
خهوتن	- ن	خهوت	ت
شوشتن	- ن	شوشتن	ت
نوستن	- ن	نوست	ت

*** چۆره کانی کاری پابوردوو**

۱. پابوردووی نزيك:

ئەو کارەيه، که دهلالەت لەسەر پوودانی کاریک له پابوردووی نزيكدا دەکات^(۱).

چاوگ - ن = پابوردووی نزيك

چوون - ن = چوو

برن - ن = بر

سووتان - ن = سووتا

کەوتن - ن = کەوت

مرن - ن = مر

۲. پابوردووی بەردەوام:

ئەو کارەيه، که دهلالەت لەسەر پوودان و بەردەوامی کاریک له کاتی پابوردوودا دەکات^(۲).

لە کرمانجی سەرۆی زمانی کوردیدا تەنیا نیشانهی (د) وەکو نیشانهی

پابوردووی بەردەوام بەکار دێت و دەکەوێتە بەشی پێشەوهی کارەکه، وەکو:

د + کەوت = دکەوت

- ئەز دەاتم .

- من دگرت .^(۳)

(۱) نووری عەلی ئەمین، رێزمانی کوردی، چاپخانهی کامەران، سلێمانی، ۱۹۶۰، ل ۲۰۲.

۲ - هەمان سەرچاوه، ل ۲۲۳.

۳ - بنێر عمر احمد، تینس لە دایالیکتی ژووری زمانی کوردیدا (گوشتەری یادینی)، دەرگای چاپ و بڵاوکردنەوی

موکریایی، چاپخانهی خەبات، دهۆک، ۲۰۰۲، ل ۱۶.

۳. پابوردووی دوور:

ئەو کارەیه، که دەلالەت لەسەر پوودانی کارێک لە پابوردووی دووردا دەکات^(۱).

پابوردووی نزیک + بوو = پابوردووی دوور

کەوت + بوو = کەوتبوو

خەوت + بوو = خەوتبوو

سووتا + بوو = سووتابوو

شکا + بوو = شکابوو

۴. پابوردووی تەواو:

ئەو کارەیه، که دەلالەت لەسەر پوودانی کارێک لە پابوردوویەکی نەزۆر دوور و

نەزۆر نزیکدا دەکات^(۲).

پابوردووی نزیک + (وہ / یه) = پابوردووی تەواو

(ووه / یییه)

کەوت + یییه = کەوتیییه

سووتا + یه = سووتایه

ئەگەر کاری پابوردووی نزیک کۆتایی بە مۆرفیمەکانی (ت، د) ھاتبێ، ئەوا بۆ

کاری پابوردووی تەواو، مۆرفیمەکانی (یییه) وەر دەگیرێت، بەلام ئەگەر کاری

^۱ - ھەمان سەرچاوە، ل ۱۱۶.

^۲ - نووژی عەلی ئەمین، قەواعیدی رمانی کوردی ئە (صرف و نہحو) دا، بەرگی یەکم، ۱۹۵۶، چپخانەی مەعارف، بەغدا، ل ۱۷.

زار و زمان _____ د. نەريمان خوشناو

پابوردووی نزيك كۆتايى به مۆرفيمه كانى (ا، و، ى) هاتى، ئەو مۆرفيمى (يه) وەردەگرن.

- من گرتييه .

- ى نان خواريه .

- ئەز كتيب كرپيه .

بۆ نەري كەردنى كارى پابوردوو، ئەو نيشانەى (نە) وەردەگرى، كە دەخريته سەر بەشى پيشه وهى كارەكە.

نەري	نەري
نەكەفت	كەفت
نەمر	مر
نەشكاوو	شكاوو

كارى پانه بوردوو

ئەو كارەيه، كە پوودانەكەى دەكە ويتە دواى ئاخاوتن، وانا كارەكە پووى نەداوه، يان ئىستا پوودەدات يان لە داماتوودا . لە زمانى كوردیدا بۆ سازكردنى كارى پانه بوردوو، پەنا دەبريتە بەر (پەگى پانه بوردوو) و، مۆرفيمى نەري پانه بوردووش دەكە ويتە پيش پەگەكە و جيئاوى لكاويش بە كارەكەو دەنووسيت.

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، نيشانەى تايبەت و مۆرفۆلۆژيمان ھەيه بۆ جياكردنە وهى پانه بوردووى ئىستا لە پانه بوردووى داماتوو، دەستورەكانيشيان بەمشيۆھەى خوارەوھەيه:

پانه بوردووى ئىستا: مۆرفيمى (د) + پەگى پانه بوردوو + جيئاوى لكاو

خوارن ← د + خو + م = دخۆم
 شوشتن ← د + شو + م = دشۆم
 نقیسین ← د + نقیس + م = دنقیسم

پانه بوردووی داماتوو: مؤرفیمی (دی) + په‌گی پانه بوردوو + جیناوی لکاو

خوارن ← دی + خو + م = دی خۆم
 شوشتن ← دی + شو + م = دی شوّم
 نقیسین ← دی + نقیس + م = دی نقیسم

بۆ نهری کردنی کاری پانه بوردووش، ته‌وه مؤرفیمی (نا) ده‌چیته شوینی (ده)
 له کرمانجی ناوه‌پاست و (د) و (دی) له کرمانجی سه‌روو و ده‌یکات به نهری، وه‌ک :

- ده‌پۆم ← نا‌پۆم .
- دچم ← نا‌چم .
- دی‌چم ← نا‌چم .
- به‌یانی ده‌چم بۆ بازار .
- به‌یانی نا‌چم بۆ بازار .
- نووکه دچم .
- نووکه نا‌چم .
- پشتی نی‌قه‌پۆ دی‌چم .
- پشتی نی‌قه‌پۆ نا‌چم .

کاری داپژاو

له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، کۆمه‌لێ پیشگر و پاشگر هه‌ن، که به‌شداری له سازکردنی کاری داپژاو ده‌که‌ن، له‌وانه^(۱):

۱- (قه)، ئه‌م مؤرفیمه وه‌ک پیشگر و پاشگر به‌کاردیت و، واتای دووپاتکردنه‌وه ده‌گه‌یه‌نیّت، به‌مشیه‌یه: (قه‌خارن، قه‌کوشتن، قه‌کرن، قه‌شاردن، رابوو‌قه، قه‌خاره‌قه ... هتد).

۲- (ه‌قه) ئه‌م پاشگره به‌رانبه‌ر پاشگری (ه‌وه) له کرمانجی ناوه‌پاست ده‌وه‌ستی، وه‌ک:

(هاتمه‌قه، دچینه‌قه، ... هتد).

۳- اندن: ئه‌م پاشگره پۆلی تیپه‌پاندن ده‌بینی، وه‌ک:

که‌فتن.....که‌فتاندن

پزین.....پزاندن

۴- (قی-)، وه‌ک: (قی که‌فتن، قی خستن، قی گرتن ... هتد).

۵- (هل-)، وه‌ک: (هلدان، هل‌بوون، هلکشان، هلوه‌شیان، هلوه‌شاندن، هلکولین... هتد).

۶- (هن-)، وه‌ک: (هنگرتن، هنجنی، هنگافتن، ... هتد)^(۲).

۷- (دا-)، وه‌ک: (داچوون، داکه‌فتن، داشکاندن، داپشتن، ... هتد).

۸- (پا-)، وه‌ک: (پاهیتنان، پاکه‌تن، پاهیتشتن، پاپیچان، پاگه‌هاندن، ... هتد).

۹- (وه‌ر-)، وه‌ک: (وه‌رگه‌پان، وه‌رسوپان، وه‌رگرتن، ... هتد).

^۱ - سه‌لوا فه‌ریق سالیح، کاری داپژاو له‌نیوان کوردی (دیالیکتی ژوووی) و فارسیدا، ده‌زگای سپیرین، چاپخانه‌ی خانی، ده‌وک، ۲۰۰۹، ل ۳۴ - ۳۹.

^۲ - فاضل عومەر، ئاوه‌ک د زمانێ کوردی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر، ۲۰۰۴، ل ۲۰۸.

- ۱۰- (پوو-)، وهك: (پوودان، پووكړی، پووكړ... هتد).
- ۱۱- (پی-)، وهك: (پی كهنین، پی گه‌یشتن، پی كه‌وتن...) ^(۱).
- ۱۲- (تی-)، وهك: (تی فكریم ^(۲)، تیگه‌هشتن، تیگرتن، تیكرن... هتد) ^(۳).
- ۱۳- (ژی-)، وهك: (ژی خوان، ژي دزین، ژي كرن... هتد).

^۱ - عه‌بدوللا حوسین په‌سوول، مؤرفیمه پښمانییه‌کانی کنار، نامه‌ی دکتورا، کولتیری په‌روه‌رده (شپین روشد)، زانکوی به‌غدا، ۱۹۹۵، ل ۳۷.

^۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۰.

^۳ - ئه‌وپه‌حمانی حاجی مارف(د)، وشه‌پونان له‌ زمانی کوریدیا، ل ۷۳.

٧٤: ناوه لكار

له زمانى كوردیدا جگه له زاراوې (ناوه لكار)، زاراوه كانى (ناوه لفرمان،
ناوه لكار، نادقېرب، هاوه لكار) به كار دین. ناوه لكاریش به شیكه له به شه كانى
ناخاوتن، كه وه سفى كارېك ده كات له پسته كه دا چونكه كات و شوین و چوڼیه تی و
چه ندیه تی هتد كار هكه له پسته دا ده ستنیشان ده كات، ناوه لكار دؤست و
هاوړې كار ه، چونكه هه میسه له گه ل كار دیت، واته په یوه سته به كار هكه وه،
نه مه ش پېچه وانه ی ناوه لئاوه، چونكه ناوه لئاو دؤست و هاوړې ناو و جیناوه، كه
به هوړیه وه وه سفیان ده كات.

ناوه لكارى كاتى

به و ناوه لكارانه ده وتری، كه كاتى پوودانى كار هكه ده ستنیشان ده كات. له
كرمانجى سه رووى زمانى كوردیدا، وشه كانى (ثیرو، نه ثرو/نه ثرو، نها/ نهو، دوهمی/
دوهمی، پیر، شه ف، سپیدى، سبا، به ری، ئیقار، ئیقارا، ... هتد) به كار دین، وهك:
- نه ز سپیده هیان وه رزشتی دكهم^(١).

ناوه لكارى شوینى

به و ناوه لكارانه ده وتریته كه شوینى پوودانى كار هكه ده ست نیشان ده كهن،
له كرمانجى ناوه راستى زمانى كوردیدا، وشه كانى (نك، كن، ژوور، ب رهخ، ژیری،
ل خوارى، ژخارى، بن، بنپا، قپا، ... هتد) به كار دین، وهك:
- كتیبى مه ل نك پزگارى بوو.

^١ - عه بدولسه لام نه جمه دین و سه لوا فیریق، پزیمانانا كوردی بق زاروكان، ل ١٠٠.

ئاوه‌لکاری چۆنیه‌تی

به‌و ئاوه‌لکارانه ده‌وتریت که چۆنیه‌تی پوودانی کاره‌که ده‌ستنیشان ده‌که‌ن،
له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، وشه‌کانی (ب له‌ن/ به‌ن، ب جوانی، ب
خۆشی، ب ژیری... هتد) به‌کاردیت، وه‌کو:
- نه‌ن به‌ن چوومه ناڤ زانکۆیی.

ئاوه‌لکاری چه‌ندی

به‌و ئاوه‌لکارانه ده‌وتریت که چه‌ندی پوودانی کاری ناو پسته ده‌ستنیشان
ده‌که‌ن. له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، وشه‌کانی (فره، پچێک/ پیچه‌ک، کیم،
گه‌له‌ک... هتد) به‌کاردیت، وه‌کو:
- ئازادی پیچه‌ک نان خوار.

ئاوه‌لکاری ریکخستن

به‌و ئاوه‌لکارانه ده‌وتریت که شیوه و جووری جی‌به‌جی کردنی کاره‌که
ده‌خاته‌پوو. له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، وشه‌کانی (پیکفه، ب گشتی،
هیدی هیدی، کیم کیم، ئیک ئیک، ... هتد) به‌کاردین، وه‌ک:
- نه‌ن هیدی هیدی چوومه مال^(۱).

^۱ - عه‌بدولسه‌لام نه‌جمه‌دین و سه‌لوا عه‌ریق، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۰۲.

۸۴: پېشبه ند (پریپوزیشن)

به شیکه له به شه کانی ناخوتن که به ته نیا به کارنایه ت، به لکو پیو یستی به که ره سه ی تر ه یه یو نه وه ی وانا ببه خشیت، نه گهرچی پېشبه ند له بنچینه دا واتای شوینی و ئاراسته کردن ده گه یه نیت، به لام هر وانا ناگه یه نیت. وهکو ئاماژه مان بوی کرد، که پېشبه ند له پیش ناویک یان جیناویک دیت، بوی پیشاندانی په یوه ندی نیوان نه و ناوه یان نه و جیناوه له گه ل ناویکی تری نیو پسته که دا .

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، پېشبه ند (پریپوزیشن) هکان به مشیوه یه ی خواره وهن:

پېشبه ندی (ل): نه م پېشبه ند به رانبر به (له) له کرمانجی ناوه راست ده وهستی، وهک:

- چیمه نتو ل ناخ و به را چیدکن^(۱).

نه م پېشبه ند له شیوه ی ناساده شدا ده بینرئ، کاتی له گه ل پاشبه ند هکانی (دا، پا) دیت، وهک:

- ل مه ئلیردا چوونه بوون.

پېشبه ندی (ژ): نه م پېشبه ند به رانبر به (له) له کرمانجی ناوه راست و (ل) له کرمانجی سه روو ده وهستی، وهک:

- پوژا بیت و یه کئ ژ ه یفا سیئ جه ژنا نه ورۆزی یه^(۲).

پېشبه ندی (ب): نه م پېشبه ند به رانبر به (به) له کرمانجی ناوه راست ده وهستی و، له شیوه ی ساده و ناساده دا ده بینرئ، وهک:

^۱ - محمەد تاهیر گوهرزی، بێزمانا کوردی زاری کرمانجی، ل ۱۵۴.

^۲ - ئیبراهیم پەمەزان راخوێ، بێزمانا کوردی، ل ۶۲

- ب ده‌ستێ خه‌لکی مار دگره^(١).

- ئەسپ و زین ب هه‌فرا هاتنه‌ دزین^(٢).

پیشبه‌ندی (بۆ): ئەم پیشبه‌نده بۆ ده‌ست نیشانکردنی شوێن به‌کارده‌یت و به‌رانبه‌ر به (بۆ) له کرمانجی ناوه‌پاست ده‌وه‌ستێ، هه‌روه‌ها ئەم پیشبه‌نده زۆرجاران شیوه‌ی خۆی ده‌گۆڕیت و ده‌بی‌ت به (بو)، وه‌ك:

- کێ هه‌پ و فراڤینی بو مه‌ به‌ره‌فدکه‌ت؟^(٣)

وا ڕیکده‌که‌ویت پیشبه‌ندی (بۆ / بو) له‌گه‌ڵ پیشبه‌ندی (ژ) یه‌ك ده‌گرن و قالیی (ژبۆ) دروست ده‌که‌ن^(٤)، وه‌ك:

- خه‌لك ژ بۆ فانی سه‌رخوه‌بوونی شه‌پدکن^(٥).

پیشبه‌ندی (ه): ئەم پیشبه‌نده به‌رانبه‌ر به پیشبه‌ندی (ه) له کرمانجی ناوه‌پاست ده‌وه‌ستێ، وه‌ك:

- ماسیڤان تۆرا خوه‌ ئافیتته‌ بن به‌حرئ^(٦).

^١ - ك. ك. كوردۆییڤ، پێژمانی کوردی به‌ که‌ره‌سته‌ی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، و: کوردستان موکریان، هه‌ولێر، ١٩٨٤، ل ٣٢٣.

^٢ - ئازاد ئەمین فەرەج باخه‌وان، پیشبه‌ند و پاشبه‌ند له‌ هه‌ردوو دیالێکتی کرمانجی خواروو و ژوورووی زمانی کوردیدا، نامه‌ی دکتۆرا، به‌شی کوردی، کۆلیژی په‌روه‌رده (ئێبێ پوشد)، زانکۆی به‌غدا، ٢٠٠٣، ل ١١١.

^٣ - صادق بهاء‌الدین ئامیدی، پێژمانا کوردی، ل ٢٥٥.

^٤ - ئازاد ئەمین باخه‌وان، هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ١٢١.

^٥ - ك. ك. كوردۆییڤ، پێژمانی کوردی به‌ که‌ره‌سته‌ی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی، ل ٣٣٥.

^٦ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ٣٢١.

زاروزمان _____ د نهریمان خوشناو

پیشبېندی (تا): ئەم پیشبېندە شپووی تریشی هەیه ولە شپووی (هەتا، هەتا، هەیان، حەیا...) خۆی دەنوین^(۱)، هەروەها ئەم پیشبېندە وەک پیشبېندی (تا)یە لە کرمانجی ناوەراست، وەک:

- ل قی بایی دچوون حەیا شەژگەشتە وەختا نەیزا شیفانە^(۲).

پیشبېندی (بئ): - ئەم پیشبېندە بەرانبەر بە پیشبېندی (بئ)یە لە کرمانجی ناوەراست، وەک:

- بئ پارە ئەز خورا ناگرم^(۳).

^۱ - ئازاد ئەمین پاخەوان، هەمان سەرچاوە، ل ۱۳۱.

^۲ - مەمن ئالان، کۆکردنەووی صالح عەلی گوللی، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۱.

^۳ - صادق بهاءالدین نامیدی، پێژمانا کوردی، ل ۴۲۷.

۹.۴: نامرازی سهرسورپمان و بانگه‌یشتکردن

نامرازی سهرسورپمان:

مه‌یه‌ست له نامرازی سهرسورپمان یاخود پسته‌ی سهرسورپمان نه‌وه‌یه که قسه‌که‌ر واته که‌سی یه‌که‌م هه‌ستی خۆی به‌رانبه‌ر ده‌رویه‌ر ده‌رده‌پړی، نه‌م هه‌ست ده‌رپړینه‌ش بۆ هه‌ردوو حاله‌تی خۆشی و ناخۆشی به‌کار دیت.

مه‌یه‌ست له پسته‌ی بانگکردن به‌و پستانه ده‌وتریت، که لایه‌نی بانگکردنی تیدایه، واته نامرازی‌ک له نامرازه‌کانی بانگکردن یان نیشانه‌یه‌ک له نیشانه‌کانی بانگکردن ده‌بینری.

له کرمانجی سه‌رووشدا، چه‌ند نیشانه‌یه‌ک به‌ ناو ده‌لکیت، به‌هۆیه‌وه په‌گه‌زی ناوه‌که دیاری ده‌کریت، نیشانه‌کانیش بریتین له :

ا- نیشانه‌ی (ۆ) بۆ تاکی نێر به‌کار دیت، وه‌ک:

- کپۆڤ، بخوینه داسه‌رکه‌فی .

ب - نیشانه‌ی (ی) بۆ تاکی می به‌کار دیت، وه‌ک:

- خویشکی، چیلێ بدۆشه .

ج - نیشانه‌ی (ینه) بۆ کۆی نێر و می به‌کار دیت، وه‌ک:

- کپینه فان کاران نه‌که‌ن .

سەرچاوەکان

یەكەم: بە زمانی کوردی

- ۱- نازاد ئەمین فەرەج باخەوان، پێشەبەند و پاشەبەند لە ھەردوو دیالێکتی کرمانجی خواروو و ژوودووی زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، بەشی کوردی، کۆلیژی پەرەردە (ئێبەن پوشت)، زانکۆی بەغدا، ۲۰۰۳.
- ۲- ئەحمەد ھیرانی، سی کێشە پێزماوەی لە زمانی کوردیدا و چارەیان ئەبێ چی بێ؟!، گ (کاروان)، ژ (۱۱۲-۱۱۳)، ۱۹۹۷.
- ۳- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، پێزماوەی کوردی، بەرگی یەكەم (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەكەم (ناو)، چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق، بەغدا، ۱۹۷۹.
- ۴- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، پێزماوەی کوردی، بەرگی یەكەم (وشەسازی)، بەشی دووھم (جیناوە)، دەزگای پۆشنیبری و بلۆکردنەوێ کوردی، بەغدا، ۱۹۸۷.
- ۵- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، پێزماوەی کوردی، بەرگی یەكەم (وشەسازی) بەشی سییەم (ئاوئەلناو)، کۆری زانیاری عێراق/ دەستەوی کورد، بەغدا، ۱۹۹۲.
- ۶- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، پێزماوەی کوردی، بەرگی یەكەم (وشەسازی)، بەشی چوارەم (ژمارە و ئاوئەلکردار)، دەزگای پۆشنیبری و بلۆکردنەوێ کوردی، بەغدا، ۱۹۹۸.
- ۷- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، پێزماوەی کوردی، بەرگی یەكەم (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشێ سەردەم، سلێمانی، ۲۰۰۰.
- ۸- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، وتاری کار بەپێی پۆنان و چەند سەرنجێک، گۆفاری پۆشنیبری نوێ، ژمارە (۱۳۹)، ۱۹۹۷.
- ۹- ئەوپەحمانی حاجی مەرف (د)، فەرھەنگی زاراوێ زمانناسی، سلێمانی، ۲۰۰۴.

- ۱۰- ئەوپەھمانى حاجى مارف (د)، زمانى كوردى لەبەر پۇشنايى فۇنە تىكىدا، چاپخانى ئىكۆرى زانىارى كورد، بەغدا، ۱۹۷۶ .
- ۱۱- ئىبراھىم پەمەزان زاخۆيى، رېزىمانا كوردى، دەزگى سىپىرىز بۇ چاپ و بلاوكرىنەو، دھۆك، چاپخانى خانى، ۲۰۰۸ .
- ۱۲- ئىدىرىس عەبدوللا، بىزىنى (ە) لە ئاستەكانى دەنگىسازى و وشەسازى و رىستەسازى، گۇقارى پامان، ۱۹۹۹ .
- ۱۳- بەكرى عومەر عەلى (د) و شىركىز حەمە ئەمىن (۲۰۰۷)، زار و شىوہزار، چاپى دووہم، چاپخانى چوارچرا، سلىمانى .
- ۱۴- توفىق وەھبى، دەستورى زمانى كوردى، جىزىمى يەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹ .
- ۱۵- جەلادەت ئالى بەدرخان، ئەلفابىيا كوردى و بنگەمىن گرامەر كورمانجى، شەگواستىن ژىپپىن لاتىنى: مەسعود خالە گولى، چاپخانى خەبات، دھۆك، ۲۰۰۱ .
- ۱۶- جەمال نەبەز (۱۹۷۶)، زمانى يەكگرتوى كوردى، يەككىتى نەتەوہىيى خويىندىكارانى كورد لە ئەوروپا بلاوى كرىدۆتەو، بامبىرگ - ئەلمانىاي پۇژناو .
- ۱۷- دولبەر ئىبراھىم فەرەج شالى، ياساى دەنگىيەكانى زمانى كوردى، نامەى ماستەر، بەشى كوردى - كۆلىژى زمان - زانكۆى سلىمانى، ۲۰۰۰ .
- ۱۸- پەشىد كورد، رېزىمانا زمانى كورمانجى، و : ئىسماعىل تاھا شاھىن، دەزگى سىپىرىز، چاپخانى خانى، دھۆك، ۲۰۰۸ .
- ۱۹- پەفىق شوانى (د) (۲۰۰۱)، چەند بابەتلىكى زمان و رېزىمانى كوردى، دەزگى چاپ و بلاوكرىنەوہى موكرىانى، چاپخانى وەزارەتى پەروەردە، ھەولير .
- ۲۰- پەفىق مەيدىن شوانى (د)، ئەروشانەى لە چاوگەو وەردەگىرىن، دەزگى توپىزىنەو و بلاوكرىنەوہى موكرىانى، چاپخانى خانى، دھۆك، ۲۰۰۸ .

زار و زمان ————— د. نەرىمان خۇشناو

۲۱- رەفيق مەيدىن شوانى (د)، ئامرازى بەستىنە ۋە لە زمانى كوردىدا، دەرگەي سەردەم، سەلىمانى ۲۰۰۴.

۲۲- زىيەر بلال اسماعىل (۱۹۸۴)، مېژوۋى زمانى كوردى، ۋ: يوسىف رەئوف عەلى، چاپخانى (دار الحريه للطباعة)، بەغدا.

۲۳- ساموئىل ئودلى رەي، زمانى كوردى - دىقۇكى ھەكارىيا - گرامەر - فەرھەنگ، ۋ: پۇژان حازم، دەرگەي سىپىرىز، چاپخانى حاجى ھاشم، ھەولېر، ۲۰۰۷.

۲۴- سەلوا فەرىق سالىح، كارى داپىژراۋ لەنئوان كوردى (دىئالىكتى ئورۇۋ) ۋ فارسىدا، دەرگەي سىپىرىز، چاپخانى خانى، دىقۇك، ۲۰۰۹.

۲۵- سەيدى صدقى كابان، مختصر صرف ونحوى كوردى، جزو ۱، چاپخانى نىجاس، بەغدا ۱۹۲۸.

۲۶- سەلام ناوخۇش و نەرىمان خۇشناو، زمانەوانى، بەرگەكانى (يەكەم و دووهم و سىيەم)، چاپخانى منارە، ھەولېر، ۲۰۰۹.

۲۷- سەلام ناوخۇش و نەرىمان خۇشناو و ئىدىرىس عەبدوللا (۲۰۱۰)، كوردۇلۇجى، چاپى شەشەم، چاپخانى پۇژھەلات، ھەولېر.

۲۸- سودا رەسول (۲۰۱۲)، ھەورامى لەھجە يە يان زمان ؟ ، گ. زمانناسى، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲.

۲۹- شىركۆ بابان، چەند نەئىيەك لە پىزمانى ئامرازى پەيوەندى (ە) دا، گ. كاروان، ژ (۱۵۳).

۳۰- صادق بەھوالدىن ئامىدى، پىزمانا كوردى - كرمانجى يا ژۇرى و ژىرى يا ھەقبەركىرى، چاپى يەككى، زانكۆ سەلاحەدىن، دار الشؤون الپقافىيە العامە، ۱۹۸۷.

۳۱- طاهر صادق (۱۹۶۹)، پىنوۋوس - چۆنىيەتى نووسىنى كوردى، چاپى يەكەم، چاپخانى شىمال، كەركوك.

زار و زمان د نهریمان خوشناو

۳۲- عبدالله شالی، رابهری قوتابیان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپی یه که م، چاپخانه ی (دار الجاحظ)، ۱۹۷۶، به غدا.

۳۳- عه بدوللا حوسین ره سول (د)، ناکردن له کوردیدا نامه ی ماجستیر، زانکۆی سه لاهه دین، ۱۹۹۱.

۳۴- عه بدوللا حوسین ره سول (د)، پوخته یه کی وردی پسته سازی کوردی، چاپی دووهم، کتیبفرۆشی سۆران، چاپخانه ی مناره، هه ولیر، ۲۰۰۶.

۳۵- عه بدوللا حوسین ره سول، ئه رکه کانی مۆرفیمی (ه) له زمانی کوردیدا، گ. سابات، ژ(۱)، ۲۰۰۵.

۳۶- عه بدوللا حوسین ره سول، مۆرفیمه پیزمانیه کانی کار. نامه ی دکتۆرا، کۆلیژی په روه رده (ئین پوشد)، زانکۆی به غدا، ۱۹۹۵.

۳۷- عه بدولسه لام نه جمه دین و سه لوا فه ریق، پیزمانا کوردی بۆ زارۆکان، ده زگای سپیریز، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولیر، ۲۰۱۰.

۳۸- عه فان حه مه شه ریف، ئه رکی بزۆینی (ه) له ئاستی سینتاکسدا، گۆفاری کاروان، ۲۰۰۰.

۳۹- عومهر مه حموود که ریم، کاری تیپه پ و تیینه په پ له زمانی کوردیدا، نامه ی ماجستیر، به شی کوردی کۆلیژی په روه رده (ئین روشد)ی زانکۆی به غدا، ۲۰۰۴.

۴۰- عه بدولمه ناف په مه زان ئه حمه د (۲۰۰۹)، ئه تله سی زمانی - هه ریمی کوردستان عیراق وه ک نمونه، نامه ی ماسته ر، به شی کوردی کۆلیژی زمانی زانکۆی سه لاهه دین.

۴۱- عه بدولواحد ئه لوافی (د) (۲۰۰۷)، زانستی زمان، و.د. ئیبراهیم عه زیز ئیبراهیم، له بلاوکراوه کانی وه زاره تی پۆشنبیری، چاپخانه ی پۆشنبیری، هه ولیر.

٤٢- عومەر مه‌ لا محهمه د ئه‌مین، کوردستان له‌ به‌رده‌م پیلاندا، و: جه‌ عفه‌ر گوانی، چاپی یه‌ که‌م، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولێر، ٢٠٠٤.

٤٣- عیزه‌دین مسته‌فا په‌سوول(د)(١٩٧١)، سه‌رنجی له‌ زمانی ئه‌ده‌بیی یه‌کگرتووی کوردی، چاپی یه‌ که‌م، چاپخانه‌ی (سلمان الاعظمی)، به‌غدا.

٤٤- عیزه‌دین مسته‌فا په‌سوول(د)(٢٠٠٥)، بۆ زمان، به‌پۆیه‌به‌ریتی گشتی چاپ و بلاوکردنه‌وه، چاپخانه‌ی شقان، سلێمانی.

٤٥- غازی عه‌لی خورشید (٢٠١٠)، زمان و زمانی ستاندارد بۆ کورد، به‌شی یه‌ که‌م، پ. ئاسۆ، ژ (١٥٢٨)، سێشه‌مه‌ ٢٠١١/٧/٩.

٤٦- غازی عه‌لی خورشید(٢٠١٢)، زمانی فهرمی بۆ کوردستان، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی.

٤٧- فاضل عومەر، ئاوره‌ک د زمانی کوردی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌ولێر، ٢٠٠٤.

٤٨- فوئاد حه‌مه‌ خورشید(١٩٨٥)، زمانی کوردی - دابه‌شبوونی جوگرافییایی دیالیکته‌کانی، و: حه‌مه‌ که‌ریم هه‌ورامی، چاپخانه‌ی (افاق العربیة)، به‌غدا.

٤٩- قه‌یس کاکل توفیق (د) (٢٠٠٧)، ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی و پلانی زمان، له‌ بلاوکراوه‌کانی ده‌زگای توێژینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی ده‌زگای ئاراس، هه‌ولێر.

٥٠- قه‌یس کاکل توفیق(١٩٩٥)، جوړه‌کانی پرسته و تیۆری کرده‌ قسه‌بیه‌کان، نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.

٥١- کامل حسن بصیر(د)(١٩٨٤)، زمانی نه‌ته‌وایه‌تی کوردی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عێراق، به‌غدا.

۵۲- ك. ك. كوردېښف، پېژماني كوردې به كه رهسته ي ديا ليكتي كرمانجي و سورانې، و: كوردستان موكرياني، ههولير، ۱۹۸۴ .

۵۳- ليژنه يه كه له وهزاره تي په روه رده، زمان و ئه ده بي كوردې، پولي دووه مي ناوه ندي، چاپخانه ي ئارام، به غدا، ۲۰۰۷ .

۵۴- ليژنه يه كه له وهزاره تي په روه رده، زمان و ئه ده بي كوردې، پولي سييه مي ناوه ندي، چاپخانه ي ئارام، به غدا، ۲۰۰۷ .

۵۵- ليژنه ي زمان و زانسته كان، پېژماني ئاخوونتي كوردې، كوپي زانياري كورد، به غدا، ۱۹۷۶ .

۵۶- ليژنه يه كه له وهزاره تي په روه رده، زمان و ئه ده بي كوردې، پولي هه شته مي بنه پرته، چاپي سييه م، چاپخانه ي (ئه كاسيا)، ههولير، ۲۰۰۹ .

۵۷- ليژنه يه كه له وهزاره تي په روه ورده، زمان و ئه ده بي كوردې، پولي يازده هه مي ئاماده يي، چاپي چواره م، چاپخانه ي (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰ .

۵۸- ليژنه يه كه له وهزاره تي په روه رده، زمان و ئه ده بي كوردې، پولي ده يه مي ئاماده يي، چاپي چواره م، چاپخانه ي (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰ .

۵۹- كه مال فوئاد(د) (۱۹۷۱)، زارواوه كانې زمانې كوردې و زمانې ئه ده بي و نووسينيان، گ. زانياري، ژ (۴)، به غدا.

۶۰- كه مال ميراوده لي(د) (۲۰۰۷)، فهره نكي پېژماني كوردې، له بلاوكراوه كانې مه لبه ندي كوردولوجي، سليماني.

۶۱- مه مي ئالان، كۆكردنه وه ي صالح عه لي گوللي، به غدا، ۱۹۷۷ .

۶۲- محمه د عومر عه ول، دابه شبووني كرداري ليكدراو له پوي دارشتن و ئه كه وه (له كرمانجي خوارو) دا، نامه ي ماجستير، زانكوي سليماني، ۲۰۰۱ .

- ٦٣- محەمەد مەعروف فەتاح، (د)، کارو پۆلێن کردنەکانی بەپێی پۆنان، گۆفاری
 رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١)، ١٩٨٩.
- ٦٤- محمد طاهر گوهره ززی، پیزمانا کوردی - زاری کرمانجی، چاپخانه ی خەبات.
 دهۆک، ١٩٩٩ .
- ٦٥- مصطفى محمد زەنگنه، کار و ئەرکی له سینتاکسدا، نامە ی ماجستێر، زانکۆی
 سهلاحەددین، ١٩٨٩.
- ٦٦- محەمەد ئەمین هەورامانی (١٩٨١)، زاری زمانی کوردی له ترازووی بەراورد،
 چاپی یەکهەم، بەغدا.
- ٦٧- محەمەد مەحوی (د) (٢٠٠١)، زمان و زانستی زمان - سەرەتایەکی بۆ زانستی
 زمان، بەرگی یەکهەم، سلێمانی.
- ٦٨- محمد معروف فتاح (١٩٨٥)، هێماکاری و زمانەوانی، گ. کاروان، ژ (٢٨).
- ٦٩- محمد معروف فتاح (د) (١٩٨٦)، سوور و بنەما و ئەرکهکانی کۆزمانەوانی، گ.
 رۆشنبیری نوێ، ژ (١١٢).
- ٧٠- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، زمانەوانی، چاپخانه ی (دار الحکمة)، بەغدا.
- ٧١- محمد معروف فتاح (د) (٢٠٠٨)، زمانی ستاندهرد و زمانی یه کگرتووی کوردی،
 دهستنوس، ئەکادیمیای کوردی.
- ٧٢- محمدی خال (١٣٦٧) (١٩٨٨)، فەرھەنگی خال، جزمی یەکهەم، کتابفرۆشی
 محمدی سەقزی، چاپ اول.
- ٧٤- محەمەد محەمەد یونس عەلی (د) (٢٠١٠)، دەروازەیهکی بۆ زمانەوانی، و: نەزەرمان
 عەبدوللا خوشناو، له بڵاوکراوەکانی کتیبخانە ی ئاوێر، چاپخانە ی پۆژھەلات، هەولێر.
- ٧٥- محەمەد مەردۆخی (١٩٩١)، میژووی کورد و کوردستان، عەبدولکەریم محەمەد
 سەعید، چاپی یەکهەم، چاپخانە ی (اسعد)، بەغدا.

زار و زمان د. نهریمان خوشناو

- ۷۶- میر شه‌ره‌فخانی بدلیسی (۲۰۰۶)، شه‌ره‌فنامه - میژووی مالہ میرانی کوردستان.
و: ماموستا هه‌زار، چاپی سییه‌م، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس، هه‌ولیر.
- ۷۷- نه‌سرین فخری (د) و کوردستان موکریان (د)، پیزمانی کوردی، چاپخانه‌ی زانکوی سه‌لاحه‌دین، هه‌ولیر، ۱۹۸۲.
- ۷۸- نووری عه‌لی ئەمین، پیزمانی کوردی، چاپخانه‌ی کامه‌ران، سلیمان، ۱۹۶۰.
- ۷۹- نووری عه‌لی ئەمین، قه‌واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه‌حو) دا، به‌رگی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی مه‌عارف، به‌غدا، ۱۹۵۶.
- ۸۰- نووری عه‌لی ئەمین، قه‌واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه‌حو) دا، به‌رگی دووه‌م، چاپخانه‌ی مه‌عارف، به‌غدا، ۱۹۵۸.
- ۸۱- نوری عه‌لی ئەمین، ده‌وری بزویی (ه) له زمانی کوردیدا، گ(پۆشنیری نوی)، ژ(۱۱۱).
- ۸۲- نه‌سرین فخری (د)، پاشگری (اندن) له زمانی کوردیدا، گوڤاری کۆپی زانیاری کورد، به‌رگی سییه‌م، به‌شی یه‌که‌م، به‌غدا، ۱۹۷۴.
- ۸۳- نهریمان عه‌بدوللا خوشناو، بکه‌ر نادیار، سه‌نته‌ری پوناکییری هه‌تاو، هه‌ولیر، چاپخانه‌ی شه‌هاب، ۲۰۰۷.
- ۸۴- نهریمان عه‌بدوللا خوشناو، کاری تیپه‌پ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌رانبه‌رییه له نیوان زمانی کوردی و زمانی عه‌ره‌بیدا، گ. کاروان، ژ. (۱۹۸)، ۲۰۰۵.
- ۸۵- نهریمان عه‌بدوللا خوشناو، پسته‌سازی، چاپخانه‌ی پۆژه‌ه‌لات، هه‌ولیر، ۲۰۱۲.
- ۸۶- نهریمان عه‌بدوللا خوشناو (۲۰۱۰): پیزمانی کوردی - به‌شه‌کانی ناخاوتن، چاپی دووه‌م، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولیر.
- ۸۷- نهریمان خوشناو. ئه‌رك و گریمانه‌کانی زمان، گ. زانکوی نوی، ژ. (۲۶)، تشرینی دووه‌م و کانوونی یه‌که‌می ۲۰۰۷.

- ۸۸- وریا عومەر ئەمین (۱۹۸۵)، چەن زمان، پ. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۱/۲۳، ۱۹۸۵.
- ۸۹- وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانه‌وانی، دەرگای ئاراس، هه‌ولێر. ۲۰۰۴.
- ۹۰- وریا عومەر ئەمین (د)، پەخنە‌ی ناپەخنە، گۆڤاری پۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۴۰)، ۱۹۹۷.

دووه‌م: به‌ زمانی عەرەبی

- ۹۱- احمد اسعد النادري (د) (۲۰۰۵)، فقه اللغة - مناهله و مسائله، المكتبة العربية، بيروت - لبنان.
- ۹۲- احمد مطلوب (د) (۱۹۸۹)، معجم النقد العربي القديم، بغداد.
- ۹۳- التهامي الراجي (د) (۱۹۸۶)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد.
- ۹۴- جمعة سيد يوسف (۱۹۹۰)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت.
- ۹۵- حاتم صالح الضامن (۱۹۸۹)، علم اللغة، طبعة الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بيت الحكمة، بغداد.
- ۹۶- ستيفن اولمان (۱۹۸۶)، دور الكلمة في اللغة، ت. كمال محمد بشير، مكتبة شباب، بغداد.
- ۹۷- على عبدلواحد وافي (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰.
- ۹۸- فرديناند دي سوسور (۱۹۸۸)، علم اللغة العام، ترجمة يوثيل يوسف عزيز، الموصل.
- ۹۹- فؤاد مرعي (۲۰۰۲)، في اللغة و التفكير. دار المدى للثقافة و النشر، دمشق.
- ۱۰۰- محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، عمان - اردن.
- ۱۰۱- محمد علي الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغوية، دار الفلاح للنشر والتوزيع.

زار و زمان _____ د. نهريمان خوشناو

١٠٢- محمد حسين عبدالعزيز (د) (١٩٨٣)، مدخل الى علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر.

١٠٣- محمد علي الخولي (د) (٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن.

١٠٤- محمد امين زكي (١٩٦١)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد على عوني، الجزء الاول الطبعة الثانية، بغداد.

١٠٥- محمد شفيق غريال (١٩٨٠)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ٢، دار النهضة، لبنان.

١٠٦- الموسوعة العربية العالمية (١٩٩٩)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر والتوزيع، الرياض.

١٠٧- نعوم تشومسكي (١٩٩٣)، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة: محمد فتوح، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة .

108- هوكر طاهر توفيق (٢٠٠٤)، دور الصحافة الكردية في تطوير الوعي القومي الكردي ١٨٩٨ - ١٩١٨، دار سبيريز للطباعة والنشر، دهوك.

سٲٲٲٲٲ : به زمانى ٲٲٲٲٲٲٲ

109 - Bartsch, Renate (1987), Norms of Language, Longman, London.

110 - -----(1987), Norms of Language, Longman, London.

111 - Bell, R. (1976), Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Bats ford.

- 112- Bussmann, H, (1996), Routledge Dicrionary of Language and Linguistics, London and New York.
113. Ferguson, C. A. (1996) , Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives, Ed by Thom Heubner, Oxford, Oxford University Press.
- 114- Garvin, Paul (1975), Selected papers on Language planning. State University of New For k.
- 115- -----(1973). "Some comments on language planning", in Language planning: current lssues and Research, eds, j. Rubin and R. Shuy, Georgetown University press, Washington Dc.
116. Guxmam, m. m(1968), Some general regularities in the formation and develop ment of national language, in J. Fishman (ed), Reding in the Sociobgy of Language, the Hage, Mouton.
- 117- jukil, Ali Mahmood (2004), The process of standardization with reference to Englishand Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel..
- 118 - Hall, R. A. (1972), podgins and creoles as Standard Languages, Britain.
- 119- Haugen,Ener(1966), Dialect, Language, Nation, American Antlropologist, Vol. 68 , No. 6.
- 120 ----- (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd.
- 121 ----- (1994), Standardization, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain.
- 122- Hassan Pour, Amir (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco.

123. Hudson R. A (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press Cambridge.
124. Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press.
125. Larson, K. A. (1985), Learning without lessons. Socialization and Language change in Norway, University press of America.
126. Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routedge,.
127. Martin StrohMeier (2003), Crucial image in the Presentation of Kurdish National identity, Brill, Leiden – Boston.
- 128- Milrg, J. and Milaroy(1985), Authority in Language, London.
- 129- Ray, P. S (1963), Language Standardization, The Hague, Mouton.
- 130 ----- (1968), Language Standardization, Readings in the Sociology of Language, Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton.
- 131 ----- (1986), Language Standardization, Mouton.
- 132- Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociainguistics, Great Britain L T. j . press Ltd. Padstow.

چوارەم: بە زمانی فارسی

- 133- احمد سمیعی ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران.
- 134- پرویز ناتل خانلری ۱۳۷۳ (۱۹۹۴)، زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس.

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

135. پینر ترانگیل ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، زبان شناسی اجتماعی، ترجمه طباطبایی، تهران، آگاه.

136. _____ ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدی بر زبان و جامعه، ترجمه‌ی محمد طباطبایی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران.

137. جورج یول ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه‌ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول.

138. خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، ۲ جلد، تهران، امیر کبیر.

139. _____ ۱۳۸۰ (۲۰۰۱)، لغت سازی و وضع و ترجمه اصطلاحان علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری.

140. صادق کیا ۱۳۳۸ (۱۹۵۹)، در ایران فقط يك زبان وجود دارد، روزنامه کیهان، دوشنبه ۱۸ ی به من.

141. علی اشرف صادقی ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معیار، نشر دانش.

142. _____ ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معیار - درباره زبان فارسی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

143. علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

144. فاخته زمانی ۲۰۰۸، سخنرانی در نشست کمیسیون عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد در خصوص مسائل اقلیتهای ملی، اتنیکی مذهبی و زبانی، سایت (اخبار

روز)، ۱۹ دی‌سامبر ۲۰۰۸.

145. میر جلال الدین کزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرنیان پندار، روزنه، تهران.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوشناو

146. ناصرقلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زبان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول.

147. یحیی مدرسی ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

